

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

ZÂRİYÂT SÛRESİ TEFSİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdul Rahman HANIF

BURSA- 2019

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

ZÂRİYÂT SÛRESİ TEFSİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdul Rahman HANIF

**Danışman:
Prof. Dr. Celil KİRAZ**

BURSA- 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 701523065 numaralı Abdul Rahman HANIF'IN hazırladığı "ZÂRİYÂT SÛRESİ TEFSİRİ" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 20.09.2019 günü 16:00 - 13:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna 29 birliği (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı)
Prof. Dr. Celil KİRAZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Mehmet ÇİÇEK
Kocaeli Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Ü. Mehmet EFE
Bursa Uludağ Üniversitesi

20./09/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 29/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: **ZÂRİYÂT SÛRESİ TEFSİRİ**. Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **140** sayfalık kısmına ilişkin, 29/08/2019 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **% 18**'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
29/08/2019

Adı Soyadı: Abdul Rahman HANIF

Öğrenci No: 701523065

Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri

Programı: Tefsir

Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman

Prof. Dr. Celil KİRAZ

Tarih:29/08/2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ZÂRİYÂT SÛRESİ TEFSİRİ” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarım kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

29/08/2019

Adı Soyadı : Abdul Rahman HANIF

Öğrenci No : 701523065

Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

Programı : Tefsir

Statüsü : Y. Lisans Doktora

ÖZET

Adı Soyadı	: ABDUL RAHMAN HANIF
Üniversite	Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Tefsir
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: x+152
Mezuniyet Tarihi	: 20/09/2019
Tez Danışmanı :	: Prof. Dr. Celil KİRAZ

ZÂRİYÂT SÛRESİ TEFSİRİ

Kur'ân-ı Kerîm'de 51. Sûre olarak Zâriyât Sûresi, 60 âyetten oluşan sûre olmasına rağmen içerdiği konular çok kapsamlı olarak görülmüştür. Bu tezde, Zâriyât Sûresi Tefsiri araştırılmaya çalışılmıştır. Araştırma, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci bölümde Zâriyât Sûresi hakkında genel bilgiler yer almaktadır. Bu açıklamaları yaparken Kur'ân-ı Kerim başta olmak üzere, sûre ile ilgili açıklama yapılan diğer eserlere de başvurulmuştur.

İkinci bölümde Sûre'de mevcut olan bazı kelime ve ıstılâhlar izah edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Sûre'nin tefsiri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözlükler: Kur'ân, Zâriyât Sûresi, Tefsir.

ABSTRACT

Name and Surname : **ABDUL RAHMAN HANIF**
University : **Uludag University**
Institution : **Social Sciences Institue**
Field : **Basic Islamic Sciences**
Branch : **Tafsir**
Degree Awarded : **Master**
Page Number : **x+152**
Degree date : **20/09/2019**
Supervisor : **Prof. PhD. Celil Kiraz**

THE COMMEENTARY OF ZARIYAT SURAH

Although the 51st sura in Quran Kerim is a sura of 60 verses, the issues it contains have been seen very comprehensively. In this thesis, was tried to study the commentary of surah Zariyat. This is about three chapters; researching, introduction and result.

In the first part are given general information about the Zariyat surah. While making these explanations, especially the Holy Quran, also are used other works with explanations about the period.

In the second part, some word and exposures that are present in Surah are tried to be explained.

In the third chapter is emphaized the commentary of the surah.

Key word: Quran, Zariyat surah, commentary (Tafseer)

ÖNSÖZ

İnsanı en güzel biçimde yaratan ve onu en iyi tanıyan Cenab-ı Hakk'ın, beşeriyete gönderdiği mukaddes kitapların son halkası olan Kur'ân-ı Kerîm, ilahî bir kitap olması itibarıyla getirdiği prensipler, dikkat çektiği hususlar, her yönüyle büyük önem taşımaktadır. Kur'ân, indiği günden bu yana rahmet ve hidayet kaynağı olmuş ve şüphesiz ki bundan sonra mahşer gününe kadar tüm insanlığa rahmet ve hidayet olmaya devam edecektir. Beşeriyetin her türlü ihtiyaçlarına cevap veren Kur'ân, onların dünyada daha mutlu bir yaşam sürmesine kılavuzluk etmektedir. Hz. Resûlullah (s.a.v.)'e nazil olduğundan beri bu ilahî kitabı anlamaya ve uygulamaya dair muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bu anlama ve yaşama gayreti neticesinde Tefsir ilmi doğmuş ve Kur'ân-ı Kerim'in iyi bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Bizim çalışmamız da "Sûre Tefsiri" dediğimiz türden bir konulu tefsir çalışmasıdır. Bu nevi tezler kapsamında son zamanlarda daha çok kısa sûreler üzerinde çalışma yapılmış ve yapılmaktadır. Biz de, Kur'ân-ı Kerîm'in bir parçası ve Tefsir açısından çalışılmamış olan Zâriyât Sûresi üzerine çalışmayı uygun gördük. Bu tezin adını da "Zâriyât Sûresi Tefsiri" şeklinde koymayı münasip bulduk.

İlmî ve akademik ölçülere bağlı kalmaya gayret ettiğimiz bu çalışmamızda hata ve eksiklerimiz olabilir. Düzeltme ve yardımcı olma maksadına yönelik yapılacak tüm eleştirilere de şimdiden teşekkür ederiz. Ayrıca bu tezin isminin tesbitinden başlayıp, kaynak belirleme, plan oluşturma vb. her aşamada yardımını cömertçe sunan muhterem hocamız ve tez danışmanımız olan sayın Prof. Dr. Celil Kiraz beye şükranlarımızı bir borç olarak ifade etmek isteriz. Ayrıca jürimizde bulunup değerli katkılarda bulunan Dr. Öğr. Ü. Mehmet EFE ve Doç. Dr. Mehmet ÇİÇEK hocalarımıza da teşekkür ederiz. Bu vesileyle derslerinden istifade ettiğim hocalarıma, tezi okuyarak, Türkçe düzeltmeler yaparak yardımcı olan arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Abdul Rahman Hanif

Bursa 2019

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	ii
YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ.....	1
I- ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	1
II- ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ZÂRİYÂT SÛRESİ'NİN TEFSİRİNE GİRİŞ

I- ZÂRİYÂT SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	4
A- SÛRENİN İSMİ, ÂYET, KELİME VE HARF SAYISI	4
II- ZÂRİYÂT SÛRESİ'NİN NÜZÛLÜ.....	4
A. SÛRENİN NÜZÛL DÖNEMİ	4
B- SÛRENİN NÜZÛL SEBEBİ	4
III- ZÂRİYÂT SÛRESİ'NİN DİĞER SÛRELERLE MÜNÂSEBETİ.....	6
A. SÛRENİN, BİR ÖNCEKİ SÛRE (KÂF) İLE MÜNÂSEBETİ.....	6
B. SÛRENİN, BİR SONRAKİ SÛRE (TÛR) İLE MÜNÂSEBETİ.....	6
IV- KIRAAT VE İ'RÂB FARKLILIKLARI	7
A. KIRAAT FARKLILIKLARI.....	7
B. İ'RÂB FARKLILIKLARI	12
V- SÛRENİN BELAĞAT NÜKTELERİ.....	33
VI- SÛRE'NİN FAZİLETİ.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

ZÂRİYÂT SÛRESİ'NDEKİ BAZI KELİMELERİN İZAHI

1-60. ÂYETLERDEKİ BAZI KELİMELERİN İZAHI	38
1- ذاریات Kelimesi.....	38
2- حاملات Kelimesi	38

3- وقر Kelimesi	39
4- جاريات Kelimesi	40
5- مقسمات Kelimesi	41
6- دين Kelimesi	41
7- حيك Kelimesi	42
8- افك Kelimesi	43
9- خراصون kelimesi	44
10- غمرة Kelimesi	45
11- ساهون Kelimesi	45
12- أيان Kelimesi	46
13- يفتنون Kelimesi	47
14- يهجعون Kelimesi	48
15- رزق Kelimesi	48
16- ضيف Kelimesi	49
17- سلام Kelimesi	50
18- راغ Kelimesi	53
19- عجل Kelimesi	53
20- سمين Kelimesi	54
21- صرة Kelimesi	54
22- عجوز Kelimesi	55
23- عقيم Kelimesi	55
24- مسومة Kelimesi	56
25- رميم Kelimesi	57
26- صاعقة Kelimesi	57
27- أيد Kelimesi	58
28- فروا Kelimesi	59
29- متين Kelimesi	60
30- ذنوب Kelimesi	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÂRİYÂT SÛRESİ'NİN TEFSİRİ

A. ALLAH'IN VARLIKLARINA YEMİNLER	63
1. Dört Önemli Olaya Yemin	64
2. Kıyametin Mutlak Oluşu	67
3. Hubuk'tan Maksat	69
4. Müşriklerin İhtilâflı Sözleri	71
B. ÂHİRETİ YALANLAYANLAR VE ÂKİBETLERİ	73
1. Yalancıların Âkıbeti	73
C. MÜTTAKİLERİN MÜKÂFÂTI VE VASIFLARI	78
1. Müttakîlerin Vasıfları	79
1.1. Gece Kıyamı	81
1.2. Seherde İstiğfar Edenler	82
1.3. Malda Muhtaç ve Yoksulun Hakkı	83

D. ÂFÂK VE ENFÜS'DE KUDRETİN ALÂMETLERİ	86
1. Âfâktaki Deliller	87
2. Enfüsteki Deliller	88
3. Gökyüzündeki Deliller	89
E. Hz. İBRAHİM'İN MİSAFİRPERVERLİĞİ	93
1. İbrahim (a.s)'e Gelen Misafir Melekler	94
2. Meleklerin Onu Selamlamaları	96
3. Misafir Ağırmanın Adabı	98
4. İbrahim (a.s)'e Verilen Bilgin Çocuk Müjdesi	101
5. İbrahim (a.s)'ın Eşinin Çocuk Sahibi Olmaktan Ümitsiz Oluşu	103
F. AZAP ELÇİLERİ	105
1. Lût Kavminin Taş ile Helâk Edilmesi	106
2. Müminlerin Kurtarılması	110
3. O Beldedeki İbret	113
G. GEÇMİŞ ÜMMETLERDEN İBRETLER	114
1. Mûsâ (a.s)'a Sihirbaz ve Mecnun İthamı	115
2. Âd Kavminin Rüzgârla Helâki	118
3. Semûd Kavminin Yıldırımla Helâki	120
4. Nûh Kavminin Helâk Edildiğinin Haberi	123
H. KÂİNATTAKİ KEVNÎ BELGELER	124
1. Kâinatın Genişlemesi	124
2. Yeryüzünün Döşenip Tezyin Edilmesi	126
3. Her Şeyden Çift Yaratılması	127
4. İnsanların Allah'a Yönelmeleri	128
I. HZ. PEYGAMBER'İ YALANLAYAN MÜŞRİKLERİ AZAPLA TEHDİT	130
1. Hz. Peygamber'e Bir Teselli	131
2. Müminlere Öğüt Vermenin Faydası	133
3. Cinlerin ve İnsanların Yaratılış Gâyesi	134
4. Allah'ın Rızıktan Müstağni Olması	136
5. Zalimlerin Payı	137
SONUÇ	140
KAYNAKLAR	143

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
C.	: cilt
çev	: çeviren
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazret
m.	: Miladî
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
ty.	: Tarih yok
v.	: Vefatı
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Bu araştırmanın konusu, Zâriyât Sûresi'nin tefsiri olacaktır. Zâriyât Sûresi'nin içerdiği çeşitli kavramlar, Arapça sözlüklerden istifade edilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Araştırmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemi, amacı, kaynakları, konulu tefsir ve sûre merkezli konulu tefsir ele alınacaktır. Birinci bölümde, öncelikle Zâriyât Sûresi hakkında genel bilgiler, sûrenin iniş sebebi, diğer sûrelerle münasebeti, kıraat ve i'rab açısından sûredeki kavramlar tek tek tahlil edilecektir. Ayrıca sûrede bahsedilen konular, sûrenin fazileti ve belâgat nükteleri de çeşitli tefsirlerden hareketle izah edilmeye çalışılacaktır.

İkinci bölümde, Zâriyât Sûresi'nde mevcut olan bazı garib kelimeler, çeşitli lügatler ve Kur'ân sözlüklerinden yararlanarak açıklanacaktır.

Üçüncü bölümde ise, Sûre'nin daha geniş bir şekilde tefsir edilmesi üzerinde durulacaktır. Burada sûrenin âyetlerinin açıklaması ve tefsiri, sûrede âhîret konuları ve âhîrete âit sahneler; öldükten sonra dirilme, hesap, yalancıların cezalandırılışı, müttakilerin büyük nimetlere kavuşması gibi değişik konular ele alınacaktır. Âfak ve enfüsde kudretin alâmetlerine dikkat çekilerek göklerde, yeryüzünde, dağlarda, vâdilerde ve insanın başıboş bırakılmaması, en güzel yaratılışla yaratılmasında, Allah'ın birliğini ve gücünü gösteren delillere işaret edilecektir. Tarihî kıssalara da yer verilen sûrede, özellikle tutumları Hz. Peygamber'e benzeyen Hz. İbrahim, Hz. Lût ve Hz. Mûsa peygamberler ile Hz. Peygamber'in muhataplarına benzeyen Âd, Semûd ve Nûh kavimlerine de kısaca değinilecektir. Bu kıssalar üzerinde verilen mesajla, Hz. Peygamber'e güven ve sebat aşılarmakta, insanlar ise inanmaya ve tevhide davet edilecektir.

II-ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Araştırmamız esnasında asıl kaynağımız Kur'ân-ı Kerîm'dir. Konumuz ile ilgili makale, tez ve çeşitli eserlerin yanında, klasik ve çağdaş tefsirlerden faydalanmaya çalışılacaktır. Araştırmamız konulu tefsir gurubunun içinde yer alan "Sûre Tefsiri"

çalışması olması sebebiyle Yüce Allah'ın Kelâmı'ndan sonra Arapça sözlükler ve Kur'ân sözlükleri, tefsirler, başka bu konuda günümüzde özellikle İslam dünyasında yazılan çeşitli eserler ön plana da olacaktır. Bu kaynakların yanında konuyla ilgili önemli görülen sahih hadislerden de istifade edilecektir.

Araştırma kaynaklarının ikinci önemli ayağını, Kur'ân-ı Kerim ve Arap dili sözlüklerinden sonra, daha önce de söylediğimiz gibi tefsir kitapları teşekkül edecektir. Kuşkusuz Kur'ân'ı en güzel anlayan sahâbedir. Zira onlar Arap dilinin üslûp ve inceliklerini en iyi bilenlerdir. Aynı zamanda onlar Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlüne şahit idiler. Bütün bunlarla birlikte sahabiler, Hz. Resûlullah (s.a.v.)'den Kur'ân'ın manasını ve nasıl uygulanacağını öğrenmişler, öğrendikleri sûreyi anlayıncaya kadar üzerinde durmuşlardır. Bu nedenle tezimizde, Sahabe (r.a) ve onlardan sonra gelen tefsircilerin Kur'ân âyetleri hususunda tefsir ve te'villerinden oluşan "rivayet tefsirleri"; aynı şekilde müfessirin kendi dirayetinden ortaya çıkan "dirayet tefsirleri" olmak üzere birçok tefsirden de faydalanılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZÂRİYÂT SÛRESİ'NİN TEFSİRİNE GİRİŞ

I- ZÂRİYÂT SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A- SÛRENİN İSMİ, ÂYET, KELİME VE HARF SAYISI

Zâriyât Sûresi ismini, sûrenin başındaki “وَالذَّارِيَاتِ ذُرُؤًا” diye yemin edilen ifadeden almıştır ki bu ilk âyet, “And olsun tozutup savuran rüzgârlara” manasına gelir.¹ Zâriyât kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de sadece bu âyette yer almaktadır. Cumhur müfessirlerin tefsirlerinde (Zâriyât) olarak geçmiştir. İbn ‘Atiyye ve Kurtubî’nin tefsirinde ise (ve’z-Zâriyât) olarak geçmektedir.² Mushafın tertip sırasına göre 51. sûre olup,³ iniş sırasına göre ise 67. sûredir ve altmış âyetten oluşmaktadır.⁴ Fasılası, “nun, mim, kaf, kâf, fa, ayn, elif” (ا ع ف ق ك م ن) harfleridir. Zâriyât Sûresi’nde üç yüz yetmiş (370) kelime ve bin iki yüz seksen altı (1286) harf bulunmaktadır.⁵

II- ZÂRİYÂT SÛRESİ’NİN NÜZÛLÜ

A. SÛRENİN NÜZÛL DÖNEMİ

Müfessirler ittifakla, Zâriyât Sûresi’nin tamamının Mekke döneminde nâzil olduğunu belirtmektedirler. İbn Abbas da aynı görüştedir.⁶ Zirâ Zâriyat Sûresi, Mekke’de nâzil olmuş sûrelerden biri olan Ahkâf Sûresi’nden sonra ve Ğaşiye Sûresi’nden önce nâzil olmuştur.⁷ Başka bir ifadeyle, Mekke döneminde Ahkâf Sûresi’nin 11. yılın başında nüzûlünden sonra Zâriyât Sûresi de Hicret’ten bir yıl önce nâzil olmuştur.⁸

B- SÛRENİN NÜZÛL SEBEBİ

Zâriyât Sûresi’nin nüzûl sebebine dair tefsir kitaplarına bakıldığında, bu sûrenin nüzûl sebebinin 17., 18., 19., 54., 55., âyetlerine bağlı olduğu görülmektedir. Şimdi biz burada, söz konusu sûrenin nüzûl sebebiyle ilgili açıklamaları, rivayetlerle birlikte özetlemeye çalışacağız:

¹ ez-Zuhaylî, Vehbe , *et-Tefsîrû'l-Münîr*, XIV, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1141/1991, s. 5.

² İbn ‘Atiyye, Ebû Muhammed ‘Abdu'l-Hakk b. Ğâlib, *el-Muharraru'l-Vec'iz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, VIII, 8.b., Dâru'l-Hayır, Katar, 1428/2007, s. 61; el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, Mektebet'l-Arabiye, Kahire, 1387/1978, s. 29.

³ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XII, Daru Sahnûn, Tunus, 1997, s. 335.

⁴ Bkz: Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 87.

⁵ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, Feza Gazetecilik A.Ş Yayınları, İstanbul, ty, s. 250.

⁶ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-Kadir*, V, Dâru'l-Vefâ, s. 109.

⁷ İbn Âşûr, a.g.e., XII, s. 333.

⁸ İslamoğlu, Mustafa, *Kur'an Surelerinin Kimliği*, 17.b., Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 359.

a- 17. ve 18. âyet-i kerimenin nüzûl sebebine dair şöyle bir rivayet bulunmaktadır:

İbn Ebî Şeybe ve İbnu'l-Münzir'in Atâ'dan şöyle rivayet ettiği söylenmektedir: Bu âyet-i kerime nâzil olduğunda geceyi kıyam ile geçirmeleri emrolunmuştu ve bu, bazılarına ağır geliyordu. Ebû Zerr, bir asâya yaslanarak namaz kılıyordu. Bu şekilde iki ay devam ettiler, iki ay sonra bu durum hakkında yüce Allah'ın "Ondan kolayınıza geleni okuyun."⁹ buyruğuyla ruhsat âyeti nâzil oldu.¹⁰

b- 19. âyet-i kerimenin nüzûl sebebiyle ilgili Sevrî, Kays b. Müslim'den, o da Hasan b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) bir seriyye (Küçük askeri birlik) göndermiş, bunlar bir takım ganimetler ele geçirmişlerdi. Bu arada ganimetin paylaşırılıp bitmesinden sonra bir grup geldi. Bunun üzerine, şu âyet-i kerime: "Onların mallarında yoksul ve ihtiyaç sahipleri için de bir hak vardır" nâzil oldu.

İbn Kesîr'e göre bu rivayet, âyet-i kerimenin Medine'de nâzil olmuş olmasını gerektirir, halbuki sûrenin tamamının Mekke'de nâzil olduğunu ve âyetin hükmünün nüzûlünden sonraki hâdisleri içerdiğini söyler.¹¹

c- 54., 55. âyet-i kerimelerin nüzûl sebepleriyle ilgili Bişr kanalıyla Katâde'den rivayete göre "Onlardan yüz çevir, artık sen kınanacak değilsin." âyeti nâzil olunca bu, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ashabına çok şiddetli olmuş ve artık vahyin kesilip, azâbın hemen geleceğini sanmışlar. Bunun üzerine Allah Tealâ: "Sen öğüt ver; çünkü öğüt mü'minlere fayda verir." âyet-i celilesini inzâl etmiştir.¹²

⁹ Müzzemmil 73/20.

¹⁰ Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân, *ed-Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, VIII, 1.b., Kahire, 1424/2003, s. 672.

¹¹ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIII, 1. b., Müessesetü Kurtuba, Kahire, 1421/2000, s. 216.

¹² et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VI, 1.b., Dâru Hicri li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, Kahire, 1422/2001, s. 552.

III- ZÂRİYÂT SÛRESİ’NİN DİĞER SÛRELERLE MÜNÂSEBETİ

A. SÛRENİN, BİR ÖNCEKİ SÛRE (KÂF) İLE MÜNÂSEBETİ

Zâriyât Sûresi’nden önce yer alan Kâf Sûresi’nin son kısmı, öldükten sonra diriliş konusuna ayrıntılı bir şekilde ve etkileyici bir üslûpla anlatmış, belli şahısları değil, bir bütün olarak Kureyş’in inkâr edenlerini tenkit ederek, âhirette karşılaşılabilecek cezalar, inananlara verilecek nimetler gibi konuları işlemiş ve Allah’ın vaîdiyle sona ermiştir. Bu sûre ise, manâ itibariyle Kâf Sûresi’nin sonundaki vaîdi, Allah’ın birer âyeti olan rüzgârlar, bulutlar, gemiler ve meleklerle tasdik ederek başlamaktadır.¹³

Yüce Allah, Kâf Sûresi’nin sonunda haşrı, deliller ile beyan edip عَلَيْنَا يَسِيرٌ “İşte bu bize göre kolay olan bir haşirdir” deyince, Mekke müşrikleri kendilerine Kur’ân’ın okunmasından ve delillerin konulmasından sonra küfürde hâlâ ısrar ettiklerine işaret olarak, وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ “Sen onların üzerinde bir zorba değilsin” yani, “Onları iman etmeye zorlayacak kimse değilsin” buyurunca, yeminden başka bir çare kalmamış ve bundan dolayı, وَإِنَّمَا تُوْعَدُونَ لَصَادِقٌ “Tozutup savuran rüzgârlara” وَالذَّارِيَاتِ ذُرُؤًا “and olsun ki şüphesiz vaad olunan elbette doğrudur” buyurmuştur.¹⁴ Dolayısıyla Kâf Sûresi’nin sonunun, Zâriyât Sûresi’nin baş kısmıyla münâsebetli olduğu görülmektedir.

B. SÛRENİN, BİR SONRAKİ SÛRE (TÛR) İLE MÜNÂSEBETİ

Zâriyât Sûresi ile Tûr Sûresi arasındaki münâsebet incelendiği zaman, bu iki sure arasında konu itibariyle mühim bir bağlantının olduğu görülecektir. Zâriyât Sûresi, وَالذَّارِيَاتِ ذُرُؤًا “Andolsun tozutup savuran rüzgarlara”, Tûr Sûresi de; وَالطُّورُ “Andolsun Tûr’a,” şeklinde yeminle başlamaktadır. Böylelikle iki sûrenin arasında yeminin ilk bağlantı olduğu dikkat çekmektedir.

Celâleddin es-Suyûtî’ye göre Zâriyât Sûresi’nden sonra Tûr Sûresi’nin konulması, başlangıç ve bölümleri itibariyle birbirleri arasındaki benzerlik sebebiyledir. Çünkü her iki sûrenin de baş kısmında takvâ sahiplerinin durumları vasıflandırılmaktadır. Zâriyât Sûresi’nin 15. âyetinde; إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ “Şüphesiz takvâ sahipleri, cennetlerde ve pınar başlarındadır”, Tûr Sûresi’nin 17. âyetinde; إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ “Şüphesiz ki takvâ sahipleri, cennetlerde ve nimetler içindedirler.” Bu iki sûrenin her birinin de bir bölümünde kâfirlerin durumları nitelendirilmektedir. Zâriyât Sûresi’nin sonu; قَوْلٍ لِلَّذِينَ

¹³ el- Bikâî, Burhânüddîn Ebu'l-Hasen, *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, VII, 2.b., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, s. 270.

¹⁴ er-Râzî, Fahreddîn Muhammad b. Ömer b. Hüseyin b. Ali el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî, *Mefâtihü'l-Ğayb*, XXVIII, 1.b., Dâru'l-Fikr, Lübnan, 1401/1981, s. 193.

كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ “Kendilerine vaat edilen günlerden dolayı inkâr edenlerin vay haline”, buyruğu ile sona ermektedir. Diğer taraftan Tûr Sûresi’nin orta kısmında da فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمْ الْمَكِيدُونَ “Fakat o inkâr edenler kendileri tuzığa düşeceklerdir” âyeti yer almaktadır.¹⁵ Bundan dolayı her iki sûrenin de, içerdiği konu ve muhteva açısından birbiriyle bağlantılı olduğu görülmektedir.

IV- KIRAAT VE İ’RÂB FARKLILIKLARI

A. KIRAAT FARKLILIKLARI

Çalışmamızın bu kısmında, Zâriyât Sûresi’nin mütevatir kıraat farklılıklarını esas alarak, Kıraat-ı Aşera’ya dâhil olup da mânâ ve lehçe farklılığı doğuran kıraatlara yer verilmektedir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (*Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla*):

Kâf ve Zâriyât Sûreleri arasında, Hamze ve Halefû’l-Âşir hariç, bütün Ehl-i Besmele (Nâfi’, İbn Kesîr, Âsım, Kisâî ve Ebû Ca’fer) olan imâmlar, besmeleyi okumuşlardır. Verş, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya’kûb, bu iki sûre arasını, besmele ile ayrıca besmelesiz sekte ile ve besmelesiz vasl ile de okumuşlardır. Hamze ve Halefû’l-Âşir ise, Kâf ve Zâriyât Sûreleri arasını besmelesiz bağlayarak okumuşlardır.¹⁶

وَالذَّارِيَاتِ ذُرُؤًا (And olsun tozutup savuran rüzgârlara) Âyeti:

Ebû Amr ve Ya’kûb aşere tarîkine göre (ذ) harfine idğâmı ve medd-i lâzım ile (وَالذَّارِيَاتِ ذُرُؤًا) okumuşlardır. Hamze de aynı şekilde (ذ) harfinin idğâmı ve medd-i lâzım ile (وَالذَّارِيَاتِ ذُرُؤًا) okumuştur.¹⁷ Başka bir vecihle (ذ) harfinin (ذ) harfiyle mahrecleri yakın olmasından ötürü idğâm olmuştur. Zirâ bu iki harfin mahreci, dilin ucu ve ön dişlerdir.¹⁸ Diğer imamlar ise (ذ) harfiyle izhâr ederek okumuşlardır.¹⁹ Zirâ bu iki harfler misleyn olmamasından dolayı idğâm terk edilmiştir.²⁰

يُسْرًا (*Kolayca*) Kelimesi:

¹⁵ Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Tenâsüki’ d Dürer fi Tenâsübi’s-Süver*, 1.b., Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986, s.119.

¹⁶ İbnü’l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî, *en-Neşr fi’l-Kirâati’l-Aşr*, I, 2.b., Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002, s. 204.

¹⁷ et-Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Benna, *İthâfü Fudalâi’l-Beşer*, II, 1.b., Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1407/1987, s. 491.

¹⁸ İbn Ebî Meryem, Nasr b. Ali, b. Muhemmed, Ebî Abdillâh el-Fârisî el-Fesevî eş-Şîrâzî, *el-Mûdah fi vücûhi’l-Kirâat ve ilelihâ*, III, 2.b., el-Cemâatü’l-Hayriyye li Tahfizi’l-Kur’âni’l-Kerîm, Cidde, 1422/2002, s.1205.

¹⁹ İbn Ğalbûn, Ebu’l-Hasen, *Kitâbu’t-Tezkire fi’l-Kirâat*, II, 1.b., ez-Zehrâu li’l-İ’lâmi’l-Arabî, Kahire, 1411/1991, s. 693.

²⁰ İbn Ebî Meryem, a.g.e., III, s. 1205.

Zâriyat Sûresi 3. âyette geçen kolayca anlamına gelen (يُسْرًا) kelimesini Ebû Câfer, (يُسْرًا) harfini dammeli (يُسْرًا) şeklinde, diğerleri ise, (س) harfinin sükunuyla (يُسْرًا) okumuşlardır.²¹

يُؤْفَكُ، الْمُؤْمِنِينَ (Çevriliyor, Müminler) Kelimeleri:

Sûrenin 9. 35. âyetlerinde geçen الْمُؤْمِنِينَ، يُؤْفَكُ kelimelerini, Verş, Ebû Amr, Hamze ve Ebu Câfer ibdal ederek (يُؤْفَكُ، الْمُؤْمِنِينَ) şeklinde, ayrıca Ebû Amr hulf ile, Hamze vakf ederek, okumuşlardır.²² Diğerleri ise, (و) harfini sâkin hemzeyle (يُؤْفَكُ، الْمُؤْمِنِينَ) tahkik tarzında okumuşlardır.²³

مَنْ أْفَكُ (Çevrilen kimse) Kelimesi:

Verş naklen bu kelimeyi sektesiz (مَنْ أْفَكُ - Menufik) şeklinde, Hamze hem naklen hem de sekteli okur.²⁴ Her ikisini aynı anda yapmaz. Hamze'nin yanında İbn Zekvân, Hafs, İdris de hulf ile sekte yaparlar.²⁵

جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (cennetlerde ve pınarlarda) kelimeleri:

Sûrede 15. âyette yer alan وَعُيُونٍ kelimesini, İbn Kesîr, İbn Zekvân, Ebû Bekr Şu'be, Hamze ve Kisâî (ع) harfini kesreyle (وَعُيُونٍ) şeklinde, diğer imamlar ise tahkik ile okumuşlardır.²⁶ Ayrıca Halef sûrenin tamamında tenvin veya (ن)'den sonra (و) ve (ى) harfi geldiğinde bilâ günneli okur.

وَبِالْأَسْحَارِ، النَّارِ (Âteş, Seherler) kelimeleri:

Sûrenin 13. ve 18. âyetlerinde yer alan bu iki kelimeyi Verş taklîl tarzında, Ebu Amr ve Kisâî elif harfini imâleyle وَبِالْأَسْحَارِ- النَّارِ şeklinde, diğer imamlar ise (وَبِالْأَسْحَارِ) وَبِالْأَسْحَارِ، النَّارِ tarzında tahkik ile okumuşlardır.²⁷

أَتَاهُمْ، أَتَاكَ (Kendilerine verdiği, Sana geldiği) kelimeleri:

²¹ İbnü'l-Cezerî, a.g.e., II, s. 281.

²² et-Dimyati, a.g.e., I, s. 374.

²³ İbnü'l-Cezerî, a.g.e., I, s. 334.

²⁴ el-Kâd'î, Abdülfettâh Abdülganî, *el-Vâfi fi şerhi 'ş-Şâtibiyye fi'l-Kirâât 's-seb'*. 4.b., Mektebetü't-Dâr, Medîne, 1412/1992, s. 105-106.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, I, s. 420.

²⁶ et-Dimyâtî, a.g.e., II, s. 493.

²⁷ İbnü'l-Cezerî, a.g.e., II, s. 42.

Hamze, Kisâî ve Halefû'l-Âşîr أَتَاهُمْ – أَتَاكَ kelimelerini imâleyle (ءَاتِيهِمْ- أَتَيْكَ) şeklinde, Ezrak ise, her iki kelimeyi de hulf ile taklil okur. Diğerler ise uzun elifle (تَاهُمْ) tahkik okumuşlardır.²⁸

إِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلٍ مَا أَنْتُمْ تَنْطِقُونَ (o sizin konuşmanız gibi haklıdır) Cümlesi:

Bu âyette bulunan ما مِثْلُ lafzını Ebû Bekr Şu'be, Hamze, Kisâî ve Halefû'l-Âşîr, lâm harfini dammeli (مِثْلُ مَا) olarak; diğerleri ise lâm harfini fetheli (مِثْلُ مَا - misle mâ) olarak okumuşlardır.²⁹

ما مِثْلُ şeklinde okuyanlara göre مِثْلُ kelimesi لَحَقُّ kelimesinin sıfatı olarak merfudur. Yani, “O sizin konuşmanız gibi haklıdır” anlamına gelir.

ما مِثْلُ şeklinde okuyanlara göre ise “o sizin konuşmanız gibi gerçekten haklıdır” mânâsı anlaşılmaktadır.³⁰

Ebû Amr ve Ya'kûb, aşereye göre misleyn, mütecâniseyn, mütekâribeyn, harflerinde bütün olarak idğam yapmışlardır.

(afk قتل – ufikkutile)'deki (ك)ın, (ق) harfinin idğamıyla, (حَدِيثٌ ضَيْفٌ - Hadizzayfi)'deki (ث)'yi, (ض) harfinin idğamıyla, (كذالك قال – kezâlikkâle)'deki (ك)ın, (ق) harfinin idğamıyla, (قال ربك - kârrabbuki)'deki lâm'ın, râ harfinin idğamıyla, (انه هو – innahhuva)'deki ha'nın, ha harfinin idğamıyla okumuşlardır.³¹

إِبْرَاهِيمَ (İbrâhim) kelimesi:

Sûrenin 24. âyetinde yer alan ابراهيم kelimesini Hişâm, ha ve mim harfleri arasına elif getirerek, ha harfini fethalı (إِبْرَاهِيمَ) bir şekilde okumuştur. Diğer kıraat imamları ise (ha) harfini kesreli ve (ya) harfinin ise sükunıyla (إِبْرَاهِيمَ) tahkik okumuşlardır.³²

إِذْ نَخَلُوا (Hani onlar girmişler) kelimeleri:

²⁸ en-Neşâr, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Kâsım b. Muhammed, *el-Budûrî 'z-Zâhire fi'l-Kirââti'l-Aşri'l-Mütevâtire*, II, 1.b., Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1421/2000, s. 322.

²⁹ et-Dimyâtî, a.g.e, II, s. 492; İbnü'l-Cezerî, a.g.e., II, s. 282.

³⁰ Ebû Zûr'a, Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-Kirâât*, 5.b., Müssetü'r-Risale, Beyrut, 1418/1997, s. 679; Ebû Hayyân, el-Endelüsî, Muhammad b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 1.b., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993. s. 136.

³¹ el-Vâfi, a.g.e., s. 53.

³² es-Safâkusî, Ali b. Muhammed Sâlim en-Nûrî, *Gaysü'n-Nef' fi'l-Kirââti's-Seb'*, 1.b., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1999, s. 269.

Sûrede 25. âyette bulunan اذ دخلوا kelimesinin Ebû Amr, Hişâm, İbn Zekvân, Hamze, Kisâî ve Halefû'l-Âşir (ذ) 'ın (د) harfinin idğamıyla (إذ تَخَلُّوا) şeklinde, diğer kıraat imamları ise (ذ) harfinin izhârıyla, (إذ دَخَلُوا) şeklinde okumuşlardır.³³

قَالَ سَلَامٌ (*selam demişti*) lafzı:

Hz. İbrahim'in kıssasında Melekler, O'nun yanına girdiklerinde “*Selâm olsun sana!*” demişlerdi. Hz. İbrahim da “Size de selâm olsun” demişti. Söz konusu âyette geçen (قال سلام) lafzını, Hamze ve Kisaî, sinin kesresi, ve lâmin sükünüyle, elifsiz olarak, (قَالَ سَلَامٌ) şeklinde, ötekiler ise sin harfinin fethalı, elifle (قَالَ سَلَامٌ) tahkik okumuşlardır.³⁴

(قَالَ سَلَامٌ) şeklinde okuyanlara göre “benim işim barıştır”, yani bize zarar yoktur mânâsına gelmektedir.³⁵

(قَالَ سَلَامٌ) lafzı hakkında Zeccâc şunu ifade etmektedir: Kim سَلَامٌ okursa, iki vechi vardır: Birisi “Selamün aleyküm” olur. İkinci vecih de “Bizim işimiz selamettir” demektir.³⁶

Ebû Alî' ise (سَلَامٌ) ve (سَلَامٌ) lafızları değişik olsa da, her iki kıraatın da aynı mânâyâ geldiğini söylemektedir.³⁷

Her iki kıraat sayesinde, onların selamını alıp güven vermekten ziyade, onları tanımadığı ve çekindiği için, “benim işim barıştır” demiş olması anlaşılmaktadır.

عَلَيْهِمْ، عَلَيْهِمْ (Önlerine, Onlara) kelimeleri:

Sûrenin 27. ve 33. âyetlerinde yer alan عَلَيْهِمْ، عَلَيْهِمْ kelimelerinin Hamze ve Ya'kûb hâ harflarının hareke değişimi uygulamasıyla (عَلَيْهِمْ، عَلَيْهِمْ) şeklinde okumuşlardır. Diğerleri ise hâ harfini kesreli (عَلَيْهِمْ، عَلَيْهِمْ) şeklinde okumuşlardır. Ayrıca Kâlûn (hulûfle), İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer tüm cemi mimlerinde ve bu iki kelimenin zamirine sâla yaparak, yani zamirin sonuna و takdir ederek (عَلَيْهِمْو، عَلَيْهِمْو) şeklinde okudukları görülmektedir.³⁸

قَالُوا إِنَّا (Dedilerki biz) Cümlesi:

³³ ed-Dimyâtî, a.g.e, II, s. 492.

³⁴ ed-Dânî, Ebu Amr Osman b. Saîd, *et-Teysîr fi'l-Kirââtî's-Seb'*, Darü'l- Kütübi'l-Arabi, Beyrut, 1404/1984, s. 203; İbnü'l-Cezerî, a.g.e., II, s. 218; es-Safâkusî, a.g.e., s. 269.

³⁵ Ebû Hayyân, a.g.e., s. 137.

³⁶ Ebû Zûr'a, a.g.e., s. 679-680.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, IV, 4.b., el-Mektebü'l-İslami, Beyrut, 1407/1987, s. 126.

³⁸ et-Dimyâtî, a.g.e., I, s. 366.

Sûrede 32. âyette bulunan (قالوا إنا) ifadesinin okunması ile ilgili Hamza'nın dört vechi bulunmaktadır. Birincisi, sekte yaparak medd-i munfasıl ile (قَالُوا إِنَّا) şeklinde, ikincisi ise, seketsiz medd-i lâzım ile (قَالُوا إِنَّا) şeklinde, üçüncüsü ise (قَالُوا إِنَّا) lafzında geçen kesreli hereke Hamze harfi, hamzeyi hazfedip, harekesini bir önceki harfte naklederek (قَالُونَا) şeklinde okumuş, dördüncü vecihi ise hemzenin, vâv'a ibdal yaparak bir önceki harfin idğamiyle (قَالُونَا) tarzında okumuştur.³⁹

فَتَوَلَّى (Musa, Çevirdi) Lafızları:

Ebû Amr موسى lafzını taklîl ile, Verş ise تولى ve موسى lafzlarını, (taklîl) ve (hulûfle) okumuştur.⁴⁰ Hamze, Kisâî ve Halefû'l-Âşîr ise imâle-i kübrâ yaparak okumuşlardır. Diğer imamlar ise, tahkik ile okumuşlardır.⁴¹

الصَّاعِقَةُ (yıldırım) Kelimesi:

Bu lafzı Kisâî sâd'dan sonra elifsiz sâkin 'ayn ile (الصَّاعِقَةُ) şeklinde okumuştur. Buna göre "Onlara bir defa yıldırım isabet etti" anlamına gelmektedir.⁴² Diğerleri ise sâd'dan sonra elifle ve ayın harfinin kesresiyle الصَّاعِقَةُ şeklinde okumuşlardır.⁴³

وَقَوْمَ نُوحٍ (Ve Nuh kavmini) Cümlesi:

Sûrenin 46. âyetinde yer alan قَوْمٌ kelimesini Ebû Amr, Hamze, Kisâî ve Halefû'l-Âşîr, mim harfinin kesresiyle (وَقَوْمَ نُوحٍ) şeklinde, diğer imamlar ise, mim harfinin fetlesiyle (وَقَوْمَ نُوحٍ) tarzında okumuşlardır.⁴⁴

وَقَوْمَ نُوحٍ tarzındaki okuyuşa göre "Bundan önce Nûh kavmini de helâk ettik" mânâsına gelmektedir.⁴⁵

وَقَوْمَ نُوحٍ şeklinde okuyanlara göre ise, önce geçen "Orada acı azaptan korkan kimseler için bir ibret vardır" 37. âyete atıf ederek: "Daha önce de Nûh kavminde ibret alınacak şeyler vardır" mânâsı anlaşılmaktadır.⁴⁶

³⁹ et-Dimyâtî, a.g.e., I, s. 379.

⁴⁰ el-Vâfî, a.g.e., s. 150.

⁴¹ es-Suyûtî, a.g.e., I, s. 248.

⁴² Ebû Zûr'a, a.g.e., s. 680; İbnü'l-Cezerî, a.g.e., II, s.282. Ayrıca bkz: eş-Şevkânî, a.g.e., s. 120.

⁴³ İbn Ğalbûn, a.g.e., s. 693; İbnü'l-Cezerî, a.g.e., II, s. 282.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, a.g.e., II, s. 282; et-Dimyâtî, a.g.e., II, s. 493.

⁴⁵ es-Safâkusî, a.g.e., s. 120.

⁴⁶ Ebû Zûr'a, a.g.e., s. 680; er-Râzî, XXVII, s. 225; el-Kurtubî, a.g.e., XVI, s. 379.

تَذَكَّرُونَ (Düşünüp ibret alasınız) Kelimesi:

Sûrenin 49. âyetinde geçen تذكرون kelimesini Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekr Şu'be, Ebû Ca'fer, Ya'kûb, şeddeli zâl ile (تَذَكَّرُونَ) olarak, diğerleri ise, hafif zâl ile (تَذَكَّرُونَ) şeklinde okumuşlardır.⁴⁷

لِيَعْبُدُونِي - أَنْ يُطْعَمُونَ - فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ (Bana ibadet etmeleri, beni doyumalarını, şu halde acele etmesinler) Kelimeleri:

Ya'kûb, bu kelimeleri iki halde (vaslan ve vakfan) yâ ile (لِيَعْبُدُونِي - أَنْ يُطْعَمُونَ - فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ) şeklinde, diğer kıraat imamleri ise, iki halde de (vaslan ve vakfan) yâ'sız (لِيَعْبُدُونَ) tarzında okumuşlardır.⁴⁸

مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (Kendilerine va'd edilen günlerden dolayı) Cümlesi:

Sûrenin son âyetinde yer alan من يومهم الذي ifadesini Ebû Amr ve ya'kûb, vasl halinde ha ve mimin kesresiyle (مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي) şeklinde, Hamze, Kisâî ve Halefü'l-Âşir ise, vasl halinde ha ve mimin dammesiyle (مِنْ يَوْمَهُمُ الَّذِي) şeklinde okumuşlardır. Diğer imamlar ise, tahkik ile okumuşlardır.⁴⁹

Ayrıca surede geçen tüm lââm-ı târifli (والانس ، والارض ، الاليم ، وبالاسحار) kelimelerinde, Verş nakille okurken, İbn Zekvân, Hafs, Hamze, İdris hulf ile sekteli okumuşlardır.

Sûrede tenvinli veya sakin harfler, sonra gelen başı hamze olan kelimelerde ve cemi mimle biten kelimelerin tamamında, (عادٍ اذ - ساحرًا - اذ أرسلناه - خطبكم ايها - هل اتيك) kelimelerde Verş nakille okurken, İbn Zekvan, Hafs, Hamze ve İdris hulf ile sekteli okumuşlardır.⁵⁰

B. İ'RÂB FARKLILIKLARI

1. Âyet: وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا (And olsun tozutup savuran rüzgârlara)

⁴⁷ed-Dimyâtî, a.g.e, I, s. 493; es-Safâkusî, a.g.e., s. 270.

⁴⁸İbnü'l-Cezerî, a.g.e., II, s. 282; ed-Dimyâtî, a.g.e, I, s. 494.

⁴⁹en-Neşşâr, a.g.e., II, s. 323. Ayrıca bkz: es-Safâkusî, a.g.e., s. 270.

⁵⁰Bkz. İbnü'l-Cezerî, a.g.e., I, s. 317-325; ed-Dimyâtî, a.g.e, I, s. 213-220;

Sûrenin başında geçen و harfi, ism-i fâilin başına gelmesiyle yemin ve cer harfi olarak kendinden sonraki الذَّارِيَاتِ ismini mecrûr yapmış, fiili hazf edilmiştir.⁵¹ Ayrıca buradaki و harfi, bir diğer yemin harfi olan ب ‘den bedel olarak وَالدَّارِيَاتِ şeklinde gelmiştir.⁵² ذَرُّوا kelimesi ism-i masdar ve mef’ûl-ü mutlak olarak mansûb olup, kendisinden önceki ism-i fâili gelmesinden ötürü mef’ûl-ü hazf edilmiştir.⁵³

2. Âyet: فَالْحَامِلَاتِ وَفُرَا (ağır yük taşıyan (bulut) lara)

Bu buyrukta حَامِلَاتِ kelimesi, ف atıf harfiyle, yukarıda geçen الذَّارِيَاتِ ismi fâiline ma’tuf olmuştur.⁵⁴ وَفُرَا kelimesi ism-i fâile mef’ûlün bih olarak mansûb olmuştur.⁵⁵ en-Nahhâs, ise وَفُرَا kelimesini (sırta taşınacak her şey ağırlıktır) diye söylemektedir.⁵⁶

3. Âyet: فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا (kolayca akıp giden (gemi) lere)

Burada geçen جَارِيَاتِ kelimesi, ف atıf harfiyle, kendisinden bir önceki حَامِلَاتِ ismine ma’tuf olmuştur. يُسْرًا ifadesi ise mahzûf mef’ûl-ü mutlakın sıfatı olarak mansûptur. Yani nâib-i mef’ûl-ü mutlaktır. Sibeveyh ise bu kelimenin (kolay bir akışla) şeklinde bir anlam ifade ettiğini söylemiştir.⁵⁷

4. Âyet: فَالْمُقْسِمَاتِ أَمْرًا (işleri paylaştıranlara)

Bu âyette geçen مُقْسِمَاتِ kelimesi, ف atıf harfiyle, kendisinden bir önceki جَارِيَاتِ ismine ma’tuf olmuştur.⁵⁸ أَمْرًا kelimesi ism-i fâil (مُقْسِمَاتِ) için mef’ûlün bih’tir.⁵⁹ Tıpkı “Falanca rızkı veya malı taksim etti” denilmesi gibi, masdar şeklinde gelmiş bir (hâl) olarak, mansûptur. Buna göre âyette emren, me’mûren manasına gelmiştir.⁶⁰

5. Âyet: إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ (şüphesiz size va’dedilen mutlaka doğrudur)

⁵¹ ed-Dervîş, Muhyiddin, *İ’râbü’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Beyânuh*, IX, 3.b., Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1412/1992, s. 303.

⁵² en-Nahhâs, Ebû Cefer İsmâîl, *İ’râbü’l-Kurân*, IV, 3.b., Âlemü’l-Kütüb, Lübnan, 1409/1988, s. 235.

⁵³ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 303.

⁵⁴ Behcet, Abdulvâhid Sâlih, *el-İ’râbü’l-Mufasssal li Kitâbi’llâhi’l-Murattal*, XI, 1.b., Dâru’l-Fikr li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, Umman, 1413/1993, s. 214.

⁵⁵ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 303.

⁵⁶ en-Nahhâs, a.g.e., IV, s. 235.

⁵⁷ el-Kerbâsi, Muhammed İbrâhim b. Muhammed Hasan, *İ’râbü’l-Kur’ân*, VII, 1.b., Dâru ve Mektebetü’l-Hilal, Beyrut, 1422/2001, s. 577.

⁵⁸ el-Kerbâsi, a.g.e., VII, s. 578

⁵⁹ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 303.

⁶⁰ er-Râzi, a.g.e., s. 196.

Bu cümle yeminin cevabıdır. Burada إِنَّ te'kid edatı olarak ve مَا ise ism-i mevsûl olup “va’dedilen o şey mutlaka doğrudur” anlamına geldiği görülmektedir.⁶¹ أُوْعَدَ fiilinden türetilmiş ثُوْعَدُونَ lafzı olan muzâri’ fiili olup nûn’un sübutu ile merfu’ haldedir. Aynı zamanda sıla cümlesidir. İsm-i mevsûle dönen ‘âid zamiri ise hazf edilmiştir. Cümlelerin i’râpta mahalli yoktur. لَصَادِقٌ lafzına ل harfi lâmu’l-muzahlaka, “sâdik” kelimesi ise damme ile merfu’ olup إِنَّ edatının haberidir.⁶²

6. Âyet: وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ (ve şüphesiz ki hesap günü gerçekleşecektir)

Bu âyetin başında bulunan وَ atıf harfidir. إِنَّ te'kid edatı olarak, الدِّينَ ismini fetha ile mansûb yapmıştır. لَوَاقِعٌ lafzına ل harfi, lâmu’l-muzahlaka, وَاقِعٌ damme ile merfu’ olup (إِنَّ)’nin haberidir.⁶³

7. Âyet: وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْخُبُكِ (güzel yollara sahip olan göğe andolasun ki)

Bu âyetteki و harfi yemin ve cer harfi olarak kendinden sonraki السَّمَاءِ ismini mecrûr yaparak, fiili hazf edilmiştir. ذَاتِ kesra ile mecrûr ve muzâf, aynı zamanda السَّمَاءِ isminin sıfatıdır. الْخُبُكِ muzâfun ileyh ve kesra ile mecrûr olmuştur.⁶⁴

8. Âyet: إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ (şüphe yok ki siz çeşitli sözler içindediniz)

Bu cümle yeminin cevabı olarak, إِنَّ ise te'kid edatıdır. ك Harfi إِنَّ isminin nasb mahallinde damme üzere mebnî olan muttasıl zamir ve م harfi ise çoğul mimi olmaktadır. ل harfi lamu’l muzahlaka olup, لَفِي قَوْلٍ car-mecrûr إِنَّ’nin haberine mütealliktir. مُخْتَلِفٍ , (قَوْلٍ)’in sıfatı olarak cer alâmeti kesradır. Bu cümle yeminin cevabı olup i’râpta mahalli yoktur.⁶⁵

9. Âyet: يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ (Ondan çevrilen çevrilir)

Bu cümlelerin önceki âyette إِنَّ’nin haberi olan (قَوْلٍ)’in ikinci sıfatıdır.⁶⁶ يُؤْفَكُ muzâri’ fiili ve mebniyyün lil meçhûl olup damme ile merfu’ ve عَنْهُ ise car-mecrûr يُؤْفَكُ lafzına mütealliktir.⁶⁷ مَنْ nâibu’l fâil, raf’ mahallinde sükûn üzere mebni olan الَّذِي manasında ism-

⁶¹ İbn Âşûr, a.g.e., XII, s. 339.

⁶² el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 578.

⁶³ Behcet, a.g.e., XI, s. 215.

⁶⁴ Yâkût, Mahmûd Süleymân, *I’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Ma’rifeti’l-Câmiyye, İskenderiye, ty. s. 4431.

⁶⁵ Behcet, a.g.e., XI, s. 216.

⁶⁶ İbn Âşûr, a.g.e., XII, s. 342.

⁶⁷ Behcet, a.g.e., XI, s. 216.

i mevsûldur. أَفْكَ mâzi fiil ve fetha üzere mebnidir. Ayrıca sıra cümlesi, fâili gizli zamir olan هو olmaktadır.⁶⁸

10. Âyet: قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ (Kahrolsun yalancılar)

Bu ifade beddua cümlesi olarak⁶⁹ قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ yani “lanet olsun yalancılar” diye geçmektedir. Çünkü yüce Allah’ın lanetlediği bir kimse öldürülmüş ve helak olmuş bir kişi konumundadır.⁷⁰ قُتِلَ mâzi fiili olup mebniyyün lil meçhûl ve fetha üzere mebnidir. الْخَرَّاصُونَ Nâibu’l fâil, cemi müzekker sâlim olduğundan و’la merfu’dur.⁷¹

11. Âyet: الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ (Onlar aptallık içerisinde kalmış gafillerdir)

Bu âyette geçen الَّذِينَ ism-i mevsûl, ref’ mahallinde fetha üzere mebni olup, الْخَرَّاصُونَ’nun sıfatıdır. هُمْ zamir ref’ munfasıl, ref’ mahallinde sükûn üzere mebni, mübteda olmakta, هُمْ فِي غَمْرَةٍ haberidir. سَاهُونَ cemi müzekker sâlim olduğundan و’la merfu’ ve هُمْ zemirinin ikinci sıfatı olduğu söylenmektedir.⁷²

12. Âyet: يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمَ الدِّينِ (Hesap günü ne zaman? diye sorarlar)

Bu buyrukta يَسْأَلُونَ muzâri’ fiil, nûn’un sübutu ile merfu’dur. و ref’ mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zemir ve fâildir. أَيَّانَ istifhâm ismi, nasb mahallinde zarf-ı zaman olup mahzûf mukaddem habere müteallik, (متى) manasındadır. يَوْمٌ damme ile merfu’, muahhar mübteda ve muzâftır. الدِّينِ muzâfun ileyh, mecrûr olup ve cer alâmeti ise kesradır. Takdîri olarak يوم الدين “din günü ne zamandır” anlamına geldiği söylenmektedir.⁷³

13. Âyet: يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ (O gün, onların âteşin üzerinde yakılacakları gündür)

Bu âyetin başında geçen يَوْمٌ zarf-ı zaman ve fetha ile mansûb olup, mahzûf bir fiile mütealliktir. يَوْمٌ kelimesinin takdîri يوم يأتي يقع ، “oluyor, bir gün gelir” şeklindedir.⁷⁴

⁶⁸ Yâkut, a.g.e., s. 4432.

⁶⁹ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 303.

⁷⁰ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 33.

⁷¹ el-Kerbâsi, a.g.e., VII, s. 579.

⁷² Behcet, a.g.e., XI, s. 216.

⁷³ el-Kerbâsi, a.g.e., VII, s. 580.

⁷⁴ Yâkut, a.g.e., s. 4433.

ref' mahallinde sükûn üzere mebni olan munfasıl zamir ve mübtedadır. يُفْتَنُونَ muzâri' fiili ise haberidir. عَلَى النَّارِ (يُفْتَنُونَ) kelimesine mütealliktir.⁷⁵

14. Âyet: ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (Tadın azabınızı, acele gelmesini istediğiniz şey budur işte!)

Bu hazfolunmuş bir makûlü'l-kavl cümlesidir. Yani ذُوقُوا emir fiili, nûn'un hazfiyle mebnidir. و raf' fâil mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr, fâil ve son harfi ise müfârıka eliftir. فِتْنَتَكُمْ mef'ûlün bih, mansûb, nasb alâmeti fethadır. ك harfi muttasıl zamîr, izâfet sebebiyle cer mahallinde, damme üzere mebnî ve م harfi ise cemi müzekker alâmetidir. Buna göre ذُوقُوا عَذَابَكُمْ "azabınızı tadın" anlamına gelmektedir.⁷⁶ هَذَا raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan ismi işâret ve mübtedadır. ez-Zemahşeri'ye göre هَذَا هَذَا kelimesine bedel olarak "azab" anlamına gelmiştir.⁷⁷ الَّذِي ref' mahallinde sükûn üzere mebni olan هذا'nın haberi ve ism-i mevsûldur. كُنْتُمْ nâkıs mâzi fiili, sükûn üzere mebnidir. ت raf' mahallinde damme üzere mebni olan muttasıl zamîr ve ism-i kânedir. م cemi müzekker elâmetidir. بِه car-mecrûr olarak haberdir. تَسْتَعْجِلُونَ fiili'ye cümlesi olup nasb mahallinde kâne'nin haberi, و ise raf' mahallinde olan muttasıl zamîr ve fâildir.⁷⁸

15. Âyet: إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (Şüphesiz takva sahipleri, cennetlerde ve pınarlardadırlar)

Bu âyetin başında bulunan إِنَّ te'kid ve nasb edatıdır. إِنَّ'nın ismi ve cemi müzekker sâlim olduğundan nasb alâmeti niyâbeten fethe üzere ya'dır. فِي جَنَّاتٍ car-mecrûr إِنَّ'nın mahzûf haberine müteallıktır. وَ atıf harfi, عُيُونٍ ise جَنَّاتٍ kelimesine ma'tuf ve mecrûrdur.⁷⁹

16. Âyet: أَجْدِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ (Rablerinin, kendilerine verdiğini alırlar. Çünkü onlar, zaten daha önce iyi kimseler idiler)

⁷⁵ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 304; Behcet, a.g.e., XI, s. 216.

⁷⁶ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 304; Behcet, a.g.e., XI, s. 218; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 581.

⁷⁷ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *I'râbu'l-Kur'ân*, V, 1.b., Dâru'd-Diyâ, Kuveyt, 1426/2005, s. 198; Semîn el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yusuf, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, X, 1.b., Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1406/1986, s. 44.

⁷⁸ Behcet, a.g.e., XI, s. 219; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 581.

⁷⁹ el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 581.

Bu buyrukta أَخَذِينَ (الْمُتَّقِينَ) kelimesinden hâl olarak cemi müzekker sâlim olduğundan yâ ile mansûptur. ما ism-i mavsul, (أَخَذِينَ) ismi fâiline mef'ul bihi'nin nasb mahallinde الَّذِي anlamındadır. آتَاهُمْ رَبُّهُمْ fiil cümlesi ve faili ise sılatu'l-mevsûl olmaktadır.⁸⁰ إِنَّ te'kid ve nasb edatıdır. هُمْ muttasıl zamîr, إِنَّ isminin nasb mahallindedir. كَانُوا nâkıs mâzî fiili, damme üzere mebnidir. و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr, ism-i kâne ve son harfî ise müfârîka eliftir. قَبْلَ zarf-ı zaman mansûb, nasb alâmeti ise fetha ve muzâftır. ذَلِكَ ifadesine ذَا muzâfün ileyh, ism-i işâret, cer mahallinde sükûn üzere mebni, لِ uzâk mesafe için ve كَ harfî hitâb edatı, şibih cümle olarak (مُحْسِنِينَ) kelimesine mütealliktir. مُحْسِنِينَ haberi kâne ve cemi müzekker sâlim olduğundan mansûb, nasb alâmeti ya'dır.⁸¹

17. Âyet: كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ (Geceleri pek az uyuyorlardı)

Bu bir tefsiriyye cümlesi olduğundan i'râptan mahalli yoktur.⁸² كَانُوا ifadesine كان nâkıs mâzî fiili, çoğul vâv'la vasıl olduğundan damme üzere mebnidir. و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve ism-i kânedir. قَلِيلًا zarf-ı zaman, mansûb, nasb alâmeti fetha olup, takdîri يَهْجَعُونَ قَلِيلًا şeklinde olmaktadır. مِنَ اللَّيْلِ cer-mecrûr, مِنَ cer beyani olduğundan (قَلِيلًا) sıfatına mütealliktir. مَا te'kid için ve zaittir. يَهْجَعُونَ muzâri' fiil, nûn'un sübutu ile merfu' olmakta, ayrıca يَهْجَعُونَ cümlesi nasb mahallinde olan haberi kâne ve isti'nâfiyye bir cümledir. Yani كانوا ينامون نوما قليلا؛ لانهم كانوا يحبون الليل متهددين “Onlar geceleri tarafından az uyuyordular; çünkü teheccüd namazı için geceyi seviyorlardı”.⁸³

18. Âyet: وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (Seher vakitlerinde mağfiret diliyorlardı)

Bu âyetin başında bulunan و atıf harfî, بِالْأَسْحَارِ car-mecrûr (يَسْتَغْفِرُونَ) kelimesine mütealliktir. بِا anlamındadır.⁸⁴ هُمْ raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan zamir raf' munfasıl ve mübtedadır. يَسْتَغْفِرُونَ müzâri' fiil, nûn'un sübutu ile merfu'dur. و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâil olmakta, ayrıca يَسْتَغْفِرُونَ cümlesi raf' mahallinde haber olduğu görülmektedir.⁸⁵

⁸⁰ Yâkut, a.g.e., s. 4433.

⁸¹ Behcet, a.g.e., XI, s. 219.

⁸² ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 307.

⁸³ Behcet, a.g.e., XI, s. 220; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 582.

⁸⁴ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 308.

⁸⁵ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 30; Behcet, a.g.e., XI, s. 221; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 583.

19. Âyet: *وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ* (Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı)

Bu âyetin başında geçen *و* atıf harfi, *فِي أَمْوَالِهِمْ* car-mecrûr makeddem habere mütealiktir. *هَمْ* cer mahallinde kesra üzere mebni olan muttasıl zamîr ve müzâfun ileyhtir. *حَقٌّ* mübtada muahhar, damme ile merfu'dur. *لِّلسَّائِلِ* car-mecrûr olarak (*حَقٌّ*) kelimesine mütealliktir. *وَالْمَحْرُومِ* ifadesine *و* atıf harfi, *الْمَحْرُومِ* ise *السَّائِلِ* lafzına ma'tuf olup mecrûr, cer alâmeti ise kesradır.⁸⁶

20. Âyet: *وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ* (Yeryüzünde gerçekten yâkin ehli için âyetler vardır)

Bu âyetin başında bulunan *و* atıf harfi, *فِي الْأَرْضِ* car-mecrûr makeddem habere mütealiktir. *آيَاتٌ* kelimesi mübtada muahhar, damme ile merfu'u'dur. *لِّلْمُوقِنِينَ* car-mecrûr (*آيَاتٌ*)'nin sıfatı olmaktadır.⁸⁷

21. Âyet: *وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ* (Kendi nefislerinizde de, görmüyor musunuz?)

Bu âyetin başında bulunan *و* atıf harfi, *فِي أَنْفُسِكُمْ* car-mecrûr, mahzûf mübtada için haberdur.⁸⁸ *أَفَلَا* ifadesine hemze (أ) istifham harfi, *ف* isti'nâf harfi, *لَا* ise nafidir. *تُبْصِرُونَ* muzarî fiil, nûn'un sübutu ile merfu'dur. *و* raf' mahallinde olan muttasıl zamîr ve fâildir.⁸⁹

22. Âyet: *وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ* (Gökte de sizin rızkınız ve size vâdedilen şeyler vardır)

Bu âyetin başında bulunan *و* atıf harfidir. *فِي السَّمَاءِ* car-mecrûr, mukaddem habere mütealliktir. *رِزْقُكُمْ* muahhar mübtedadır. *وَمَا* ifadesinde *و* atıf harfi, *مَا* raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan ism-i mavsûl ve *رِزْقُكُمْ* kelimesine ma'tûftur. *تُوعَدُونَ* muzari' fiil, nûn'un sübutu ile merfu' mebniyyün lil-meçhul, *و* raf' mahallinde olan muttasıl zamîr ve nâib fâildir. Ayrıca *تُوعَدُونَ* sîla cümlesi olarak 'âid zamiri hazf ve i'râpta mahalli yoktur.⁹⁰

23. Âyet: *فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ* (Göğün ve yerin Rabbine and olsun ki, o sizin konuşmanız gibi haklıdır)

⁸⁶ Behcet, a.g.e., XI, s. 221; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 583.

⁸⁷ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 308; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 583.

⁸⁸ Yâkut, a.g.e., s. 4435;

⁸⁹ Behcet, a.g.e., XI, s. 222.

⁹⁰ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 308; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 584.

Bu buyrukta رَبِّ السَّمَاءِ ifadesinde ف istinâfiye harfi, و yemin ve cer harfi, رَبِّ السَّمَاءِ ile mecrûrdur. وَالْأَرْضِ (السَّمَاءِ) kelimesine ‘atıf edilmekte, car-mecrûr olarak mahzûf bir fiile mütealliktir. Takdîri ise (اقسم) olmaktadır.⁹¹ إِنَّ te’kid ve nasb edatı, هُ (إِنَّ) ism-i’nin nasb mahallinde olan muttasıl zamîrdir. لَحَقُّ kelimesinde ل harfi lamu’l-muzahlaka te’kide delâlet etmekte, حَقُّ ise (إِنَّ)’nın haberi, merfû’, raf’ alâmeti ise dammedir. مِثْلٌ , (حَقُّ) kelimesinden hâl, mansûb ve nasb alâmeti ise fethadır. مَا zâide ve i’râpta mahalli yoktur. أَنْتُمْ kelimesinde أَنْ te’kid ve nasb edatı, كُ nasb mahallinde damme üzere mebnî olan muttasıl zamir ve إِنَّ’nin ismidir. م cemi müzekker alâmetidir. تَنْطَفُونَ kelimesi nûn’un sübutu ile merfu’ olan muzâri’ fiilidir. و raf’ mahallinde olan muttasıl zamîr ve fâildir.⁹²

24. Âyet: هَلْ أَتَاكَ حَدِيثٌ ضَيْفٌ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ (İbrahim’in şerefli misafirlerinin haberi sana geldimi?)

Bu âyeti kerime’nin başında geçen هَلْ istifhâm harfi, ayrıca قَدْ (miştir) anlamında da geldiği söylenmektedir. أَتَاكَ ifadesinde أَتَى mazî fiil, mukadder fetha üzere mebnidir. كُ nasb mahallinde fetha üzere mebnî olan muttasıl zamîr ve mef’ûl-ü bihtir. حَدِيثٌ kelimesi merfu’, raf’ alâmeti ise damme olup fâil ve muzâftır. ضَيْفٌ muzâfun ileyh, mecrûr, cer alâmeti ise kesra ve muzâftır. إِبْرَاهِيمَ ifadesi muzâfun ileyh, mecrûr, cer alâmeti ise memnû’ mine’ssarf olduğundan kesradan niyâbeten fethadır. (ضَيْفٌ), الْمُكْرَمِينَ kelimesinin sfatı ve mecrûr, cer alâmeti ise cemi müzekker sâlim olduğundan kesraya bedel olarak ya’dır.⁹³

25. Âyet: إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (Hani onlar, İbrahim’in yanına girmişler: “Selam” vermişlerdi. O da: “Selam”ı almış “bunlar tanınmamış bir topluluktur” demişti)

Bu âyetin başında bulunan إِذْ zarf-ı zaman (حين) anlamındadır. Nasb mahallinde sükûn üzere mebnî ve (الْمُكْرَمِينَ) kelimesine mütealliktir. Eğer ضَيْفٌ kelimesine teallüki olursa fiil anlamında olur. Ama eğer mahzûf bir fiili mafû’l bihisinin nasb mahallinde gelirse isim anlamında ve takdîri ise اذکر olacaktır. دَخَلُوا ifadesinde دَخَلَ mazî fiil, çoğul vâv’la damme üzere mebnî, و raf’ mahallinde sükûn üzere mebnî olan muttasıl zamîr, fâil ve son harfi müfarıka eliftir. عَلَيْهِ car-mecrûr (دَخَلُوا) fiiline mütealliktir. فَقَالُوا ifadesi ف

⁹¹ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 308; Yâkut, a.g.e., s. 4435.

⁹² Behcet, a.g.e., XI, s. 223; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 585.

⁹³ Behcet, a.g.e., XI, s. 223; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 585.

harfiyle (دَخَلُوا) fiiline ma'tûf olmakta, و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr, fâil ve son harfî müfarıka eliftir. سَلَامًا masdar (mef'ûl mütlak) mansûb, nasb alâmeti fetha ve tekdîri ise نسلم سلاما şeklindedir. قَالَ lafzı mazî fiili olarak fetha üzere mebnî, fâili ise müstetir zemir, tekdîri هو şeklindedir. سَلَامٌ kelimesinin hebiri mahzûf bir mübteda ve merfû' olmakta, raf' alâmeti ise dammedir. Yani سلام عليكم şeklindedir. قَوْمٌ kelimesi raf' alâmeti damme olan mahzûf mübteda için haber, merfû' ve tekdîri ise انتم olmaktadır. قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ifadesi قَوْمٌ kelimesinin sıfatı ve cemi müzekkr sâlim olduğundan merfû'dur. Raf' alâmeti ise vâv'dır.⁹⁴

26. Âyet: فَرَاغٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ (hemen belli etmeden ailesinin yanına gidip, semiz bir buzağı getirdi)

Bu âyeti celilenin başında geçen ف atif harfidir. رَاغٌ mazî fiil, fetha üzere mebni ve fâili ise müstetir zamîr, tekdîri هو şeklindedir. إِلَىٰ أَهْلِهِ cümlesi car-mecrûr (رَاغٌ) kelimesine mütealliktir. فَجَاءَ lafzı ف harfiyle رَاغٌ kelimesine ma'tûf olup i'râpta mahalli yoktur. بِعِجْلٍ Car-mecrûr (جَاءَ) kelimesine mütealliktir. سَمِينٍ , عِجْلٍ'ın sıfatı olup mecrûr, cer alâmeti kesra olmaktadır.⁹⁵

27. Âyet: فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ (bunu onların önüne yaklaştırdı, yemez misiniz?dedi)

Bu âyeti kerimenin başında geçen ف atif harfidir. قَرَّبَ mazî fiil, fetha üzere mebni ve fâili ise müstetir zamîr, tekdîri هو şeklindedir. هُ nasb mahallinde damme üzere mebni olan muttasıl zamîr ve mef'ûl bihitir. Ayrıca قَرَّبَهُ ifadesi ف atif harfiyle جَاءَ kelimesine ma'tûf ve i'râpta mahalli yoktur. إِلَيْهِمْ car-mecrûr olarak (قَرَّبَهُ) fiiline mütealliktir. قَالَ mazî fiil, fetha üzere mebni ve fâili ise müstetir zamîr, tekdîri هو şeklindedir. أَلَا ifadesinde (أ) harfî inkâr edatı olarak istifhâm lafzındadır. لَا Nâfiyedir. تَأْكُلُونَ nûn'un sübutu ile merfu' olan muzâri' fiildir. و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâildir.⁹⁶

28. Âyet: فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ (O vekt onlardan kalbinde bir korku düştü, "korkma" dediler. Ona bilgin bir erkek çocuğu tebşir ettiler)

Bu âyetin başında geçen ف atif harfidir. أَوْجَسَ mazî fiil, fetha üzere mebni ve fâili ise müstetir zamîr, tekdîri هو şeklindedir. مِنْهُمْ car-mecrûr (أَوْجَسَ) fiiline mütealliktir. خِيفَةً

⁹⁴ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 313; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 586; Yâkut, a.g.e., s. 4436.

⁹⁵ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 313; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 586; Yâkut, a.g.e., s.4437.

⁹⁶ Behcet, a.g.e., XI, s. 225; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 587.

mef'ûl-ü bih ve mansûb, nasb alâmeti ise fethadır. قَالُوا çoğul vâv'la vasıl olduğundan damme üzere mebni olan mazî fiildir. و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâil, son harfî ise müfarıka eliftir. لَا nehiy edatı ve تَخَفَ muzari' fiil, لَا ile meczûm ve cezm alâmeti ise sükûndur. وَبَشَّرُوهُ cümlesinde و atıf harfî, بَشَّرَ çoğul vâv'la vasıl olduğundan damme üzere mebni, و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâildir. هُ ise nasb mahallinde damme üzere mebni olan muttasıl zamîr ve maf'ûl-ü bihtir. بِغَلَامٍ car-mecrûr (بَشَّرُوهُ) lafzına mütealliktir. عَلَيْهِ ifadesi (غَلَامٍ)'nin sıfatı, mecrûr, cer alâmeti ise kesradır.⁹⁷

29. Âyet: فَأَقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ (O esnada, hanımı bir çığlık içinde çıka gelip, ellerini yüzüne vurarak. Kısır bir yaşlı kadın ha! dedi)

Bu buyrukta ف atıf harfidir. أَقْبَلَتْ mazî fiil, fetha üzere mebni ve ت harfî ise te'nîse delâlet eder. امْرَأَتُهُ fâil, damme ile merfu'dur. هُ cer mahallinde damme üzere mebni olan muttasıl zamîr ve muzâfun ileyhtir. فِي صَرَّةٍ car-mecrûr olarak (امْرَأَتُهُ) kelimesinden hâldir. فَصَكَّتْ cümlesi ف atıf harfiyle أَقْبَلَتْ cümlesine ma'tuftur. وَجْهَهَا ifadesinde وَجْهٌ mefu'l bihi mansûb, nasb alâmeti ise fethadır. هَا nasb mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve mef'ul bihtir. وَقَالَتْ cümlesi ف atıf harfiyle فَصَكَّتْ cümlesine ma'tuftur. عَجُوزٌ أنا عجوز؛ فكيف Takdîri Mahzûf bir mübteda için haber, merfû', raf' alâmeti ise dammedir. "Ben kısır yaşlı bir kadını, nasıl doğum yapabilirim?" şeklindedir. عَجُوزٌ , عَقِيمٌ "ألد؟" kelimesinin sıfatı olarak damme ile marfu' olmaktadır.⁹⁸

30. Âyet: قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (Rabbin böyle buyurdu, şüphe yok ki, O hüküm ve hikmet sahibidir)

Bu âyeti kerimede geçen قَالُوا mazî fiil, çoğul vâv'la vasıl olduğundan damme üzere mebnidir. و raf' fâil mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve son harfî müfarıka eliftir. كَذَلِكَ ifadesinde ك (مثل), anlamıda ve raf' mahallinde fetha üzere mebni olan mübtedadır. دَا cer mahallinde sükûn üzere mebni olan müzâfun ileyh ve ism-i işâredir. ل uzaklık harfî ve ك ise hitâb harfidir. قَالَ رَبُّكَ fiil cümlesi olarak nasb mahallinde fâil ve قَالُوا için makûlu'l-kavldır. إِنَّ Te'kîd edatı ve هُ ism-i'nin nasb mahallinde olan

⁹⁷ Behcet, a.g.e., XI, s. 226; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 587.

⁹⁸ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 313; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 588.

muttasıl zamîrdir. هُوَ ref' mhallinde fetha üzere mebnî olan munfasıl zamîr ve mübtedadır. العَلِيمِ , (الْحَكِيمِ) kelimesinin sıfatı ve aynı zamanda (الْعَلِيمِ الْحَكِيمِ) cümlesi إِنَّ'nin haberidir.⁹⁹

31. Âyet: قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (İbrahim: "Peki sizin asıl me'muriyyetiniz nedir, ey elçiler?" dedi)

Bu buyrukta geçen قَالَ kelimesi mazî fiil, fetha üzere mebnî ve fâili ise gizli zamîr, tekdîri هُوَ şeklindedir. فَمَا ifadesinde فَ raf' mahallinde sükûn üzere mebnî olan isti'nâfiye harfi, مَا raf' mahallinde sükûn üzere mebnî olan ise ism-i istifhâm ve mübtedadır. خَطْبُكُمْ ifadesinde خَطْبُ damme üzere marfu' olan مَا 'nın haberi olarak ve muzâftır. كُ cer mahallinde damme üzere mebnî olan muttasıl zamîr ve muzâfun ileyh olmakta, م ise cemi müzekker alâmeti ve arıca خَطْبُكُمْ nasb mahallinde olan isim cümlesi ve mef'ûl-ü bihtir. أَيُّهَا lafzında أَيُّ nasb mahallinde damme üzere mebnî olan nidâ harfî, münadi (çağırان) mazûftur. هَا zâid olarak tembih (ikaz) edatıdır. الْمُرْسَلُونَ ifadesi أَيُّ lafzının sıfatı ve cemi müzekker sâlim olduğundan و üzere merfu'dur.¹⁰⁰

32. Âyet: قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ (Dediler ki: "Biz mücrim bir topluma (Lût'un kavmine) gönderildik")

Bu âyet-i celilede geçen قَالُوا çoğul vâv'la vasıl olduğundan damme üzere mebnî olan mazî fiildir. و raf' mahallinde sükûn üzere mebnî olan muttasıl zamîr, fâil ve son harfî müfarıka eliftir. إِنَّ nasb ve te'kîd edatıdır. نَا ile nasb mahallinde olan muttasıl zamîrdir. أُرْسِلْنَا ifadesinde أُرْسِلْ mazî fiil, mebi lil' meçhul ve sükûn üzere mebnîdir. نَا Raf' mahallinde sükûn üzere mebnî olan muttasıl zamîr ve nâib fâildir. Ayrıca أُرْسِلْنَا cümlesi raf' mahallinde إِنَّ'nin haberidir. إِلَىٰ قَوْمٍ car-mecrûr أُرْسِلْنَا cümlesine mütealliktir. مُّجْرِمِينَ cemi müzekker sâlim olduğundan yâ ile mecrûr ve sıfattır.¹⁰¹

33. Âyet: لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ جَارَةً مِّن طِينٍ (Üstlerine çamurdan (pişmiş) taşlar yağdıracağız)

Bu âyetin başında bulunan لِنُرْسِلَ ifadesinde لِ lâmu't-ta'lîl, نُرْسِلَ muzâri' fiil, إِنَّ edatına mansûb ve lâmu't-ta'lîl'dan sonra zamîrdir. Fâili ise gizli zamîr, tekdîri نحن

⁹⁹ Behcet, a.g.e., XI, s. 226-227; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 589; Yâkut, a.g.e., s. 4438.

¹⁰⁰ Behcet, a.g.e., XI, s. 228; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 589.

¹⁰¹ Behcet, a.g.e., XI, s. 228; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 590.

şeklinde. car-mecrûr عَلَيْهِمْ fiiline mütealliktir. جَارَةٌ mafu'l bihi mansûb, nasb alâmeti ise fethadır. مِنْ طِينٍ car-mecrûr (جَارَةٌ) sıfatına mütealliktir.¹⁰²

34. Âyet: مُسَوَّمَةٌ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ (Rabbinin nezdinde, haddi aşanlar için işaretlenmiş taşlar)

Bu âyet-i kerimenin başında geçen مُسَوَّمَةٌ , (جَارَةٌ)'nin ikinci sıfatıdır. عِنْدَ fetha ile mansûb olan zarf-ı mekân ve muzâftır. رَبِّكَ ifadesinde رَبِّ kesra ile mecrûr olan muzâfun ileyh ve muzâftır. كِ cer mahallinde fetha üzere mebni olan muzâfun ileyhtir. لِلْمُسْرِفِينَ ifadesi car-mecrûr (مُسَوَّمَةٌ) kelimesine mütealliktir.¹⁰³

35. Âyet: فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (Bunun üzerine orada olan müminleri de çıkardık)

Bu âyetin başında bulunan فَ atıf harfidir. أَخْرَجَ raf' müteharrikle vasıl olduğundan sükûn üzere mebni olan mazî fiil ve zamîrdir. نَا raf' fâil mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîrdir. مَنْ nasb mahallinde sükûn üzere mebni olan ism-i mevsûl ve mef'ulün bihtir. كَانَ nâkıs mazî fiil ve ismi ise gizlidir. Takdîri هُمْ şeklindedir. فِيهَا car-mecrûr olarak kâne'nin haberine mütealliktir. مِنَ الْمُؤْمِنِينَ car-mecrûr (أَخْرَجْنَا) fiiline mütealliktir.¹⁰⁴

36. Âyet: فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (Fakat orada, müslümanlardan olan bir evden başka kimse bulmadık)

Bu âyetin başında bulunan فَمَا ifadesinde فَ istinâfiye ve مَا ise nefidir. وَجَدْنَا Lafzında وَجَدَ raf' müteharrik zamîrine vasıl olduğundan sükûn üzere mebni olan mazî fiil, ve نَا ise raf' fâil mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîrdir. فِيهَا car-mecrûr (وَجَدْنَا) fiiline mütealliktir. غَيْرَ fetha ile mansûb olan mef'ul-ü bih ve muzâftır. بَيْتٍ kesra ile mecrûr olup muzâfun ileyhtir. مِنَ الْمُسْلِمِينَ cümlesi car-mecrûr (غَيْرَ) kelimesinin mahzûf sıfatına mütealliktir.¹⁰⁵

¹⁰² ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 314; Yâkut, a.g.e., s. 4439.

¹⁰³ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 314; Behcet, a.g.e., XI, s. 230.

¹⁰⁴ Behcet, a.g.e., XI, s. 230; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 591.

¹⁰⁵ el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 590; Yâkut, a.g.e., s. 4439.

37. Âyet: *وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ* (Biz orada (beldelerde), acı azaptan korkan kimseler için bir alâmet bıraktık)

Bu buyrukta *وَتَرَكْنَا* ifadesinde *وَ* atıf harfi, *تَرَكَ* sükûn üzere mebni olup mazî fiil, ve *نَا* ise raf' fâil mahallinde sükûn üzere mebnidir. *فِيهَا* car-mecrûr (*تَرَكَنَا*) fiiline mütealliktir. *آيَةً* Fetha ile mansûb olup mafu'1 bihtur. *لِلَّذِينَ* lafzı car-mecrûr (*آيَةً*)'ın mahzûf sıfatına mütealliktir. *يَخَافُونَ* nûn'un sûbutu ile marfu' olup muzâri' fiil, *وَ* ise raf' fâil mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîrdir. *الْعَذَابَ* fetha üzere mansûb olup mef'ûl-ü bihtir. *الْعَذَابَ* (الْعَذَابَ) kelimesinin sıfatı olarak fetha üzere mansûptur. Ayrıca *يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ* cümlesi sıla cümlesi olarak i'râpta mahallî yoktur.¹⁰⁶

38. Âyet: *وَفِي مُوسَى إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ* (*Mûsâ'da da (dersler ve ibretler vardır). Onu âşikâr bir hüccetle Firavun'a gönderdik*)

Bu buyrukta *وَفِي مُوسَى* cümlesi car-mecrûr ile (*وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ*) cümlesinde atıf edilmiştir. Yani *وَجَعَلْنَا فِي مُوسَى آيَةً* anlamındadır.¹⁰⁷ ez-Zemahşerî de bu cümlenin, (*وَتَرَكْنَا*) cümlesinde atıf olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ *إِذْ* zarf-ı zaman (حين) anlamındadır. Ayrıca nasb mahallinde sükûn üzere mebni ve (*تَرَكَنَا*) kelimesinde mütealliktir.¹⁰⁹ *أَرْسَلْنَاهُ* ifadesinde *أَرْسَلُ* raf' müteherrik zamîrine vasıl olduğundan sükûn üzere mebni olan mazî fiildir. *نَا* raf' fâil mahallinde sükûn üzere mebni olup muttasıl zamîrdir. *هُ* nasb mahallinde damme üzere mebni olan muttasıl zamîr ve mef'ulün bihtir. Ayrıca (*أَرْسَلْنَاهُ*) cümlesi cer mahallinde muzâfun ileyhtir. *إِلَى فِرْعَوْنَ* cümlesi car-mecrûr (*أَرْسَلْنَاهُ*) ifadesine mütealliktir.¹¹⁰ *بِسُلْطَانٍ* car-mecrûr (موسى)'nın mahzûf hâline mütealliktir.¹¹¹ *مُّبِينٍ* (سُلْطَانٍ), kelimesinin sıfatı olarak kesra ile mecrûrdur.¹¹²

39. Âyet: *فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ* (*Fir'avn, bütün ordusu ila yüz çevirdi ve "Bu bir sihirbaz veya bir delidir" dedi*)

Bu âyeti kerimenin başında geçen *ف* atıf harfidir. *تَوَلَّى* lafzı mazî fiil ve fâili ise gizli olarak (*فِرْعَوْنَ*) lafzına dönmektedir.¹¹³ *بِرُكْنِهِ* car-mecrûr (*فِرْعَوْنَ*) lafzının mahzûf hâline

¹⁰⁶ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 315; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 591.

¹⁰⁷ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 315; Behcet, a.g.e., XI, s. 231.

¹⁰⁸ Ebu Hayyân, a.g.e., V, s. 200. Ayrıca bkz: Semîn el-Halebî, a.g.e., X, s. 53.

¹⁰⁹ Semîn el-Halebî, a.g.e., X, s. 54; Behcet, a.g.e., XI, s. 231.

¹¹⁰ Behcet, a.g.e., XI, s. 231; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 592; Yâkut, a.g.e., s. 4440.

¹¹¹ el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 592.

¹¹² el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 592.

¹¹³ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 317.

mütealliktir.¹¹⁴ وَقَالَ cümlesi cer mahallinde (تَوَلَّى) fiiline ma'tuftur.¹¹⁵ سَاجِرٌ damme üzere merfu' olup mahzûf mübtedâ için haberdir. أَوْ atıf harfî ve مَجْنُونٌ ise (سَاجِرٌ) kelimesine ma'tuf ve damme üzere merfu' olmaktadır.¹¹⁶

40. Âyet: فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ (Biz de onu ve ordularını alarak, hepsini denize attık. O esnada pişmanlıkla kendi kendini kınıyordu)

Bu buyrukta geçen فَأَخَذْنَاهُ ifadesinde ف atıf harfidir. أَخَذَ mâzî fiil ve sükûn üzere mebnidir. نَا raf' fâil mahallinde sükûn üzere mebni olup muttasıl zamîrdir. هُ nasb mahallinde damme üzere mebni olan muttasıl zamîr ve mef'ûl-ü bihtir. Ayrıca فَأَخَذْنَاهُ cümlesi (تَوَلَّى) fiiline ma'tuf olduğu görülmektedir. وَجُنُودَهُ ifadesinde و atıf harfî, جُنُودٌ fetha üzere mansûb olan muttasıl zamîrine ma'tuf olarak ve muzâftır. هُ cer mahallinde damme üzere mebniolan muttasıl zamîr ve muzâfun ilehtir. فَنَبَذْنَاهُمْ ifadesinde ف atıf harfî, نَبَذَ raf' müteharrik zamîrine vasıl olduğundan sükûn üzere mebni olan mazî fiildir. نَا raf' fâil mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîrdir. هُمْ nasb mahallinde damme üzere mebni olan muttasıl zamîr ve mef'ûl-ü bihtir. فِي الْيَمِّ (نَبَذْنَاهُمْ) cümlesine mütealliktir. وَ hâl vâvı ve هُوَ ise raf' mahallinde fetha üzere mebni olan raf' munfasıl zamîri ve mübtedadır. مُلِيمٌ marfu', raf' alâmeti ise damme olup mübtedânın haberdidir. Aynı zamanda bu cümle nasb mahallinde (أَخَذْنَاهُ) ve (نَبَذْنَاهُمْ) mef'ûl zamirinden hâldir.¹¹⁷

41. Âyet: وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ (Ad halkında da ibretler vardır. Üzerlerine ölüm rüzgârı göndermiştik)

Bu buyrukta وَفِي عَادٍ (وَفِي مُوسَى) cümlesinde atıf edilmiştir. إِذْ zarf-ı zaman (حِينَ) anlamındadır. Ayrıca nasb mahallinde sükûn üzere mebni ve (تَرَكْنَا) kelimesinde mütealliktir. أَرْسَلْنَا ifadesinde أَرْسَلْ sükûn üzere mebni olup mazî fiildir. نَا raf' fâil mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîrdir. عَلَيْهِمُ cümlesi car-mecrûr (أَرْسَلْنَا) cümlesine mütealliktir. الرِّيحَ kelimesi mef'ûl-ü bih, mansûb, nasb alâmeti ise fethadır. الْعَقِيمَ , (الرِّيحَ) kelimesinin sıfatı olmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁴ el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 592.

¹¹⁵ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 317; Yâkut, a.g.e., s. 4441.

¹¹⁶ Behcet, a.g.e., XI, s. 232; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 592.

¹¹⁷ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 317; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 593; Yâkut, a.g.e., s. 4441.

¹¹⁸ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 317; Behcet, a.g.e., XI, s. 233; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 593.

42. Âyet: مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَنتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْتَهُ كَالرَّمِيمِ (Üzerinde geçtiği her şeyi derhâl küle çeviriyordu)

Bu âyetin başında bulunan مَا تَذَرُ fiil cümlesi (الرَّيْح) kelimesinden hâl olarak nasb mahallindedir. مَا nefî edatı, تَذَرُ ise damme üzere merfu' ve muzâri' fiildir. مِنْ cer harfî, عَلَيْهِ ise mafu'l bihi oldoğundan lafzen ism-i mecrûr, mahallen mansûptur.¹¹⁹ أَنتَ fiil cümlesi, fâili ise nasb mahallinde ve aynı zamanda (شَيْءٍ) lafzının sıfatı olmaktadır. عَلَيْهِ car-mecrû (أَتَى) fiiline mütealliktir.¹²⁰ إِلَّا hasr (parantez) edatı, جَعَلْتَهُ ifadesinde جَعَلَ mazî fiil, te'nîs harfine delâlet eder. هُ nasb mahallinde fetha üzere mebni olan muttasıl zamîr ve ilk mafu'l bihtir. Ayrıca جَعَلْتَهُ cümlesi nasb mahallinde تَذَرُ kelimesinden hâl ya da تَذَرُ için ikinci mefu'ldur. Ayrıca كَالرَّمِيمِ ifadesi car-mecrûr (جَعَلْتَهُ) için ikinci mefu'l durumdadır. كِ isim (misil) anlamında, nasb mahalline fetha üzere mebni olup muzâf ve mef'ulün bihtir. رَمِيمِ kesra ile mecrûrur ve muzâfun ileyhtir.¹²¹

43. Âyet: وَفِي تَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ (Semûd (kavminin kıssasında) da (ibretler vardır.) Onlara “Billi bir vakte kadar faydalanın” denilmişti)

Bu âyeti kerimenin başında geçen وَفِي تَمُودَ ile وَ car-mecrû ile cümlesinde atıf edilmiştir. إِذْ zarf-ı zaman (حِين) anlamındadır. قِيلَ mebni lil meçhul ve aynı zamanda fetha üzere mebni olan mazî fiildir. لَهُمْ car-mecrûr (قِيلَ) fiiline mütealliktir. تَمَتَّعُوا nûn'un hazfiyle mebni olup emir fiilidir. وَ raf' fâil mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve son harfî ise müfârîka eliftir. حَتَّىٰ lafzı gâye (amac) harfî ve cerdir. حِينٍ kelimesi (حَتَّىٰ) lafzına ism-i mecrûr ve ayrıca car-mecrûr (تَمَتَّعُوا) fiiline mütealliktir.¹²²

44. Âyet: فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ (Rablerinin emrine karşı geldiler. Bu yüzden onlar bakıp dururken onları sâike çarpmıştı)

Bu âyet-i celilenin başında geçen فَعَتَوْا cümlesi ف atıf harfiyle (قِيلَ) cümlesinde ma'tuf, cer mahallindedir. عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ ifadesinde عَنْ cer harfî, أَمْرٌ kelimesi عَنْ lafzına ism-i mecrûr ve muzâftır. رَبِّ muzâfun ileyh, mecrûr, cer alâmeti ise kesra ve muzâftır. ه cer mahallinde kesra üzere mebni olan muttasıl zamîr ve muzâfun ileyhtir. Arıca عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ cümlesi (عَتَوْا) kelimesine mütealliktir. فَأَخَذَتْهُمُ lafzında ف atıf harfî, أَخَذَ mâzî fiil, (تَأ) (tâ)

¹¹⁹ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 317; Behcet, a.g.e., XI, s. 233.

¹²⁰ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 318; Yâkut, a.g.e., s. 4441.

¹²¹ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 318; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 594.

¹²² Behcet, a.g.e., XI, s. 234; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 595; Yâkut, a.g.e., s. 4442.

mue'nneslik alâmeti ile vasıl olduğundan fetha üzere mebnidir. ث mue'nneslik harfidir. ه nasb mahallinde damme üzere mebni olan muttasıl zamîr ve mef'ulün bihtir. الصَّاعِقَةُ damme üzere merfu' olup fâildir. Ayrıca فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ cümlesi (عَتَوَا) kelimesine a'tıf edilmiştir. و harfî, vâvu'l-hâliyyedir. هُم raf' mahallinde damme üzere mebni olan munfasıl zamîr ve mübtedadır. يَنْظُرُونَ nûn'un sübutu ile merfu' olup muzâri' fiildir. و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâildir. Fiil ve fâil cümlesi raf' mahallinde haber ve mübteda olmakta ve aynı zamanda mübteda ve haber nasb mahallinde hâldir.¹²³

45. Âyet: فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ (Artık ne yerlerinden kalkmaya güçleri kalmıştı ne de bir yardım görmüşlerdi)

Bu âyeti celilenin başında geçen ف atıf harfî ve مَا ise nefî harfî olup sükûn üzere mebnidir. اسْتَطَاعَ çoğul vâv'la vasıl olduğundan damme üzere mebni olan mazî fiildir. و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâil, son harfî ise müfârîka eliftir. Ayrıca اسْتَطَاعُوا cümlesi cer mahallinde (فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ) cümlesine ma'tûftur. مِنْ cer harfidir. قِيَامٍ mafu'l bihi olduğundan mahallen mansûb ve lafzen mecrûrdur. و atıf harfî ve مَا ise nefîdir. كَانُوا çoğul vâv'la vasıl olduğundan damme üzere mebni olup mazî fiil nâkısdir. و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâil, son harfî ise müfârîka eliftir. مُنْتَصِرِينَ cemi müzekker sâlim olduğundan yâ ile mansûb ve kânenin haberidir.¹²⁴

46. Âyet: وَقَوْمٌ نُوحٍ مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (Bundan önce Nuh kavmini de helâk etmiştik. Çünkü onlar fâsık bir kavim idiler)

Bu âyetin başında geçen ف atıf harfî, قَوْمٌ lafzı mahzûf bir fiile mafu'l bihi olarak mansûb ve muzâftır. Takdîri ise واهلكنا قوم نوح şeklidir. نُوحٍ muzâfun ileyh ve mecrûr, cer alâmeti ise kesradır. مِّن قَبْلُ cümlesi cer mahallinde lafzen izâfetin kesilmesinden dolayı damme üzere mebni olan zarf-ı zamandır. إِنَّ te'kîd ve nasb harfî, هُ isminin nasb mahallinde damme üzere mebni olan muttasıl zamîrdir. كَانُ çoğul vâv ile vasıl olduğundan damme üzere mebni olan mazi nâkıs fiildir. و raf' mahallinde damme üzere mebni olan muttasıl zamîr ve ism-i kâne, son harfî ise müfârîka eliftir. قَوْمًا kânenin haberi olarak fetha

¹²³ Behcet, a.g.e., XI, s. 234; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 595; Yâkut, a.g.e., s. 4442.

¹²⁴ ed-Derîvîş, a.g.e., IX, s. 319; Behcet, a.g.e., XI, s. 235; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 596.

üzere mensûptur. فَاسْبِقِينَ (قَوْماً) kelimesinin sıfatı ve cemi müzekker sâlim olduğundan yâ harfîyle mansûptur.¹²⁵

47. Âyet: وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ (Ve semayı biz kuvvetimizle bina ettik. Şüphesiz yok ki biz genişleticileriz)

Bu âyeti celilenin başında geçen و atıf harfi, السَّمَاء mukadder fiile mafû'l bihi olarak mansûb, nasb alâmeti ise fethadır. بَنَيْنَاهَا ifadesinde بَنَى sükûn üzere mebni olup mazî fiil, نَا raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâildir. هَا nasb mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve mafû'l bihtir. بِأَيْدٍ Lafzı car-mecrûr (بَنَيْنَاهَا) fiilinin mahzûf hâline mütealliktir. و isti'nâfiye harfi, إِنَّ te'kîd ve nasb harfî, نَا (إِنَّ) isminin nasb mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîrdir. لَمُوسِعُونَ ifadesinde لَ te'kîd harfî, (إِنَّ) مُوسِعُونَ'nin haberi olarak cemi müzekker sâilm olduğundan و üzere merfu'dur.¹²⁶

48. Âyet: وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ (Arzı da biz yayıp döşedik. Biz ne güzel döşeyenleriz)

Bu âyeti kerimenin başında geçen و atıf harfî, الْأَرْض kelimesi ise mukadder fiiline maf'ûl-ü bih olarak mansûb, nasb alâmeti ise fethadır. فَرَشْنَاهَا ifadesinde فَرَشَ sükûn üzere mebni olup mazî fiildir. نَا raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâildir. هَا nasb mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve maf'ûl-ü bihtir. فَنِعْمَ ifadesinde ف atıf harfîdir. نِعْمَ fetha üzere mebni olup mazî fiildir. الْمَاهِدُونَ cemi müzekker sâilm olduğundan vâv üzere merfu' olan fâildir. Takdîri ise فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ نَحْنُ (Biz ne güzel döşeyiciyiz) şeklindedir.¹²⁷

49. Âyet: وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (Ve biz her şeyden iki çift yarattık. Tâ ki, düşünüp ibret alırsınız)

Bu âyetin başında bulunan و atıf harfî, مِنْ كُلِّ (خَلَقْنَا) kelimesine müteallik ve muzâftır. شَيْءٍ mecrûr, cer alâmeti ise kesra olan muzâfun ilehtir. خَلَقْنَا ifadesinde خَلَقَ sükûn üzere mebni olup mazî fiil ve نَا raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâildir. زَوْجَيْنِ mansûb, nasb alâmeti müsenna olduğundan fetha üzere niyâbeten yâ olan maf'ûl-ü bihtir. لَعَلَّكُمْ ifadesinde لَعَلَّ nasb harfî, لَعَلَّ (لَعَلَّ) isminin nasb mahallinde

¹²⁵ ed-Derîş, a.g.e., IX, s. 319; Behcet, a.g.e., XI, s. 235; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 596.

¹²⁶ ed-Derîş, a.g.e., IX, s. 320; Behcet, a.g.e., XI, s. 236; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 597.

¹²⁷ Behcet, a.g.e., XI, s. 237; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 597.

damme üzere mebni olan muttasıl zamîr, م harfi ise cem alâmetidir. نُنُّنْ Nûn'un sübûtu ile merfu' olan muzâri' fiildir. و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâildir. Bu fiil ve fâil cümlesi raf' mahallinde (لَعَلَّ)'ın haberidir.¹²⁸

50. Âyet: فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (Öyleyse, Allah'a doğru kaçınız. Şüphesiz ki ben O'nun tarafından size gönderilmiş âşikâr bir uyarıcıyım)

Bu âyetin başında geçen ف atıf harfi, فِرُّوا emir fiili, nûn'un hafziyle mebnidir. و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâil, son harfi ise müfârike elifidir. (إِنَّ) ي (إِنَّ) car-mecrûr (فِرُّوا) fiiline mütealliktir. إِنِّي lafzında إِنَّ te'kid ve nasb harfidir. ي (إِنَّ) isminin nasb mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîrdir. لَكُم car-mecrûr (مُبِينٌ) kelimesine müteallik ve مِّنْهُ da car-mecrûr (فِرُّوا) fiiline mütealliktir. (إِنَّ) نَذِيرٌ 'nin haberi olarak damme üzere merfu'dur. مُّبِينٌ , نَذِيرٌ lafzının sıfatı olarak damme üzere merfu'dur.¹²⁹

51. Âyet: وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (Allah'ın yanında başka bir ilâh ittihâz etmeyin. Elbette ben O'nun tarafından size gönderilmiş apâşikâr bir uyarıcıyım)

Bu âyetin başında geçen ف atıf harfi, لَا ise nehi harfi olur. تَجْعَلُوا muzâri' fiil, لَا meczûm ve cezm alâmeti ise nûn'un hafzidir. مَعَ zarf-ı mekân ve eşliğe delâlet etmekte, fetha üzere mansûb ve muzâftır. اللَّهُ celâle lafzı, muzâfûn ileyh ve mecrûrdur. Cer alâmeti ise kesradır. (إِلَهًا) آخَرَ , (إِلَهًا) lafzının sıfatı olarak fetha üzere mansûptur. إِنِّي lafzında إِنَّ te'kid ve nasb harfi, ي (إِنَّ) isminin nasb mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîrdir. لَكُم car-mecrûr (مُبِينٌ) kelimesine müteallik ve مِّنْهُ da cer-mecrûr (فِرُّوا) fiiline mütealliktir. (إِنَّ) نَذِيرٌ 'nin haberi olarak damme üzere merfu'dur. مُّبِينٌ lafzı ise (نَذِيرٌ) kelimesinin sıfatı olarak damme üzere merfu'dur.¹³⁰

52. Âyet: كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاجِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (İşte böyle, Onlardan evvelkiler de bir resûl geldiğinde, mutlaka "Sihirbaz, yahut mecnûndur" dediler)

Bu âyetin başında geçen ك misil manasında, raf' mahallinde fetha üzere mebni olan mahzûf bir mübtedânın haberi ve muzâftır. ذَا cer mahallinde sükûn üzere mebni olan ismi işâre ve muzâfun ileyhtir. ل uzaklık harfi ve ك ise hitâb harfidir. مَا nefî harfi, أَتَى mazî

¹²⁸ Behcet, a.g.e., XI, s. 237; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 598.

¹²⁹ Behcet, a.g.e., XI, s. 238; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 598.

¹³⁰ el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 599.

fiil, الَّذِينَ nasb mahallinde fetha üzere mebni olan ism-i mevsûl ve mukaddem maf'ûl-ü bihtir. مِنْ قَبْلِهِمْ ifadesinde مِنْ cer harfi, قَبْلُ lafzı مِنْ cer harfine ism-i mecrûr ve cer alâmeti ise kesra ve muzâftır. وَ cer mahallinde kesra üzere mebni olan muttasıl zamîr ve muzâfun ileyhtir. Ayrıca مِنْ قَبْلِهِمْ car-mecrûr mahzûf bir sıla'ya mütealliktir. مِّن zâid ve cer harfi, إِلاَّ ise (أَتَى) fiilinin fâili olduğundan mahallen merfu' ve lafzen mecrûr ismidir. إِلاَّ hasr (parantez) edatı, قَالُوا çoğul vâv'la vasıl olduğundan damme üzere mebni olan mazî fiildir. وَ raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâil, son harfi ise müfarıka eliftir. سَاجِرٌ damme üzere merfû' olup mahzûf bir mübteda için haberdır. أَوْ atıf harfi ve مَجْنُونٌ ise (سَاجِرٌ) kelimesine ma'tuf, damme üzere merfu'dur.¹³¹

53. Âyet: أَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُوتٌ (Yoksa bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler? Hayır, onlar taşkın bir kavim idiler)

Bu buyrukta geçen istifhâm edatı (أ) istifhâm-ı inkârî (kabul etmeme) ve tevbîh (kınma) anlamındadır. تَوَاصَوْا sakin harflerin buluşmasıyla mahzûf elif ve damme üzere mebni olan mazî fiildir. وَ raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan muttasıl zamîr ve fâil, son harfi ise müfâika eliftir. بِه car-mecrûr (تَوَاصَوْا) fiiline mütealliktir. بَلْ izrâb harfi, هُمْ ise raf' mahallinde sükûn üzere mebni olan zamîr raf' munfasıl ve mübtededir. قَوْمٌ (هُمْ) lafzının haberi olarak damme üzere mebnidir. طَاغُوتٌ (قَوْمٌ) kelimesinin sıfatı ve cemi müzekker sâlim olduğundan vâv üzere mebnidir.¹³²

54. Âyet: فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ (Artık sen onlardan yüz çevir, sen kınanacak bir kimse değilsin)

Bu buyrukta ف atıf harfi, تَوَلَّ elifin hazfiyle mebni olan emir fiili ve fâili ise vücuben müstetir zamîr olup tekdîri أَنْت şeklinde. عَنْهُمْ car-mecrûr (تَوَلَّ) fiiline mütealliktir. ف isti'nâf harfi, مَا ise nefi hafidir. أَنْت raf' mahallinde fetha üzere mebni olan zamîr raf' munfasıl ism-i ma'dir. بِمَلُومٍ ifadesinde ب zâid ve cer harfi, مَلُومٍ ise (مَا)'nın haberi olduğundan mahallen mansûb ve lafzen mecrûrdur.¹³³

55. Âyet: وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (Ve sen öğüt ver. Çünkü gerçekten öğüt ancak müminlere faide verir)

¹³¹ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 322; Behcet, a.g.e., XI, s. 239; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 600.

¹³² ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 323; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 600; Yâkut, a.g.e., s. 4445.

¹³³ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 322; Behcet, a.g.e., XI, s. 240; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 600.

Bu âyetteki و atıf harfî, ذَكْرٌ sükûn üzere mebni olan emir fiili ve fâili ise vücuben müstetir zamîr olup tekdîri انت şeklindedir. ف atıf harfî, إِنَّ te'kid ve nasb harfidir. الذِّكْرَى (إِنَّ)'nin ism-i, manûb, nasb alâmeti ise feth'l-mukkadere elif üzere teazzur içindir. تَنْفَعُ damme üzere merfu' olan muzâri' fiil ve fâili ise müstetir zamîrdir. Cevâzen takdîri ise هِی şeklindedir. الْمُؤْمِنِينَ mansûb, nasb alâmeti ise cemi müzekker sâlim olduğundan yâ olan mef'ûl-ü bihtir.¹³⁴

56. Âyet: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (Ve ben cinleri ve insanları sırf bana ibadet etsinler diye yarattım)

Bu âyeti celilenin başında geçen و atıf harfî, مَا ise nefi harfî sükûn üzere mebnidir. خَلَقْتُ ifadesinde خَلَقَ sükûn üzere mebni olan mazî fiildir. ث raf' fâil mahallinde damme üzere mebni olan muttasıl zamîrdir. الْجِنَّ mansûb, nasb alâmeti ise fetha olan mef'ûl-ü bihtir. و atıf harfî, الْإِنْسَ ise (الْجِنَّ) lafzına ma'tûf ve mansûb, nasb alâmeti ise fethadır. إِلَّا hasr (parantez) edatı, ل ta'lîl lâmi, يَعْبُدُونَ muzâri' fiil, ta'lîl lâmindan sonra vücuben gizli olarak إِنَّ ile mansûb, nasb alâmeti ise nûn'un hazf olmasıdır. ن nûn vikâye (koruma) ve و ise fâildir. Nasb mahallinde mutakallım (yâ) mahzûf ve mafû'l bihtir. Takdîri ise لِيَعْبُدُونِ şeklindedir. Kalıplaştırılmış master lâm üzere mecrûrdur. Aynı zamanda لِيَعْبُدُونَ cümlesi car-mecrûr (خَلَقْتُ) fiiline müteallik ve isti'nâfiye cümlesi olarak i'râpta mahalli yoktur.¹³⁵

57. Âyet: مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُوا (Ben, onlardan bir rızık istemiyorum ve beni doyumalarını da istemiyorum)

Bu buyrukta مَا nefi harfî, أُرِيدُ damme üzere merfu' olan muzâri' fiil ve fâili ise gizli zamîr olup انا şeklindedir. مِنْهُمْ car-mecrûr (أُرِيدُ) fiiline mütealliktir. مِنْ zâid ve cer harfî, رِزْقٍ mefû'l bihi olduğundan mahallen mansûb ve lafzen ism-i mecrûrdur. و atıf harfî, مَا nefi harfî, أُرِيدُ damme üzere merfu' muzâri' fiil ve fâili ise gizli zamîr olup انا şeklindedir. أَنْ masdari ve nasb harfî, يُطْعَمُونَ muzâri' fiil, إِنَّ ile mansûb, nasb alâmeti ise nûn'un hazf olmasıdır. ن nûn'ul vikâye (koruma) ve و ise fâildir. Nasb mahallinde mutakallım (yâ) mahzûf ve mafû'l bihtir. (أَنْ)'dan kalıplaştırılmış masterdir. Fiil ve fâil ise nasb mahallinde, (أُرِيدُ) fiiline mef'ûl-ü bihtir.¹³⁶

¹³⁴ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 322; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 601.

¹³⁵ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 322; Behcet, a.g.e., XI, s. 241.

¹³⁶ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 323; Behcet, a.g.e., XI, s. 242; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 601.

58. Âyet: إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ (Şüphesiz ki, Allah rızık veren, metin ve kuvvet sahibidir)

Burada إِنَّ te'kid ve nasb harfi, اللَّهُ celâle lafzı, ism-i (إِنَّ) mansûb, nasb alâmeti ise fethadır. هُوَ raf' mahallinde fetha üzere mebni olan zamîr raf' munfasıl ve mübtedadır. الرَّزَّاقُ damme üzere merfû' olan (إِنَّ)'nın haberidir. ذُو merfû', raf' alâmeti ise esmâül-hamse oladığından vâvla merfû' olan (إِنَّ)'nın ikinci haberi ve muzâftır. الْقُوَّةُ mecrûr, cer alâmeti ise kesra olan muzâfun ileyhtir. (إِنَّ) الْمَتِينُ'nin üçüncü haberi, ayrıca (ذُو) lafzının sıfatı olarak damme üzere merfu'dur.¹³⁷

59. Âyet: فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِّثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ (Muhakkak ki bu zulmedednlerin de, daha önceki meslekdaşlarının payı gibi bir azab payı vardır. Şu halde acele etmesinler.)

Bu hitapta ف atıf harfi, إِنَّ te'kid ve nasb harfi, لِلَّذِينَ nasb mahallinde olan car-mecrûr (إِنَّ)'nın mukaddem haberidir. ظَلَمُوا çoğul vâv'le vasıl olduğundan damme üzere mebni olan mâzi fiildir. و raf' mahallinde sükûn üzere mebni olup muttasıl zamir ve fâil, son harfi ise müfârıka eliftir. Ayrıca aynı zamanda (ظَلَمُوا) ism-i mevsûlün sılasıdır, i'râpta mahalli yoktur. ذُنُوبًا Mansûb, nasb alâmeti ise fetha olan (إِنَّ)'nin ismidir. مِّثْلَ (ذُنُوبًا) lafzının sıfatı olarak fetha ile mansûb ve muzâftır. ذُنُوبِ mecrûr, cer alâmeti ise kesra olan muzâfun ileyh ve muzâftır. أَصْحَابِهِمْ ifadesinde أَصْحَابِ mecrûr, cer alâmeti ise kesra olan muzâfun ileyh, ve muzâf, ه ise cer mahallinde kasre üzere mebni olan muttasıl zamir ve muzâfun ileyhtir. ف isti'nâfiye harfi, لَا ise nehi harfidir. يَسْتَعْجِلُونَ muzâri' fiil, lâ ile meczûm, cezm alâmeti ise nûn'un hazf olmasıdır. ن nûnu'l vikâye (koruma) ve و ise fâildir. Nasb mahallinde Mutakallım (yâ) mahzûf ve mef'ulün bihtir.¹³⁸

60. Âyet: فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (Kendilerine va'd edilen günlerden dolayı vay o inkârcıların haline!)

Bu buyrukta ف isti'nâf harfi, وَيْلٌ merfu', raf' alâmeti ise damme olan mübtedadır. لِلَّذِينَ car-mecrûr, mahzûf bir haberine müteallik ve mübtedadır. كَفَرُوا ism-i mevsûlün sılasıdır, i'râpta mahalli yoktur. مِنْ يَوْمِهِمُ cümlesi car-mecrûr (وَيْلٌ) kelimesinin sıfatıdır.

¹³⁷ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 323; Semîn el-Halebî, a.g.e., X, s. 56; Behcet, a.g.e., XI, s. 242.

¹³⁸ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 324; Behcet, a.g.e., XI, s. 243.

الَّذِي ism-i mavsûl (يَوْم) lafzının sıfatı ve يُوعَدُونَ muzâri' fiil, mebni lil-mechul, و nâib fâildir. ayrıca يُوعَدُونَ sıla cümlesi, i'râbta mahalli yoktur.¹³⁹

V- SÛRENİN BELAĞAT NÜKTELERİ

Sûrenin gayet etkili ve belağî bir üsluba sahip olduğu görülmektedir. Sûredeki bazı kelimelerin seçilişinde, bazı benzetmelerin yapılmış olmasında, Arap dili belağatı'nın tesbit edilmiş bazı kaidelerine uygunluk göze çarpmaktadır. Çalışmamızın bu kısmında, sûredeki belağî nüktelere kısaca bakmaya çalışacağız.

يُؤْفَكُ - “Ondan çevrilen çevrilir” hitabındaki, “يُؤْفَكُ” hakkı yalanlayan ve hakka inanmayanlar kimseler için kinâyedir. Zamîri ise Kur’ân ve Rasûlullah’a aittir. Yani Muhammed ve Kur’ân’a iman etmekten döndürülen kimseler döndürülür anlamındadır. Ayrıca عَنْهُ'nun zamîri kıyamet gününe de ‘aid olmaktadır. Yani haşr inancından döndürülen döndürülür, anlamına geldiği söylenmektedir.¹⁴⁰

قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ - “Kahrolsun yalancılar” Bu âyet-i kerîmede قُتِلَ “kahrolsun” bedduası قُتِلَ “ölsün” lafzı ile ifade edilmektedir. Burada “ölsün” kelimesi “kahrolsun, lânet olsun” yerine kullanıldığı için istiâre-i tebi'yye sanatı vardır. Zira lânete uğrayan, sanki bir felâkette ölmüş bir kişi konumunda olduğu ifade edilmektedir.¹⁴¹

ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ - “Tadın azabımızı” cümlesinde istiâre-i mekniyye sanatı vardır. Nitekim bu cümlede fitne kelimesi azab kelimesi yerine kullanılmaktadır. Burada azab ta'âm'e teşbih edilmiştir. Çünkü “zûkû” kelimesi yemek yemek için kullanılan bir lafzdır. Ama müşebbeh bih (ta'âm) kelimesi hafzedilmiştir, onunla ilgili olan “ذُوقُوا” kelimesiyle ona işaret edilmiştir.¹⁴²

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - (Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı) âyetinde (سَائِلِ) (مَحْرُومِ) “sâil” ve “mahrum” lafzları arasında tıbâk sanatı görülmektedir. Zira “سَائِلِ” isteyen “مَحْرُومِ” ise iffetinden dolayı istemeyen bir kimseye denilmektedir.¹⁴³

¹³⁹ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 324; el-Kerbâsî, a.g.e., VII, s. 604.

¹⁴⁰ er-Râzî, a.g.e., s. 198; ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 304.

¹⁴¹ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 7.

¹⁴² ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 305.

¹⁴³ es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, Dârul'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut, 1402/1981, s. 259.

رُزُقُ - “Gökte de sizin rızığınız...” Bu ibarede رُزُقُ “rızık” lafzı zikredilip sebep olan “yağmur” lafzı murad edilmiştir. Dolayısıyla burada alâkası olan müsebbebiyyet olan mecaz-ı mürselin var olduğu görülmektedir. Çünkü yağmur, yerden rızıkların çıkmasına sebep olmaktadır.¹⁴⁴

فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ - “Göğün ve yerin Rabbine and olsun ki, o elbette bir gerçektir.” Hitabinde haber, وَ “yemin” harfi, إِنَّ “te’kid nunu” ve لَ “te’kid lâm” edatları ile tahkim etmiştir. Burada verilen haberi yemin ve te’kid edatlarının kullanmasından dolayı haberi inkârî meydana gelmektedir. Zira muhatap o haberi inkâr etmiştir.¹⁴⁵

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ - “İbrahim’in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?” Bu âyetin başında istifham-ı tekrîrî anlamına gelen (هَلْ)’ın gelmesiyle, o kıssanın şanının yüce olduğunu ifade ve teşvik üslubu görülmektedir. Zira Cenab-ı Hakk burada Hz. Muhammed (a.s)’e ve onun şahsında tüm insanlığa, Hz. İbrâhim (a.s)’in kıssasını dinleyerek gerekli dersleri çıkarmaları için böyle bir hitapta bulunmaktadır. Dolayısıyla âyetteki istifhamdan maksat kişi, muhatabının haberi dinlemeye teşvik etmektedir.¹⁴⁶

عَجُوزٌ عَقِيمٌ - “kısır bir yaşlı kadını” - فَوَمُّ مُنْكَرُونَ - “tanınmayan bir yabancı” cümlelerinde mübteda hazif olduğundan dolayı icaz-ı hazif sanatı bulunmaktadır. Birinci cümlenin takdiri أَنْتُمْ فَوَمُّ مُنْكَرُونَ “siz tanınmayan bir yabancısınız” şeklinde, ikincinin takdiri ise أَنَا عَجُوزٌ عَقِيمٌ “ben kısır bir yaşlı kadını” şeklinde olmaktadır.¹⁴⁷

فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ - “Fir’avn, bütün ordusuyla yüz çevirdi” bu âyette Cenab-ı Hakk رُكْنُ “rükün” lafzını “ordular” için müsteâr olarak kullanmaktadır. Zira kuvvet ve cesaret onların yardımıyla meydana gelmektedir. Hakikaten binada da temele dayanılır. Yahut “rükün” lafzı kuvvet ve şiddet için müsteâr olarak kullanılmasından dolayı istiâre-i tasrihiyye meydana gelmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁴ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 13.

¹⁴⁵ es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 259.

¹⁴⁶ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 315; es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 253.

¹⁴⁷ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 24.

¹⁴⁸ el-Emin, Muhammed b. Abdullah el-Alevî el-Harerî, *Tefsîru Hadaiki’r-Ravhi ve’r-Rayhan fî Ravabi Ulûmil-Kurân*, XXVIII, 1.b, Dâru Tavki’n-Necat, Beyrut, 1421/2001, s. 39; es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 259.

وَهُوَ مُلِيمٌ - “Okendi kınıyordu” Bu cümlede ism-i fâil ism-i mef’ul yerine kullanmasından mecaz-ı akli ortaya çıkmaktadır. Zira “O, isyan yüzünden kınanmıştır” demektir.¹⁴⁹

الرَّيْحَ الْعَقِيمَ - “kısır rüzgâr” hitabında istiâre-i tebeyye sanatı bulunmaktadır. Zira Kâfirlerin yok edilmesi, kadınların kısırlığına ve hamile kalmayışlarına teşbih edilmiştir. Müşebbehun bih müşebbeh yerinde kullanıldığı ve ondan عَقِيمٌ “kısır” kelimesi türetilip istiâre yoluyla teşbih meydana gelmektedir.¹⁵⁰

(وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ - وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ) Âyetlerinin içerisinde geçen السَّمَاءُ “gök” ve الْأَرْضَ “yer” kelimelerin arasında tezat sanatı var olduğu söylenmektedir. Ayrıca bu iki âyet-i kerîmede akıcı ve sağlam bir seci de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu üslûbun güzelliğini artıran ve güzelleştirici edebi sanatlardan biri olmaktadır.¹⁵¹

مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِّن رِّزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعِمُونِ - “Ben, onlardan bir rızık istemiyorum ve beni doyurmalarını da istemiyorum” âyetinde, daha fazla vurgu ve te’kid olması için, أُرِيدُ “istiyorum” fiili tekrar edilerek itnâp sanatı yapılmaktadır.¹⁵²

ذُنُوبًا مِّثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ - “arkadaşlarının günahları gibi günahları vardır” hitabında mücmel bir teşbih-i mürsel bulunmaktadır. Yani şiddet ve sertlik, onlardan önce geçen tekzip edenlerin payına benzer bir azap nasibi vardır. Burada vech-i şebhe hazfedildiğinden dolayı mücmel olmaktadır.¹⁵³

VI- SÛRE’NİN FAZİLETİ

Kur’ân-ı Kerim’den herhangi bir sûrenin okuma faziletiyle ilgili vârid olan rivayetler Hz. Peygamber’e dayanması gerekir. Yani, “Kur’ân sûrelerini okuyana şu kadar mükafat verilecektir” şeklindeki bilgiler fakat Hz. Pegamber’den gelen rivayetlerle elde edilebilir. Bu konuda sahih hadisler olduğu gibi genel olarak tefsirlerde zayıf ya da mevzû hadisler de vardır.

Zâriyât Sûresi’nin okumanın faziletine dair Sa’lebî ve Vâhidî gibi bazı müfessirler Übey b. Ka’b’dan şöyle nakl etmiştir: “Kim Zâriyât Sûresi’ni okursa, Allah Tealâ ona

¹⁴⁹ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 37.

¹⁵⁰ es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 260.

¹⁵¹ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 43.

¹⁵² es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 260.

¹⁵³ el-Emin, Muhammed, a.g.e., XXVIII, s. 40.

dünyada esen ve akan her rüzgârın sayısınca onar hasene verir.”¹⁵⁴ Bu rivayetin, Zemahşerî ve Beyzâvî gibi müfessirlerin tefsirlerinde de yer aldığı görülmektedir. Ancak bu rivayet Kütüb-i sitte ve diğer muteber hadis kaynaklarında varid olmadığından bu hadisin mevzû olduğu kabul edilmektedir.

¹⁵⁴ et-Tabersi, Fazıl b. Hasan, *Mecmeu'l-Beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, IX, 1.b., Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, s.192.

İKİNCİ BÖLÜM

ZÂRİYÂT SÛRESİ'NDEKİ BAZI KELİMELERİN İZAHİ

1-60. ÂYETLERDEKİ BAZI KELİMELERİN İZAHI

Yüce Allah'ın kitabında kullanılan bir kelime, geçtiği her yerde aynı manayı ifade etmemekte; bazen değişik manaları izah etmek üzere zikredilmektedir. Dolayısıyla Sûre'nin tefsir kısmına geçmeden önce ele alınan kelimenin, Kur'ân terminolojisinde hangi anlamları ihtiva ettiğini ortaya koyabilmek için o kelimenin geçtiği bütün âyetleri tespit edip, o âyetler içinde taşıdığı manaları incelemek suretiyle, sûrede geçen kelimelerin hangi anlamlarda kullanıldığını ortaya koymaya çalışacağız.

1- ذاریات Kelimesi

Sûrenin ilk âyetinde geçen ذاریات kelimesinin aslı الذاروات lafzı olmakla birlikte, ikisi يذرو ذرا fiillerinden türetilmiş olup, 'tozu toprağı savuran rüzgârlar' manasına gelmektedir. Bazı dilcilere göre kavram itibarıyla "zâriyât"dan murad nesiller dünyaya getiren doğurgan kadınlardır. Tekili ذارية 'şiddetli rüzgâr' ve masdarı ise ذرواً olmaktadır.¹⁵⁵ Zâriyât siğasıyla, Kurân-ı Kerim'de yalnız bir yerde geçtiği görülmektedir.¹⁵⁶ Bu da konumuz olan Zâriyât Sûresi'ndedir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

وَالذَّارِيَاتِ ذُرُؤًا.

"And olsun tozutup savuran rüzgârlara"¹⁵⁷

2- حاملات Kelimesi

Arapça حَمَل sözcüğünün esas anlamı 'yüklenilen veya taşınan şey' olmaktadır. Bu kelimenin ism-i mef'ulu ise, مَحْمُولٌ olmaktadır. Araplar, (mahmûl) kelimesini 'bir yaşındaki kuzuya' tahsis etmişlerdir. Bunun nedeni, ya onun güçsüzlüğünden ya da taşınmasından dolayı böyle adlandırılmasıdır. Cem'isi أَحْمَالٌ ve حُمَّالٌ şekillerinde gelmektedir. Ayrıca bulutlar da buna benzetilmiş¹⁵⁸ ve Allah'ın sözünde de şöyle geçmektedir:

¹⁵⁵ el-Emin, Muhammed, a.g.e., XXVIII, s. 531.

¹⁵⁶ Muhammed Hârûn, Abdüsselam, *Mu'cemu Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 2.b, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1409/1988 s. 430.

¹⁵⁷ Zâriyât, 51/1.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddân Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikiyyi'l-Mısri, *Lisânu'l-Arab*, XI, 3.b, Dâru Sadr, Beyrut, 1414, s. 177.

vurdu' ifadeleri bu anlama örnektir.¹⁶⁴ وَفْر kelimesi “ağır yük” manasında, çoğunlukla katır ve eşeğin yükü için kullanılmaktadır. Ayrıca Araplar; نَخْلَةٌ مُوقِرَةٌ وَمُوقِرٌ ‘çok yemiş yüklenmiş hurma ağacı’ ifade etmişlerdir. Geçen ibarede موقرة kelimesi امرأة حامل ‘yük taşıyan (hamile) kadın’ anlamındadır. Zira ağacın taşıdığı yük (meyve) kadınların yüküne (hamileliğine) teşbihedilmektedir. موقر kelimesi ise şaz (istisna) olduğu söylenmektedir. وَفْر kelimesinin çoğulu أَوْقَارٌ olmaktadır.¹⁶⁵ Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

فَالْحَامِلَاتِ وَفْرًا

“Ağır yük taşıyan (bulut) lara”¹⁶⁶

Ayrıca وَفْر sözcüğü ‘kulakta ağırlık veya ağırlaşma’ diye izah edilebilmektedir. Arapça’da ‘kulağı ağırlaştı’ demesi için “وَقَرَّتْ أُذُنُهُ تَوَقَّرَ وَفْرًا” ifadesi kullanılır. Kisâ de “وَقَرَّتْ أُذُنُهُ فَهِيَ مُوقِرَةٌ” ifadesini söylemektedir.¹⁶⁷ Yüce Allah’ın sözüne gelince:

وَفِي أَدْنَانَا وَفْرًا

“Kulaklarımızda da bir ağırlık var”¹⁶⁸

4- جاريات Kelimesi

جَرَى kökünden meydana gelen جَارِيَات kelimesi sözlükte, ‘akış ve akan’ anlamlarına gelmektedir. Nitekim, ‘suyun geçip gidişyle (akışıyla) ve su gibi geçip giden (akan)’ ifadeleri bulunmaktadır. Fiil olarak يَجْرِي şeklinde, ‘süratla geçip gitti veya aktı’ anlamına gelemektedir.¹⁶⁹ Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

وَ هَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي

“Ve hep şu nehirler hakimiyetim altından akıyor”¹⁷⁰

جَارِيَات kelimesinin tekili olan جَارِيَةٌ sözcüğü ise ‘suda akıp giden, hareket eden gemi’ anlamına gelmektedir. Zira gemi, hareket etmek için yapılmıştır. Ayrıca ikinci çoğulu ise جَوَارٍ şeklindedir.¹⁷¹ Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

¹⁶⁴ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 38.

¹⁶⁵ İbn Manzûr, a.g.e., V, s. 289.

¹⁶⁶ Zâriyât, 51/2.

¹⁶⁷ İbn Fâris, Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, (thk. Abdusselam Muhammed Hârûn) VI, Dâru'l-Fikr, 1979/1399, s. 132.

¹⁶⁸ Fussilet, 41/5.

¹⁶⁹ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 194.

¹⁷⁰ Zuhuf, 43/51.

¹⁷¹ er-Râzî, a.g.e., XXIX, s. 104.

وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ

“Denizde akıp giden dağlar gibi kocaman gemiler de O’nundur.”¹⁷²

فَالْجَارِيَاتِ سیğasının, Kur’ân-ı Kerim’de yalnız bir yerde geçtiği görülmektedir. Bu da Zâriyât Sûresi’nin 3. âyetinde yer almaktadır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا

“Kolayca akıp giden (gemi) lere”¹⁷³

5- مَقْسِمَاتِ Kelimesi

فَقَسَمُ kökünden türetilmiş olan مُقْسِمَاتِ sözcüğü ‘payı, hisseyi bölmek, ya da dağıtmak’ anlamlarına gelmektedir. Nitekim, fiil olarak ‘şöyle bir şeyi böldüm, ya da dağıttım’ anlamında فَسَمْتُ كَذَا şeklinde kullanılmaktadır.¹⁷⁴ Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

نَحْنُ فَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا...

“Dünya hayatında onların maişetlerini aralarında biz taksim ettik.”¹⁷⁵

مُقْسِمَاتِ سیğasıyla sadece Zâriyât Sûresi’nde gelip, ‘işleri, Allah’ın iradesine göre bölen melekler ya da yağmurları değişik yerlere dağıtan rüzgarlar’ anlamına gelmektedir.¹⁷⁶ Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

فَالْمُقْسِمَاتِ أَمْرًا

“İşleri paylaştıranlara”¹⁷⁷

6- دِينَ Kelimesi

دِينَ kökünden meydana gelen, دِينَ kelimesi’nin anlamı ile ilgili, Kur’ân’da beş manada¹⁷⁸ kullanıldığı söylenmektedir. Bu manaları şöyle sıralamak mümkündür:

دِينَ kökünden türetilmiş olan دِينَ sözcüğünün, ‘hesap, tevhit, hüküm, belirli bir din, millet’ anlamında olduğu söylenmektedir.¹⁷⁹ Rağıb el-İsfahânî’ye göre bu kelime

¹⁷² Rahman, 55/24.

¹⁷³ Zâriyât, 51/2.

¹⁷⁴ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 670.

¹⁷⁵ Zuhruf, 43/32.

¹⁷⁶ Muhammed Hârun, a.g.e., s. 898.

¹⁷⁷ Zâriyât, 51/4.

¹⁷⁸ ed-Dâmeğânî, el-Hüseyn, b. Muhammed, *Kâmûsü'l-Kûrân*, 4.b, Dârü'l-‘ilm li'l-Melâyîn, Lübnan, 1983, s.178.

¹⁷⁹ ed-Dâmeğânî, a.g.e., s.178.

“tâat” ve “karşılık” (cezâ) anlamında kullanılmaktadır.¹⁸⁰ Bunun misâli Kur’ân-ı Kerîm’in bir çok sûresinde geçmektedir. Örneğin, Nisâ Sûresi’nin 125. âyetinde geçen Din ifadesinin ‘tâat, itâat’ anlamında kullanıldığı söylenmiştir.

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ.....

“İyilik yapan (bir insan) olarak, (tam bir hulus ile) kendisini Allah’a teslim edenden daha güzel dinli kim vardır.”¹⁸¹

Din kelimesinin ‘cezâ, mükâfat ve hesap’ anlamları da taşıdığı söylenmiştir. Mesala, (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ)¹⁸² “Mükâfât, cezâ ve hesap gününün sahibi” anlamına gelmektedir. Bu bakımdan (يَوْمِ الدِّينِ) “Din günü” veya bazen tek başına (الدِّينِ) kelimesi insanların yaptıklarının karşılığını alacağı Âhiret günü anlamına gelmektedir. (كما تدين تدان) “Ne işlersen karşılığında onu bulursun” ve (دان نفسه) “Nefsini hesaba çekti, nefesine boyun eğdirdi” demektedir.¹⁸³ Kur’ân’da bu manada birçok âyet görülmektedir. Bu âyetlerden birisi de konumuz olan Zâriyât Sûresi 6. âyette geçmektedir.

وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ

“Ve şüphesiz ki hesap günü gerçekleşecektir.”¹⁸⁴

7- حبك Kelimesi

حُبْك kelimesi sözlükte “sıkı bağlayıp sağlamlaştırmak; kumaşı sıkı, güzel ve sağlam bağlayıp dokumak” anlamına gelmektedir. Nitekim, حبك الثوب dendiği zaman, bu cümle “Elbiseyi sağlam dokudu” manasına gelmektedir. Sağlam örülmüş ipe de حبك محبوك denmektedir. Şemr’a göre المحبوك kelimesi luğatta, yapılış sağlam olan her şey için kullanılır. Mesela دابة محبوك dendiği zaman, yaratılış itibariyle sağlam ve dayanıklı hayvan kastedilir.¹⁸⁵ İbnu’l-Arabî şöyle der: Muhkem kılıp, güzelce sağlam yaptığın her şey hakkında bu kökten olmak üzere (أَحْتَبَكْتَهُ) “Onu güzel ve sağlam yaptın” denilir.¹⁸⁶

el-Ferrâ’ya göre الحبك kelimesi, ‘Kum gibi rüzgârın estiği her bir şeyin kırılması (dalgalanması)’ anlamına gelmektedir. Ayrıca üzerinde rüzgâr esen durgun su ile kıvrıcık saçta da حبك denir. Bu manalarda kullanılan حبك sözcüğünün tekili طرق ve طريقه

¹⁸⁰ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 323.

¹⁸¹ Nisâ, 4/25.

¹⁸² Fatıha, 1/3.

¹⁸³ İbn Manzûr, a.g.e., XIII, s. 169.

¹⁸⁴ Zâriyât, 51/6.

¹⁸⁵ İbn Manzûr, a.g.e., X, s. 408.

¹⁸⁶ el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, 4.b, Dâru’l ‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 1990, s. 1578.

örneklerinde olduğu gibi حَبِيكَةٌ şeklinde gelir. Müfredi حَبَاكٍ şeklinde gelen حَبِك ise, tekili ve çoğul bakımından مَثَل ve مِثْل lâfızlarına benzer.¹⁸⁷ Dolayısıyla حَبِك kelimesi (حَبِيكَةٌ ve حَبَاكٍ) kelimelerin çoğulu olup, “yol, zinet ve i’tidâl” anlamlarını içermektedir.¹⁸⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de bu anlamlara şu âyetleri örnek verebiliriz:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ....

“Şüphesiz biz sizin üstünüzde yedi yol yarattık.”¹⁸⁹

إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ.

“Şüphesiz ki biz, dünya güğünü bir zinete yıldızlarla tezyin ettik.”¹⁹⁰

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ.

“Göğü yüceltti ve ölçüyü koydu.”¹⁹¹

İbn Abbâs, Zâriyât Sûresi’nde geçen حُبِكِ kelimesini “güzel ahlâk” diye açıklamıştır. Ama bazı dilcilere göre, حُبِكِ kelimesi “güzel yollar” anlamına gelmektedir.¹⁹²

Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de yalnız bir yerde geçmektedir. Bu da, Zâriyât Sûresi’ndedir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ .

“güzel yollara sahip olan göğe andolsun ki”¹⁹³

8- افك Kelimesi

ك، ف، أ kökünden meydana gelen İfk kelimesi mastar olup sözlükte “çevirmek” (القلب); yani “bulunması gerektiği, kendi cihetinden; yönünden başka tarafa çevrilmiş her şey” anlamına gelmektedir.¹⁹⁴ Nitekim، قلبه و صرفه عن شيء، – “Onu o şeyden alıkoydu, çevirdi” anlamında bulunmaktadır.¹⁹⁵ Yüce Allah’ın sözüne gelince:

قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَأْفِكَنَا عَنِ الْهَيْبَةِ...

¹⁸⁷ el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 3.b., Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1403/1983, s. 82.

¹⁸⁸ Kiraati Muhsin, *Tefsiri Nur*, IX, Merkezi Farhangî Dershâi Kur'ân, Tehrân, 1429/2008, s. 243.

¹⁸⁹ Rahmân, 55/7.

¹⁹⁰ Sâffât, 37/6.

¹⁹¹ Mü'minûn, 23/17.

¹⁹² ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Murtazâ, *Tâcu'l-'Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 2.b, et-Turâsu'l Arabî, Kuveyt, 1413/1993, s. 103.

¹⁹³ Zâriyât, 51/7.

¹⁹⁴ İbn Fâris, a.g.e., I, s.118.

¹⁹⁵ Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, Mektebetü'l-Lübân, Beyrut, 1407/1986, s. 8.

“Dediler: Sen bizi ilahlarımızdan çevirmek için mi geldin?”¹⁹⁶

أَفَكَ kelimesinin ism-i mef'ulü ise المأفوك şeklinde gelip (المأفون) anlamındadır. Araplar, المأفون kelimesini الرأى و العقل و وهو الضعيف العقل و - ‘bir kimsenin akli, düşüncesi (sanki yanlış yola saptırılmış gibi) zayıf olmak’ diye açıklamışlardır.¹⁹⁷ Ayrıca أَفَكَ kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de yedi manada kullanıldığı söylenmektedir.¹⁹⁸ Bunlardan birisi de Zâriyât Sûresi’nin 9. âyetinde geçmektedir:

يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ.

“Ondan çevrilen çevrilir.”¹⁹⁹

9- خراصون kelimesi

خَرَصٌ kelimesi mastar olup, ‘yalan’ anlamına gelmektedir.²⁰⁰ Ayrıca bu kelime “zanna ve tahmine dayalı olarak söylenen her söz” için kullanılmaktadır. Çünkü söz sahibi bu sözü, bir bilgiye, bir zannı gâlibe dayanarak söylememiş; bilakis onda, tıpkı meyvenin miktarını, ölçüsünü tahmin yoluyla hesaplayan kişi gibi, yalnızca zanna ve tahmine dayanmıştır. Bundan dolayı, söylediği sözü hakkında bilgi verilen şeye mutabık, uygun olsa bile, bu şekilde bir söz söyleyen herkes bazen ‘yalancı’ olarak da adlandırılır.²⁰¹ Nitekim, Yüce Allah şu sözünde münâfiklardan naklen şöyle buyurmuştur:

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ.

“Münâfiklar sana geldiklerinde: “Şehadet ederiz ki sen şüphesiz Allah’ın Peygamberisin” dediler. Allah, senin mutlaka kendisinin peygamber olduğunu bilir. Allah, münâfikların yalancı olduklarına da şahitlik eder.”²⁰²

خَرَصٌ kelimesinin mübâlağa sigası ise خَرَّاصٌ şeklinde olup, ‘çokça yalan söyleyen kimse’ ya da خَرَصَ يَخْرُصُ ‘yalan söyledi, söyler’ anlamında kullanıldığı söylenmektedir. Nitekim, Arapça’da خَرَصَ و اخْتَرَصَ ‘yalan söyledi, söyler’ ifadesi kullanılmaktadır.²⁰³ الخَرَّاصُونَ kelimesi (خارص)’in çoğulu ‘yalancılar’ anlamına gelmektedir.²⁰⁴

¹⁹⁶ Ahkâf, 46/22.

¹⁹⁷ ez-Zebîdî, a.g.e., XXVII s. 36.

¹⁹⁸ ed-Dâmeğânî, a.g.e., s. 33.

¹⁹⁹ Zâriyât, 51/9.

²⁰⁰ İbn Manzûr, a.g.e., VII, s. 21.

²⁰¹ er-Râğîb el-İsfahânî, a.g.e., s. 279.

²⁰² Münâfikûn, 63/1.

²⁰³ ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Esâsü'l-Belağâ*, I, 1.b, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, s. 240.

²⁰⁴ ez-Zebîdî, a.g.e., XVII, s. 545.

Kelime, Zuhruf ve Zâriyât Sûreleri'nde de bu anlamda kullanılmaktadır. Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:

وَقَالُوا لَوْ نَشَاءُ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ.

“Dediler ki: “Eğer Rahman olan, Allah dileseydi, biz onlara kulluk etmezdik.” Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar, sadece yalan söylemektedirler.”²⁰⁵

قَتَلَ الْخَرَّاصُونَ.

“Kahrolsun yalancılar.”²⁰⁶

10- غَمْرَة Kelimesi

ر، م، غ kökünden meydana gelen غَمْرَة kelimesi ‘sıkıntılar, güçlükler, bâtıla girmek, ölümün zorluğu’ anlamına gelmektedir. Çoğulu ise (غَمْرَات) şeklindedir.²⁰⁷ Nitekim, غَمْرَاتِ الْمَوْتِ “Ölüm sarhoşlukları” tabiri de buradan gelmektedir.²⁰⁸ Örneğin, En’âm Sûresi’nin 93. âyetinde şöyle geçmektedir:

... إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمْرَاتِ الْمَوْتِ ...

“O zâlimlerin halini ölüm dalgaları (sıkıntıları) içindeyken bir görse”²⁰⁹

Zımmen kelime ‘denizin engin yeri, cömert adam, hızlı koşan at, işlerde tecrübesizlik ve etin kokusu’ anlamlarında da kullanılmaktadır.²¹⁰ Temelde غَمْرَة ‘bir şeyi örten ve kapatan’ manasına geldiği söylenmektedir.²¹¹ Bundan hareketle, derin bir sapıklık bataklığında ısrar eden ve cehâletin içerisinde her noktadan kendilerini kapatan yalancılar hakkında Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:

الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ.

“Onlar bir cehâlet içerisinde kalmış gafillerdir”²¹²

11- سَاهُونَ Kelimesi

و، ه، س kökünden meydana gelen سَاهُونَ kelimesi, ism-i failin çoğulu olup, ‘gafiller’ anlamına gelmektedir. Arapça’da، سَهُوْ sözcüğü ‘bir şeyi unutmak, ondan gafil olmak ve

²⁰⁵ Zuhruf, 43/20.

²⁰⁶ Zâriyât, 51/10.

²⁰⁷ el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî el-Mukrî, *el-Misbâhu’l-Munîr fî Ğarîbi’ş-Şerhi’l-Kebîr*, Mektebetü’l-Lübnân, Beyrut, 1408/1987, s. 172.

²⁰⁸ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 33.

²⁰⁹ En’âm, 6/93.

²¹⁰ er-Râğîb el-İsfahânî, a.g.e., s. 614.

²¹¹ İbn Fâris, a.g.e., IV, s.118.

²¹² Zâriyât, 51/11.

kalbin ondan başka bir şeye gitmesi' anlamında kullanılmaktadır.²¹³

İbnu'l-Esîr şöyle demiştir: “bir şeyi sehvetmek bilmeden onu terk etmektir. Bir şeyden sehvetmek ise bilerek onu terk etmek” manasına gelmektedir.²¹⁴ İkinci kısma örnek Mâ'ûn Sûresi'nin 5. âyeti gösterebilir:

الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ.

“Onlar ki namazlarında sehvederler.”²¹⁵

er-Râğıb el-İsfahânî'ye göre, Arapça'da سَاهُو kelimesi, 'gafletten dolayı işlenen hata' anlamına gelmektedir. Ayrıca kelimenin iki kısma ayrıldığını da söylemektedir. Birincisi: İnsanın elinde olmayan bir nedenle yaptığı hatadır. Mesela, delinin bir insana sövmesi gibi... İkincisi: bir insanın kendisinden kaynaklanan bir şeyden dolayı işlediği hatadır. Mesela, içki içip de sarhoş olan kimsenin, kasıt olmaksızın yaptığı hareketler gibi... Birincisi hatasından sorumlu değilken ikincisi ise sorumludur.²¹⁶ Yüce Allah'ın sözüne gelince:

الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ.

“Onlar bir cehâlet içerisinde kalmış gafillerdir.”²¹⁷

12- آيَان Kelimesi

Arapça'da آيَان kelimesi, zaman için kullanılan bir sorudur.²¹⁸ Kelimenin aslı 'hangi vakitte?' manasına gelen “أَيْ أَوَان” tabirinden gelmektedir. Şöyle ki (أ) hafz edilip daha sora (و) harfi (ى) ya çevrilip iki (ى) harfi idgâm edilmiş, bunun sonucunda da (آيَان) kelimesi ortaya çıkmıştır.²¹⁹ Ayrıca kelimenin 'bir şeyin vaktini' ifade etmekte ve “متى” lâfzı ile yakın anlamda kullanılmaktadır.²²⁰ Kur'ân-ı Kerim'de آيَان kelimesi altı sûrede geçmiştir. Örnek olarak şu âyetleri gösterebiliriz:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا.

“Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar.”²²¹

وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ.

²¹³ İbn Manzûr, a.g.e., XIV, s. 406.

²¹⁴ ez-Zebîdî, a.g.e., XXXVIII, s. 340.

²¹⁵ Mâ'ûn, 107/5.

²¹⁶ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 431; ez-Zebîdî, a.g.e., XXXVIII, s. 340.

²¹⁷ Zâriyât, 51/11.

²¹⁸ Ebû Bekir er-Râzî, a.g.e., s. 15.

²¹⁹ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 103.

²²⁰ İbn Manzûr, a.g.e., XIII, s. 45.

²²¹ A'raf, 7/187. Nâzi'ât, 79/42.

kullanımı daha fazladır²³⁰. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَ نَبَلُوكُمْ بِالْأَشْرِّ وَالْأَخْيَرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ.

“Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtahan olarak hayır ile de şer ile de deneceğiz. Ve sonunda bize döndürüleceksiniz.”²³¹

14- يَهْجَعُونَ Kelimesi

يَهْجَعُونَ fiili sözlükte ‘uyurlardı’ anlamına gelip, هُجُوعٌ ‘az uyku, ve özellikle gece uykusu’ anlamındadır. هُجُوعٌ sözcüğü يَهْجَعُونَ fiilinin masdarıdır.²³² Bu sigayla Kur’ân-ı Kerim’de yalnız bir yerde geçmektedir. Bu da Zâriyât Sûresi’ndedir. Cenab-ı Hakk cennetine alacağı müttakilerin vasıflarından bahsederken şöyle buyurmuştur:

كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ.

“Geceleri pek az uyuyorlardı.”²³³

el-Cevheri, (هَبَعٌ يَهْبَعُ هُبُوعًا) vezninden gelen (هَجَعٌ يَهْجَعُ هُجُوعًا) kelimesinin, ‘uyudu, uyur’ anlamına geldiğini söylemiştir. Nitekim, وَ هَجَعِ الْقَوْمَ تَهْجِيعًا ‘O kavmi uyuttu’ ifadesi bulunmaktadır.²³⁴ Ayrıca Arapça’da ‘hafif uyku’ için (التَّهْجَاعُ) sözcüğü kullanılmaktadır. Nitekim, Ebû Kays b. el-Eslet’in şiirinde şöyle geçmiştir:

قَدْ حَصَّتِ الْبَيْضَةُ رَأْسِي فَمَا أَطْعَمْتُ نَوْمًا غَيْرَ تَهْجَاعِ

“Başımdaki miğfer yaraladı başımın derisini,

O bakımdan çok hafif olanı dışında, uykunun tadına bakamıyorum.”²³⁵

15- رَزَق Kelimesi

رَزَق fiilinden türeyen رَزُق kelimesi, mastar olup, ‘rızıklandırmak, doyurmak, nimet vermek, ihtiyacını gidermek manasına gelmektedir.²³⁶ Mesala, Arapça’da أَعْطَى السُّلْطَانُ رَزَقَ الْجُنْدِي ‘sultan ordunun ulufesini verdi’ veya رَزَقْتُ عِلْمًا ‘ilimle rızıklandırıldım, bana

²³⁰ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 623.

²³¹ Enbiyâ, 21/35.

²³² İbn Manzûr, a.g.e., VIII, s. 367.

²³³ Zâriyât, 51/17.

²³⁴ el-Cevherî, a.g.e., s. 1306.

²³⁵ ez-Zebîdî, a.g.e., XXII, s. 384.

²³⁶ İbn Manzûr, a.g.e., X, s. 115 .

ilim ihsan edildi, bahşedildi veya lütfedildi' ifadeleri kullanılmaktadır.²³⁷ Nitekim Yüce Allah Münâfikûn Sûresi'nin 10. âyetinde müminlere şöyle hitap etmiştir:

وَ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَكُن مِّنَ الصَّالِحِينَ.

*“Sizden birine ölüm gelip de: “Rabbim beni yakın bir süreye kadar geciktirseydin de sadaka verip iyi kimselerden olsaydım” demeden evvel, size rızık olarak verdiğimiziz (maldan, makam, mevkinden, ve ilimden...) sarfedin.”*²³⁸

ed-Dâmeğânî, Kur'ân-ı Kerim'de geçen رزق kelimesinin 'atâ (faydalanması için verilen bağış), gıda, öğle ve akşam yemeği, şükür, yağmur, nafaka (geçim masrafı), meyve, pay, cennet' anlamlarını taşıdığını söylemektedir. Bu anlamların örneği bir çok âyetlerde geçmektedir.²³⁹ Bu âyetlerden birisi de konumuz olan Zâriyât Sûresi'nin 22. âyetinde geçen رزق lâfzıyla 'canlıların yaşamlarının kendisine bağlı olduğu yağmurun' kastedildiği söylenmiştir.

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ.

*“Gökte de sizin rızığınız ve size vâdedilen şeyler vardır.”*²⁴⁰

Kur'ân-ı Kerim'de Cenab-ı Hak için; خَيْرُ الرَّازِقِينَ “rızık verenlerin en hayırlısı” ifadesi ile “Rezzâk” sıfatı kullanılmaktadır.²⁴¹ رازق sözcüğü ‘rızıkı yaratan, veren ve sebep olan’ anlamındadır. O da Allah'tır. İnsan da rızık ulaşmasına sebep olduğundan mecazen رازق denilmektedir. Bunun mübalağalı ism-i fâili ise رَزَّاق şeklinde olup, yalnız Yüce Allah için kullanılan bir sıfattır.²⁴² Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ.

*“Şüphesiz ki, Allah rızık veren, metin ve kuvvet sâhibidir.”*²⁴³

16- ضيف Kelimesi

Zayf sözcüğü temelde, 'meyletmek, eğilmek' anlamına gelmektedir. Çoğulu, أَضَفْتُ شَيْئًا إِلَىٰ شَيْءٍ ‘Bir şeyi bir şeye kattım, eğdim’ ve تَضَيَّفَ الشَّمْسُ لِلْغُرُوبِ ‘güneş batmaya meyletti’ ifadeleri

²³⁷ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 351.

²³⁸ Münâfikûn, 63/10.

²³⁹ ed-Dâmeğânî, a.g.e., s. 202.

²⁴⁰ Zâriyât, 51/22.

²⁴¹ Bkz. Mâide, 5/114; Hac, 22/58; Mü'minûn, 23/72; Sebe', 34/39; Cum'a, 62/11.

²⁴² er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 351.

²⁴³ Zâriyât, 51/58.

²⁴⁴ Ebû Bekir er-Râzî, a.g.e., s. 162.

kullanılmaktadır.²⁴⁵ Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle geçmiştir:

ثلاث ساعات كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينهانا ان نصلى فيهن، أو أن نقبر فيهن موتانا: حين تطلع الشمس بازغة حتى ترتفع، و حين يقوم قائم الظهيرة حتى تميل الشمس، و حين تضيف الشمس للغروب حتى تغرب.

“*Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, bize üç vakitte namaz kılmayı ve ölülerimizi defnetmeyi yasakladı: Güneşin doğmasından itibaren bir veya iki mızrak boyu yükselmesine kadar, güneşin gök yüzünde tam dik oluşundan batıya yönelmesine kadar ve güneşin batıya meyletmesinden itibaren batmasına kadar.*”²⁴⁶

Râğıb el-isfahânî ضَيْف lâfzının hakkında, ‘senin yanında konaklamak için sana doğru meyleden kişi’ yani misafirin kastedildiğini söylemiştir. Ayrıca ضَيْفَة lâfzı ‘misafir ağırlama, misafire ikramda bulunma, ziyafet verme’ anlamında yaygın bir kullanım kazanmaktadır.²⁴⁷ Nitekim, Araplar ‘misafirler için has olan eve’ ifadesini kullanmaktadırlar. Kur’ân-ı Kerim’de ضَيْف kelimesi yedi âyette ‘misafir’ anlamında geçmiştir. Örnek olarak şu âyetleri gösterebiliriz:

قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُون.

“*Lût “Bunlar benim misafirim” dedi. “Beni rüsva etmeyin.*”²⁴⁸

فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا آتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَفْعَمَا أَهْلَهَا قَابُوا أَنْ يُضَيَّفُوهُمَا...

“*Tekrar yola devam ettiler. Sonunda bir kasabaya ulaştıklarında oranın halkından yemek istediler. Ancak kasaba halkı onları misafir etmekten imtina ettiler.*”²⁴⁹

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ.

“*İbrahim’in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?*”²⁵⁰

17- سلام Kelimesi

م، ل، س kökünden meydana gelen سلام kelimesi ‘selamlama, sıhhat ve âfiyet’ anlamına gelmektedir.²⁵¹ Bu kelimenin kipi olan السَّلَامَة sözcüğü da ‘dış ve iç afetlerden,

²⁴⁵ İbn Fâris, a.g.e., III, s. 380.

²⁴⁶ Müslim, Müsâfirûn, 293.

²⁴⁷ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 513.

²⁴⁸ Hicr, 15/67.

²⁴⁹ Kahf, 18/77.

²⁵⁰ Zâriyât, 51/24.

²⁵¹ İbn Fâris, a.g.e., III, s. 90.

belalardan veya dertlerden ârî, uzak olmak' anlamında kullanılmaktadır.²⁵² Nitekim, müslümanlar birbirine yaklaşınca veyahut vedalaşınca السَّلَامُ عَلَيْكُمْ ibaresini kullanmaktadırlar.²⁵³ Ayrıca kelimenin Cenab-ı Hakk'ın güzel isimlerinden olduğu söylenmiştir.²⁵⁴

سَلَام kelimesi'nin anlamı ile ilgili, Kur'ân'da beş manada kullanıldığı söylenmektedir.²⁵⁵ Bu manaları şöyle sıralamak mümkündür:

س, ل, م kökünden türetilmiş olan سَلَام sözcüğü, 'Yüce Allah, hayır, dua, güvenlik, selamlama' anlamlarını kapsamaktadır.²⁵⁶ Bunun misâli Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok sûresinde geçmektedir. Örneğin, Mâide Sûresi'nin 16. âyetinde geçen Selam ifadesinin Yüce Allah'ın güzel sıfalarında biri olduğu söylenmektedir.

السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُؤْمِنُ...

*"Selam'dır (bütün belalardan salimdir), Mümin'dir (emniyet verendir), Müheymin'dir (her şeyi gözetip koruyandır)."*²⁵⁷

سَلَام sözcüğü dua manasında da kullanılmıştır. Dua manasına olan سَلَام: "Bütün âfetlerden uzak, ömrün uzun, sonun hayırlı, meşakkatlardan uzak olasın" anlamları ihtiva etmektedir.²⁵⁸ Nitekim peygamberlere tahsis edilmiş olan âyetler genel olarak selamla sona ermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu anlama şu âyetleri örnek verebiliriz:

سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ.

*"Bizden Saâted ve selamet olsun İbrahim'e..."*²⁵⁹

سَلَامٌ عَلَىٰ مُوسَىٰ وَ هَارُونَ.

*"Bizden Mûsa'ya ve Hârûn'a Saâted olsun..."*²⁶⁰

سَلَامٌ عَلَىٰ إِيَّاسِينَ.

*"Bizden Saâted ve selamet olsun İlyas'a..."*²⁶¹

²⁵² er-Râğîb el-İsfahânî, a.g.e., s. 421.

²⁵³ Hüseyin Atay, *Kur'ân'a Göre İslam'ın Temel Kuralları*, M. E. B., İstanbul, 1994, s. 60.

²⁵⁴ el-Cevherî, a.g.e., s.1951.

²⁵⁵ ed-Dâmeğânî, a.g.e., s. 245.

²⁵⁶ ed-Dâmeğânî, a.g.e., s. 245.

²⁵⁷ Haşr, 59/23.

²⁵⁸ er-Râğîb el-İsfahânî, a.g.e., s. 422.

²⁵⁹ Sâffât, 37/109.

²⁶⁰ Sâffât, 37/120.

²⁶¹ Sâffât, 37/130.

سَلَام kelimesi ‘selamlama ve güven’ anlamında, Zâriyât Sûresi’nin 25. âyetinde şöyle geçmiştir:

إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ.

“*Hani onlar, İbrahim’in yanına girmişler: “Selam” demişlerdi. O da: “Selam ey yabancılar!” demişti.*”²⁶²

İbn Kayyim âyette geçen سَلَامًا ve سَلَامٌ lâfızlarıyla ilgili şöyle söylemiştir: “Meleklerin söylediği ‘سَلَامًا’ lâfzı zımnem bir fiil cümlesi içermektedir. Çünkü ‘سَلَامًا’ lâfzının mansûb olması, bunun aslında ‘سلمنا عليك سلاماً’ şeklinde olduğuna delalet etmektedir. Hz. İbrahim’in söylediği ‘سَلَامٌ’ lâfzı ise zımnem bir isim cümlesi içermektedir. Çünkü bunun merfu’ olarak söylenmiş olması ‘سلام عليكم’ anlamına delalet etmektedir. İsim cümlesi sâbitliğe ve yerleşikliğe, fiil cümlesi ise sonradan olmaya ve yenilenmeye delalet etmektedir. Bu açıdan Hz. İbrahim’in onlara selamı, onların kendisine verdiği selamdan daha mükemmeldir.”²⁶³

Ayrıca âyetteki “سَلَامٌ” lâfzını “سَلِيمٌ” şeklinde okuyanlara göre ise, “سَلِيمٌ” denmesinin sebebi “سَلَامٌ” kelimesinin ‘sulhu, barışı, güveni’ (سَلِيمٌ) ifade etmesinden ve Hz. İbrahim’in de onlara karşı içinde bir korku duymasından dolayı, onların kendisine selam verdiğini görünce, bu selamlarından onların kendisine karşı barışçı olarak yaklaşmalarını düşünüp ‘nasıl sizin tarafınızdan bana karşı böyle yaklaşılacaktır’ anlamında onlara cevâben “سَلِيمٌ” demiştir.²⁶⁴

Bundan başka “Selamlama” anlamına gelen daha geniş bir tabir olarak حَيٍّ lâfzını kullanmıştır. Bu hususta Nisâ Sûresi’nin 86. âyetinde Yüce Allah, selam verilmesine işaret ederken selamın alınmasını da emretmiştir.

وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا.

“*Bir selamla selamlandığınız zaman, siz ondan daha güzeli ile selam verin; veya verilen selamı aynen iade edin. Hiç kuşkusuz Allah hasîb’dir, her şeyi güzelce hesaplamaktadır.*”²⁶⁵

²⁶² Zâriyât, 51/25.

²⁶³ İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub ez-Züra’i, *Bedâiu’l-Fevâid*, 1.b, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, Lübnan, ty, s. 157.

²⁶⁴ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 422.

²⁶⁵ Nisa, 4/86.

18- رَاغ Kelimesi

رَاغ kelimesinin kökeni رَوْعٌ ve رَوْعَانٌ şeklinde olup ‘meyletmek ve karar bulmamak’ anlamına gelmektedir.²⁶⁶ Nitekim Arapça’da ‘tilki bir yönde durmayıp hilekârlıkla, süratli bir biçimde sağa sola gitti’ anlamına gelen “رَاغُ الثَّعْلَبِ” ifadesi kullanılmaktadır. Buna göre رَوْعَانًا و رَوْعًا و رَاغٌ يَرْوَعُ ‘meyletti, yöneldi, meyleder yönelir, meyletmek yönelmek’ demektir.²⁶⁷ Kelime Hz. Ali’nin şiirinde şöyle geçmektedir:

وَيُرِيكَ مِنْ طَرْفِ اللِّسَانِ حَلَاوَةَ وَيَرْوَعُ عَنْكَ كَمَا يَرْوَعُ الثَّعْلَبُ

“Sana dil ucuyla tatlılık gösterir,

Ancak tilkinin sapıp gittiği gibi yanından uzaklaşıp gider.”²⁶⁸

رَاغ lâfzının Kur’ân-ı Kerîm’in üç yerinde ‘gizlice meyletmek, yönelmek’²⁶⁹ anlamında kullanıldığı görülmektedir:

فَرَاغَ إِلَى الْهَيْتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ.

“O da gizlice onların putlarına sokuldu: Bir şey yemez misiniz? dedi.”²⁷⁰

فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ.

“Sonra yanlarına meyledip, sağ eliyle vurdu.”²⁷¹

فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعَجَلٍ سَمِينٍ.

“Sonra sezzizce ailesine yönelerek, semiz bir buzağı getirdi.”²⁷²

19- عَجَل Kelimesi

Arapça’da الْعَجْلُ ve الْعَجْوَلُ kelimesi ‘ineğin erkerk buzağısı’ için kullanılan bir isimdir. Nitekim Araplar buzağısı olan ineğe (بَقْرَةٌ مُعْجَلٌ) ifadesini kullanmaktadırlar.²⁷³ Çoğulu الْعَجَائِلُ şeklinde, dişisi ise عَجَلَةٌ diye gelmektedir.²⁷⁴ عَجَلٌ lâfzı, Kur’ân-ı Kerîm’de on yerde geçmektedir. Sekiz yerde İsrail oğullarının buzağıya tapmaları hakkında ve iki yerde ise Hz. İbrahim’in şerefli misafirlerine kızartılmış buzağı sunması hususunda

²⁶⁶ İbn Fâris, a.g.e., II, s. 460.

²⁶⁷ el-Cevherî, a.g.e., s.1320.

²⁶⁸ el-Kurtubî, a.g.e., XV, s. 94.

²⁶⁹ Muhammed Hârun, a.g.e., s. 522.

²⁷⁰ Sâffât, 37/91.

²⁷¹ Sâffât, 37/93.

²⁷² Zâriyât, 51/26.

²⁷³ el-Cevherî, a.g.e., s.1759.

²⁷⁴ Ebû Bekir er-Râzî, a.g.e., s.175.

kullanılmıştır.²⁷⁵ Nitekim, konumuz olan Zâriyât Sûresi'nde Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ.

“Sonra sezzizce ailesinin yanına gidip, semiz bir buzacağı getirdi.”²⁷⁶

20- سمين Kelimesi

سَمِينٌ kökünden meydana gelen سَمِينٌ kelimesi, مَهْزُولٌ ‘yağsız ve zayıf olan’ sözcüğünün zıddı olup, ‘şişman, semiz veya tombul olan’ anlamına gelmektedir. Nitekim Arapça’da ‘yağlı ve şişman bir adam’ için رَجُلٌ سَمِينٌ ifadesi kullanılmaktadır. Çoğulu ise سَمَانٌ şeklinde olmaktadır.²⁷⁷ Mesela, Yûsuf Sûresi’nde şöyle geçmektedir:

أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ

“Yedi semiz inek hakkında bize bilgi ver.”²⁷⁸

Arapça’da, ‘şişmanlığı (bedene) sevk etmek (yani şişmanlamak) için kullanılan ilaca’ سَمِينٌ ibaresi kullanılmaktadır. Cem’isi سَمَانٌ ve سَمَانٌ şeklinde gelmektedir.²⁷⁹ سَمِينٌ sigasıyla Kur’ân-ı Kerîm’de yalnız bir yerde geçmektedir. Bu da, Zâriyât Sûresi’ndedir. Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:

فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ.

“Sonra sessizce ailesinin yanına gidip, semiz bir buzağı getirdi.”²⁸⁰

21- صرّة Kelimesi

صَرِيرٌ kelimesinden türetilmiş olan صَرَّةٌ lâfzı, ‘haykırma’ manasındadır. Bu sigayla Kur’ân-ı Kerîm’de yalnız Zâriyât Sûresi’nde geçmiştir.²⁸¹ Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ.

“O esnada, hanımı bir çığlık içinde çıka gelip, ellerini yüzüne vurarak. “Ben kısır bir yaşlı kadını, nasıl çocuğum olur?” dedi”²⁸²

²⁷⁵ Muhammed Hârûn, a.g.e., s. 744.

²⁷⁶ Zâriyât, 51/26.

²⁷⁷ Ebû Bekir er-Râzî, a.g.e., s.132.

²⁷⁸ Yûsuf, 12/46.

²⁷⁹ er-Râğîb el-İsfahânî, a.g.e., s. 427.

²⁸⁰ Zâriyât, 51/26.

²⁸¹ Muhammed Hârân, a.g.e., s. 669.

²⁸² Zâriyât, 51/29.

Sarratin kelimesi, (ص) harfinin fethası ile الصِّرَّة şeklinde ‘seslenmek, ses çıkarmak, gussa, çılgılık, cemaat’ manalarındadır. (ص) harfinin dammesi ile ise الصِّرَّة ‘içine eşya ve para konulan çıkın, bir şey konup bağlanan, torba, para çantası’ anlamlarında olduğu söylenmiştir. Nitekim, ‘para kesesi’ anlamında صِرَّة الدَّرَاهِم denmektedir. Çoğulu ise صِرَاتٌ ve صِرٌّ şeklinde olmaktadır.²⁸³ Kelime, (ص) harfinin esresi ile الصِّرَّة ‘soğukun şiddeti’ anlamına gelmektedir.²⁸⁴ Nitekim, bunun benzeri Âli İmrân Sûresi’nin 117. âyetinde şöyle geçmiştir:

كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ...

“İçinde şiddetli soğuk bulunan bir rüzgârın durumu gibidir ki, ...”²⁸⁵

22- عَجُوز Kelimesi

عَجُوزُ sözcüğünün aslı عَجَزَ, ‘bir şeyden geride kalamak, arkada kalmak’ anlamına gelmektedir. عَجُوزُ kelimesi ise ‘ihiyar kadın, kocakarı’ demektir. Nitekim Araplar, kocakarıyı ‘pek çok işi yapmaktan âciz olmasından dolayı’ عَجُوزُ diye adlandırmışlardır.²⁸⁶ Kelimenin çoğulu, عَجُزٌ ve عَجَائِرٌ şeklinde olmaktadır.²⁸⁷ عَجُوزُ Kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de dört yerde geçmektedir. İki âyette Hz. Lût’un inanmayan karısını, iki âyette Hz. İbrahim’in hanımını nitelemek üzere yer almaktadır.²⁸⁸ Cenab-ı Hakk şöyle buyurmuştur:

فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صِرَّةٍ فَاصَكَتْ وَّجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ.

“O esnada, hanımı bir çılgılık içinde çıka gelip, ellerini yüzüne vurarak. “Ben kısır bir yaşlı kadını, nasıl çocuğum olur?” dedi”²⁸⁹

23- عَقِيم Kelimesi

عَقِيمٌ kelimesinin masdarı عَقِمَ şeklinde olup ‘kısırlık’ anlamına gelmektedir. İbn Fâris, عَقِمَ sözcüğünün ‘belirsiz müşkil, sıkıntı ve şiddet’ manasında olduğunu belirtmiştir. Nitekim, ‘iyileşmeyi kabul etmeyen hastalığa’ عَقَامٌ yahut ‘şiddetli bir savaşa’ حَرْبٌ عَقَامٌ ibaresi kullanılmaktadır.²⁹⁰ Râğıb el-İsfahânî’de عَقِمَ lâfzının temelde ‘izi, etkiyi kabule

²⁸³ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 452.

²⁸⁴ Muhammed Hârun, a.g.e., s. 669.

²⁸⁵ Âli İmrân, 3/117.

²⁸⁶ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 547-548.

²⁸⁷ Ebû Bekir er-Râzî, a.g.e., s.174.

²⁸⁸ Muhammed Hârun, a.g.e., s. 743.

²⁸⁹ Zâriyât, 51/29.

²⁹⁰ İbn Fâris, a.g.e., IV, s. 75.

engel olan kuruluk' anlamına geldiğini söylemiştir. Nitekim, bir insanın kemikleri kuruduğu zaman عَقَمْتُ مَفَاصِلَهُ denilmektedir.²⁹¹ عَقِيمٌ lâfzı 'çocuğu olmayan bir kimseye' denilmektedir. Kelimenin hem dişi hem de erkek için kullanıldığı söylenmektedir. Bunun üzerine, Arapça'da 'sahibine faydası olamayan akla' عَقْلٌ عَقِيمٌ ifadesi kullanılmıştır. 'kocanın suyunu kabul etmeyen kadına' امْرَأَةٌ عَقِيمٌ ifadesi de kullanılmaktadır.²⁹² Cenab-ı Hakk'ın sözüne gelince:

فَأَقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَرَءٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ.

“O esnada, hanımı bir çığlık içinde çıka gelip, ellerini yüzüne vurarak. “Ben kısır bir yaşlı kadını, nasıl çocuğum olur?” dedi”²⁹³

24- مسومة Kelimesi

مُسُومَةٌ kelimesinin aslı سُومٌ veya تَسْوَمٌ şeklinde olup “alâmet ve işaret” anlamına gelmektedir.²⁹⁴ Zira bir hadis-i Şerifte şöyle geçmektedir.

تَسَوَّمُوا فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ قَدْ تَسَوَّمَتْ.

“Kendilerinize alâmet, nişan koyunuz. Çünkü melekler kendilerine bir alâmet, nişan koydular.”²⁹⁵

Bir takım dilciler de مَسُومَةٌ sözcüğünün السَّيِّمَا kelimesinden geldiğini, “alâmet” anlamını ihtiva ettiğini söylemişlerdir. Nitekim Usayd b. Ankâ el-Fazarî'nin şiirinde şöyle geçmiştir:

غلامٌ رماه الله بالحسن يافعاً له سيمياء لا تشقُّ على بصر

“O Allah'ın kendisine güzellik verdiği genç bir delikanlıdır

Ve ona bakanın sevince gark olduğu bir sîması vardır.”²⁹⁶

Müsevveme kelimesinin Kur'an-ı Kerim'in birçok sûresinde alâmet anlamında kullanıldığı görülmektedir. Misali, konumuz olan Zâriyât Sûresi'nin 34. âyetinde 'azap için damgalanmış, üzerinde alâmeti bulunan taşlar'²⁹⁷ anlamında geçmektedir.

²⁹¹ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 579.

²⁹² el-Feyûmî, a.g.e., s. 161.

²⁹³ Zâriyât, 51/29.

²⁹⁴ Ebû Bekir er-Râzî, a.g.e., s. 135.

²⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, I, 1.b, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409/1989. s. 437.

²⁹⁶ el-Cevherî, a.g.e., s. 1956.

²⁹⁷ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 218.

مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ.

“Rabbinin nezdinde, haddi aşanlar için işaretlenmiş taşlar”²⁹⁸

25- رميم Kelimesi

رميم kelimesi ‘çürümüş kemikler’ anlamına gelmektedir. Aynı manayı ifade etmek suretiyle (رَمَّة) şeklinde de geldiği görülmektedir. Cem’isi رَمَم ve رَمَام şekillerinde olmaktadır. Nitekim Arapça’da رَمَّ العَظْمُ “kemik çürüdü” ve رَمَّ العَظْمُ يَرُمُّ “kemik çürüdü, çürür” ifadeleri kullanılmaktadır.²⁹⁹ Yine de bu anlamda bir hadis-i şerifte şöyle geçmiştir:

أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى أن يستجى بروث أو رمة.

“Allah’ın Rasûlü sallallahu aleyhi ve sellem, tezek ve çürümüş kemikle istincâ etmeyi nehyederdi.”³⁰⁰

Râğıb el-İsfahânî’ye göre رُمُّ şeklinde “çürümüş bir şey”, (ر) harfinin esresi ile رَمَّة şeklinde “çürümüş kemik”, (ر) harfinin dammesi ile رُمَّة şeklinde “çürük ip”, (ر) harfinin esresi ile رُمُّ şeklinde “odun, ot ve samanın kırıntıları” manalarıyla tahsis olduğunu söylemiştir.³⁰¹ رَمِيم şeklinde ise Kur’an-ı Kerim’in iki yerinde ‘çürümüş kemik’³⁰² anlamında kullanıldığı görülmektedir:

قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ.

“Bu çürümüş kemiklere kim hayat verecek? diyor.”³⁰³

مَا تَذُرُّ مِنْ شَيْءٍ أَنْتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْتَهُ كَالرَّمِيمِ.

“Üzerinde geçtiği her şeyi derhâl çürümüş kemiğe çeviriyordu”³⁰⁴

26- صَاعِقَةٌ Kelimesi

صَاعِقَةٌ kelimesi ‘gerçek çılgılığa benzemeyen şiddetli bir ses,’³⁰⁵ öldürücü azab, baygınlık, gökten düşen ateş (yıldırım), ’ anlamlarına

²⁹⁸ Zâriyât, 51/34.

²⁹⁹ Ebû Bekir er-Râzî, a.g.e., s. 108.

³⁰⁰ et-Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Seleme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî, Şerhü Ma’âni’l-Âsâr, I, 1.b., Âlemü’l-Kitab, Riyad, 1414/1994, s. 123.

³⁰¹ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 365.

³⁰² el-Kurtubî, a.g.e., XV, s. 51.

³⁰³ Yâsîn, 36/78.

³⁰⁴ Zâriyât, 51/42.

³⁰⁵ İbn Fâris, a.g.e., III, s. 285.

gelmektedir. Nitekim Arapça'da *صَعِقَ الرَّجُلُ صَعَقَةً وَ تَصَعَّقًا* 'adam bir baygınlık ile bayıldı, bayılmak' ya da *وَصَعَقَتْهُمْ السَّمَاءُ* 'Gökten üzerlerine yıldırım düştü' ifadesi kullanılmaktadır.³⁰⁶

Râğıb el-İsfahânî de *صَاعِقَةٌ* sözcüğünü "gökten gelen şiddetli sestir. Sonradan ondan ya sadece ateş, ya bir azâp, ya da bir ölüm ortaya çıkar. O ise zatında tek bir şeydir. Bunlar da, onun etkileridir" diye açıklamıştır.³⁰⁷ Cem'isi *صَوَاعِقُ* şeklinde olmaktadır.³⁰⁸

ed-Dâmeğânî, Kur'ân-ı Kerim'de geçen *صَاعِقَةٌ* kelimesinin 'ölüm, azab, ateş' anlamları taşıdığını söylemektedir.³⁰⁹ Bu anlamların misâli bir çok sûrelerde geçmektedir. Örnek olarak şu sûreleri gösterebiliriz:

و نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ.

"*Sûra üfürülür; Allah'ın tercih ettikleri dışında göklerde ve yerde bulunan herkes düşüp ölür.*"³¹⁰

... وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ...

"... *Ve yıldırımlar gönderir de onunla dilediğini çarpar.*"³¹¹

فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ.

"*Rablerinin emrine karşı geldiler. Bu yüzden onlar bakıp dururken onları yıldırım çarpmıştı.*"³¹²

27- **أيد** Kelimesi

Arapça olan *الْيَدُ* kelimesi, 'omuzdan parmak uçlarına kadarki kısım (ogan-el)' anlamında kullanılmaktadır.³¹³ Kelimenin aslı "يَدِي" şeklindedir. Cem'isi ise, "أَفْعُلُ" vezninden *أيد* ve *أيدى* şeklinde olduğu söylenmektedir. Nitekim Arapça'da *أفلس* ve *أكلب* kelimelerinde olduğu gibi, "أَفْعُلُ" vezninin cem'isi daha çok "أَفْعُلُ" şeklinde gelmektedir.³¹⁴ El anlamında, çoğul olarak *أيد* siğasında A'raf Sûresi'nde şöyle geçmektedir:

³⁰⁶ el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 8.b, Mu'essesetu'r-Risâle, Beyrut, 1426/2005, s. 900.

³⁰⁷ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 485.

³⁰⁸ el-Feyûmî, a.g.e., s. 130.

³⁰⁹ ed-Dâmeğânî, a.g.e., s. 280.

³¹⁰ Zümer, 39/68.

³¹¹ Ra'd, 13/13.

³¹² Zâriyât, 51/44.

³¹³ el-Feyyûmî, a.g.e., s. 260.

³¹⁴ Ebû Bekir er-Râzî, a.g.e., s.309.

...أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْتَاطُونَ بِهَا...

“...Yahut tutacakları elleri mi var?...”³¹⁵

İbn Fâris’a göre الْيَدُ kelimesi tıpkı أَيْدٍ lâfzı gibi ‘kuvvet ve sertlik’ anlamında kullanılır. Zira Arapça’da, لِفَالَانٍ يَدٌ عَلَى كَذَا ‘Fılan kişinin şuna gücü, kudreti var.’ veya مَالِي يَدٌ بَكَذَا ‘Benim şuna gücüm, kuvvetim yok.’ ifadeleri kullanılmaktadır.³¹⁶ er-Râğıb el-İsfahânî’de أَيْدٍ lâfzı hakkında: “El” kuvvet ifade ettiği için ‘ben senin elinim, ben sana el verdim, seni destekledim’ anlamıyla, yardım ifade edildiği üzere Zâriyât Sûresi’nin 27. âyetindeki (أَيْدٍ) lafzından maksad, Allah’ın yardım ve desteği olduğunu söylemiştir.³¹⁷

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ.

“Ve semayı biz kuvvetimizle bina ettik. Şüphe yok ki biz genişleticiyiz.”³¹⁸

28- فَرَا Kelimesi

فَرَا kelimesinin kökeni فَرٌّ ve فِرَارٌ şeklinde olup ‘kaçmak, tüymek, sığınmak’ anlamına gelmektedir.³¹⁹ er-Râğıb el-İsfahânî de فَرٌّ sözcüğünün temelde ‘hayvanın kaç yaşına bastığını öğrenmek için ağzını açıp dişlerine bakmak’ anlamına geldiğini söylemiştir. Nitekim Araplar, zamanın (ya da bir şeyin) başladığı noktaya geri döndüğünü bir misal olarak فَرَّ الدَّهْرُ جَدْعًا ‘zaman asla yaşlanmaz’ diye ifade etmektedirler.³²⁰ Çoğulu ise فَرَّاهٌ şeklinde olmaktadır.³²¹ Mesela, bir hadis-i şerîfte şöyle geçmiştir:

هَذَا فَرٌّ فَرَّيْتُمْ، أَفَلَا أَرَدُّ عَلَى فَرَّيْتُمْ فَرَّهَا.³²²

“Bu ikisi Kureyş’in kaçanlarıdır. Ben o kaçanları Kureyş’e iade etmeyeyim mi?”

ed-Dâmeğânî, Kur’ân-ı Kerim’de bahsedilen فَرٌّ ve فِرَارٌ lâfızlarının ‘savaştan kaçmak, iğrenmemek, ilgisizlik, uzaklaşmak’ anlamları taşıdığını söylemektedir.³²³ Bu anlamların misâli bir çok sûrelerde geçmektedir. Bu sûrelerden birisi de, konumuz olan Zâriyât Sûresi’nin 50. âyetinde, Allah teâlâ emir kipinde şöyle buyurmuştur:

³¹⁵ A’raf, 7/195.

³¹⁶ İbn Fâris, a.g.e., VI, s. 151-152.

³¹⁷ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 890.

³¹⁸ Zâriyât, 51/47.

³¹⁹ İbn Manzûr, a.g.e., V, s. 50.

³²⁰ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 627.

³²¹ el-Cevherî, a.g.e., s.1759.

³²² İbn Ebî Şeybe, a.g.e., VI, s. 324.

³²³ ed-Dâmeğânî, a.g.e., s. 353.

فَفَرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ.

“Öyleyse, Allah’a doğru kaçınız. Şüphesiz ki ben O’nun tarafından size gönderilmiş âşikâr bir uyarıcıyım.”³²⁴

29- متين Kelimesi

متين fiilinin ism-i faili olan متين lafzı, Cenab-ı Hak’ın güzel isimlerinden biri olup, ‘güçlü, kuvvetli, omurga’ anlamındadır.³²⁵ Çoğulu متان şeklinde olmaktadır.³²⁶ Kelime, Kur’an-ı Kerim’in üç yerinde geçmektedir.³²⁷ Nitekim, A’râf ve Kalem Sûresi’nde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَأْمَلَى لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ.

“Ben onlara mühlet veriyorum. Şüphesiz ki, benim tuzağım pek çetindir.”³²⁸

Kur’ân’da, bu lâfzının üçüncü geçtiği yer, konumuz olan Zâriyât Sûresi’dir.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ.

“Şüphesiz ki, Allah rızık veren, güç ve kuvvet sâhibidir”³²⁹

el-Ferra kelime ile ilgili şöyle bir izaha bulunmaktadır: ‘güç sahibi’ anlamındaki lafzın (الْمَتِينَةَ) şeklinde gelmesi gerektiği halde Cenab-ı Hak bunu müzekker olarak zikretmiş olması eğilip bükülen ve sağlam bağlanmış olan şey anlamını kastetmiş olduğundan dolaydır. Zira, Arapça’da sağlam bükülmüş halat’a حَبْلٌ مَّتِينٌ denilmektedir.³³⁰

30- ذنوب Kelimesi

ذنوب kelimesi ذنوب kökünden türetilmiş olan ذنوب kelimesi ‘kuyruğunun kılları bol at, su ile dolu kova, boş kova, haz, hisse’ manalarında olduğu söylenmiştir. Cemi’isinin ise ذناب ve ذنائب şeklinde olmaktadır.³³¹ Nitekim Arapça’da ‘sonra gelenler ya da geride, arkada kalanlar ve rezîl, aşağılık, adi ya da bayağı olanlardır’ anlamında “هُمُ أَدْنَابُ الْقَوْمِ” ‘onlar bu kavmin, toplumun kuyruklarıdır’ denilmektedir.³³² Kelimenin, Ebû Zü’eyb’in şiirinde

³²⁴ Zâriyât, 51/50.

³²⁵ İbn Fâris, a.g.e., V, s. 295; er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 758; ez-Zemahşerî, a.g.e., II, 193; er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 237.

³²⁶ İbn Fâris, a.g.e., V, s. 295.

³²⁷ Muhammed Hârûn, a.g.e., s. 1032.

³²⁸ A’râf, 7/183; Kalem, 68/45.

³²⁹ Zâriyât, 51/58.

³³⁰ el-Kurtubî, a.g.e., XV, s. 56-57.

³³¹ İbn Fâris, a.g.e., II, s. 361.

³³² er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 331.

‘hisse ve pay’ anlamında geçtiği görülmektedir.

لَعْمُرُكُ وَالْمَنَائِيَا طَارِقَاتُ لِكُلِّ بَنِي أَبِي مِنْهَا دَنْوُبٌ

“Ömrüm hakkı için eceller kapıları çalmaktadır,
Her bir babanın oğluna ondan bir payı vardır.”³³³

Kur’ân-ı Kerîm’in yalnız bir yerinde geçmekte olan دَنْوُب kelimesi, Zâriyât Sûreleri’nde bu anlamda kullanılmıştır.³³⁴ Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:

فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ.

“Muhakkak ki bu zulmedenlerin de, daha önceki meslekdaşlarının payı gibi bir azab payı vardır. Şu halde acele etmesinler.”³³⁵

³³³ İbn Manzûr, a.g.e., I, s. 392.

³³⁴ Muhammed Hârun, a.g.e., s. 441.

³³⁵ Zâriyât, 51/59.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÂRIYÂT SÛRESİ'NİN TEFSİRİ

A. ALLAH'IN VARLIKLARINA YEMİNLER

1. 1-9. Âyetler

وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا (1) فَالْحَامِلَاتِ وُقُرًا (2) فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا (3) فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا (4) إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٍ (5) وَإِنَّ
الدِّينَ لَوَاقِعٌ (6) وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ (7) إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ (8) يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ (9)

2. Âyetlerin Meâli

1. And olsun tozutup savuran (rüzgâr)lara, 2. Ağır yük taşıyan (bulut)lara, 3. Kolayca akıp giden (gemi)lere, 4. İşleri paylaştıranlara, 5. Şüphesiz size va'dedilen mutlaka doğrudur, 6. Ve şüphesiz ki hesap günü gerçekleşecektir, 7. Güzel yollara sahip olan göğe andolasun ki, 8. Şüphe yok ki, siz ihtilâflı sözler içindesiniz, 9. Ondan döndürülen döndürülür.

3. İçerdiği Konular ve Tefsiri

Yüce Allah birçok sûrede olduğu gibi bu sûrede de yeminle başlangıç yapmıştır. Bu nedenle sûrenin tefsirine 'kasem' konusunda bilgi vererek başlamanın uygun olacağını düşünmekteyiz.

Cenab-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerim'in müteaddit âyetlerinde pek çok konu üzerine yemin etmiştir. Bu yeminler bazen kendi zatına ve sıfatlarına, bazen de O'nun kudret ve yüceliğini gösteren, azametinin delilleri olan yaratıklara yapılmıştır. Kur'ân'daki yemin ifadelerinin anlamı "söylenen sözün tahkik ve te'kid edilmesidir." Zira, Allah Teâlâ'nın yemin etmesi, hucdetin kemâlini ve te'kidini göstermektedir.³³⁶

Yeminin yalnızca ta'zime lâayık olan bir isme yapıldığı söylenmektedir. Yüce Allah Kur'ân'da yedi farklı yerde kendi nefesine yemin etmiştir. Bunların haricindeki diğer yeminler yaratıklara yapılan yeminlerdir.³³⁷

Süyûtî, yaratıklara yapılan yeminlerle ilgili şöyle bir izahta bulunmaktadır:

a. Bu tür yeminlerde muzâf hazfedilmiştir. Aslında yaratıklara değil, onun yaratıcısına yemin ediliyor. Nitekim, "Zâriyât" üzerine yapılan yeminde, "Rabbu'z-zâriyât" amaçlanmıştır.

³³⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fi Aksâmi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Mütenebbî, Kahire, ts., s. 7.

³³⁷ Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, II, Dâru'l-Ma'rife, ts., s. 170.

b. Araplar bu isimlere (güneş, ay, yıldızlar, sema, arz, gece, güdüz vs.) değer verip, bunlarla yemin etmektedirler. Kur'ân da onların alışmış bir usûl olduğu için bu tür yeminlerini kullanmış ve bu tarzda Cenab-ı Hakk tarafından indirilmiştir.

c. Yeminler, yemin edenin değer verdiği şeyler üzerine yapılmaktadır. Bu varlıklar da Allah'ın yoktan var eden ve yaratan olduğuna delildir. Yaratıklar üzerine yapılan yemin Allah'a yapılan yemini göstermektedir. Zira, mefû'lün varlığı fâilin varlığına delildir.³³⁸

İbn Ebî Hâtîm, Hasan el-Basrî'nin şöyle söylediğini rivâyet etmektedir: “Yüce Allah yaratıklardan istediğine yemin etmiştir. Lâkin hiç kimse Allah'tan başka bir varlığın adına yemin edemez”.³³⁹

İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre semâ, arz, gece, gündüz, güneş, ay gibi âşikâr olan varlıklara yemin edilmesi, kendi zatiyla değil, bunların varlığına yemin edilmesi anlamındadır. Buna göre bunların varlığına yemin edilmesinin câiz, bizzat kendilerine yemin edilmesinin ise câiz olmadığını kastetmektedir.³⁴⁰

Kur'ân-ı Kerim'in içerisinde yer alan yeminler epeyce bir yekûn tutarken, on yedi sûreye de Hak Teâlâ yeminle başlayarak okuyucularının dikkatini çekmektedir.³⁴¹ Bu sûrelerin başında kâinâtta değişik varlıklara yemin edilmiştir. Nitekim bir kelimenin, varlığın veya bir şeyin önemini belirtmek için ona yemin etmek, Arapça'nın üslûp tarzındadır.³⁴² Dolayısıyla bu sûrede de, dört dünya varlığının önemini ve Yüce Allah'ın, rubûbiyet ve vahdâniyeti ile kudretinin büyüklüğünü kesin olarak gösteren birer delil ve ibret vesilesi oldukları için bu dört varlığa yemin ile başlandığını söyleyebiliriz.

1. Dört Önemli Olaya Yemin

Zâriyât Sûresi'nin mukaddimesinde dört önemli olay (zâriyât, hâmilat, câriyat, mukassimât) üzerine yemin edilerek, kıyamet gününde iyilerin iyiliklerinin, kötülerin de kötülüklerinin karşılığını görecekları ve bu haberin kesinlikle doğru olduğu açıklanmaktadır.

³³⁸ Süyûtî, a.g.e., II, s. 170.

³³⁹ Süyûtî, a.g.e., II, s. 170.

³⁴⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 7.

³⁴¹ Demirci, Muhsin, Tefsir Usûlü ve Tarihi, İstanbul 1998, s. 190.

³⁴² er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 118.

Müfessirler Zâriyât Sûresi'nin ilk âyetinde ذَرُّوا وَالدَّارِيَّاتِ zikredilen zâriyât kelimesinden ne kastedildiği hususunda farklı yorumlar yapmışlardır. Bu husustaki bazı görüşlerden birincisi: zâriyât'tan maksat, yerden toz, toprak kaldırıp savuran rüzgârlardır. İkincisi: yeraltında ve yerüstünde meydana gelen patlamalar sonucu savulan topraklar” anlamına geldiği söylenmektedir. Üçüncüsü: canlı cansız varlıkları, belli plâna göre serpiştiren meleklerdir.³⁴³

Kurtubî birinci yorumun Hz. Ali'ye ait olduğunu söylemiştir. Zira Âmir b. Vasile'den rivâyete göre İbnu'l-Kevvâ, Hz. Ali'ye: “Ey müminlerin emiri “zâriyât nedir?” diye sordu. O da: Yazıklar olsun sana, bunu öğrenip bilgini arttırmak için sor, karşındakini küçük düşürmek için sorma” diye uyarıda bulunduğunu ve sonra “zâriyât” tan kasıt esip tozutan rüzgârlardır. “Hâmilat” tan kasıt yağmur yüklü bulutlardır. “Câriyât”, denizde yüzen gemilerdir. “Mukassimât”, iş bölümü yapan meleklerdir, diye cevap verdi.³⁴⁴

Bu konuda Cenab-ı Hak Kehf Sûresi'nin 45. âyetinde şöyle buyurmuştur:

وَضْرَبُ لَهُمْ مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا.

“Onlara örnek olarak anlat: Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir, bu su sayesinde yeryüzünün bitkileri büyüyüp, birbirine karışmış; ardından da rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Şüphesiz Allah, kanunlarının üzerlerinde cari olduğu her şeye iktidar sahibidir”.³⁴⁵ Bu âyette rüzgârın kuruyan bitkileri dağıtıp etrafa saçtığından bahsedilmiştir.

Yüce Allah, sûrenin ikinci âyetinde geçen ‘su yükü taşıyan bulutlara’ yemin etmiştir.³⁴⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye bu âyeti tefsir ederek, “Bulutun yüklü olmasından maksat, yağmur taşımasıdır. Bulutlar, yeryüzünü sulayan kaynaktır. Hak Teâlâ bu su kaynaklarını, hareket eden bulutların sırtında taşır” açıklamasında bulunmaktadır. Nitekim bu hususta Tirmizî “Câmiu's-Sahîh” adlı kitabında Hz. Ebu Hureyre'den şöyle bir hadis rivâyet etmiştir: bir defasında Hz. Peygamber efendimiz ahabının arasında

³⁴³ Yıldırım, Celal, *İlim Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, XI, Anadolu Y. İstanbul, 1989, s. 5799.

³⁴⁴ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 29. Ayrıca bkz: el-Hâkim Muhammed b. Abdullah en-Nisabûri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, II, 2.b., Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990, s. 506.

³⁴⁵ Kehf, 18/45.

³⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 28.

oturuyordu. Derken üzerlerine bir bulut geldi. Allah Resûlü “Bunun ne olduğunu biliyor musunuz?” diye sordu. Sahabiler de “Allah ve O’nun Resûlü daha iyi bilir” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle söyledi: Bu bulutlar, yeryüzünün su deposudur. Allah Teâlâ bunu, kendisine şükür ve ibadet etmeyen bir topluma sevk ediyor.”³⁴⁷

Sûrenin üçüncü ve dördüncü âyetlerinin tefsirinde, müfessirler arasında ihtilaf vardır. Bir grup, bu âyetlerden maksat sadece rüzgârlardır, görüşünü tercih etmişler ve böyle anlamayı uygun bulmuşlardır. Yani bu rüzgârlar bulutları sürüklerler, daha sonra yeryüzünün çeşitli bölgelerine dağıtarak Hak Teâlâ’nın emrine uygun olarak nereye ne takdir edilmişse o kadar suyu dağıtırlar, şeklinde söylenmiştir.³⁴⁸

İkinci grup müfessirler üçüncü âyette hızlı giden gemilerin kastedildiğini ileri sürmüşler ve dördüncü âyet-i “Allah’ın emrine uygun olarak mahlukata kismetini dağıtan melekler kastetmektedir” demişlerdir.³⁴⁹

Beydâvî bu âyetleri tefsir ederken, “Eğer işler ayrı kabul edilirse ‘fe’ edatı bunlarla yapılan yeminleri sıralamak içindir. Zira aralarında Allah’ın kudretine delalet etmede farklılık vardır; yoksa ‘fe’ edatı fiilleri sıralamak içindir; çünkü rüzgârlar su buharlarını havaya kaldırır, o da buluta dönüşür, onu kaldırır, rüzgâr da bulutu yürütür, emredildiği yere götürür, böylece yağmur bölüştürür”³⁵⁰ şeklinde açıklamıştır. Yani birincide zatların ayrı, ikincisinde işlerin ayrı olduğunu söylemek de mümkündür.

Bir rivâyete göre Hz. Ömer bu iki âyetin yukarda geçtiği gibi ‘Câriyât’ gemiler, ‘Mukassimât’ ise melekler anlama geldiğini söyleyerek şöyle buyurmuştur: “Eğer ben Peygamber’den işitmeseydim bunu söylemezdim”. Buna dayanarak Âlûsî bu âyetlerle ilgili diğer görüşleri naklettikten sonra Hz. Ömer’den gelen rivâyeti güvenilir olduğunu belirtmiştir. Çünkü Rasûlullah’tan dinlemiştir. Hz. Ali de bu görüşünde ona katılmıştır. Zira muteber müfessirlerin çoğu da bu görüşü desteklemektedirler.³⁵¹

³⁴⁷ et-Tirmizî, Tefsiru’l-Kur’ân, 57, hadis no: 3298.

³⁴⁸ el-Mevdûdî, Ebu’l A’lâ, *Tefhimu’l-Kur’ân*, V, 2.b., İnsan Y., İstanbul, 1996, s. 495. Ayrıca bkz: ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Gavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil*, 3.b., Dâru’l-Ma’rife, beyrut, 1430/2009, s. 1049; er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 195.

³⁴⁹ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 495.

³⁵⁰ el-Beydâvî, Kâdî Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vil*, V, 1.b., Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut, t.y., s. 146. Ayrıca bkz: İbn Âşûr, a.g.e., XII, s. 338.

³⁵¹ el-Âlûsî, Ebu’l-Fadl Şihâbu’d-Dîn es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu’l-Me’ânî fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azîm ve Seb’i’l-Mesâni*, XXVII, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, t.y., s. 3.

Bu dört olay (Rüzgâr, bulut, gemi, melek) beşer hayatını düzenleyip dengede tutan değerlerdir. Nitekim, geminin tabii olaylar arasında anılması, mü'minlerin dikkatini denizlere çekmek ve bu büyük kaynaktan yararlanmalarını ilhâm etmek içindir.³⁵² Diğer bir görüşe göre bu mezkûr varlıklar eski dünya dinlerinde olduğu gibi rüzgâr tanrısı, su ve deniz tanrısı, tabiattaki birçok işi kendi aralarında paylaşmış muhtelif tanrılar, tanrı oğulları, tanrı kızları vs. değillerdir. Bunların Konuşacak durumları bile yoktur. Konuşmaları istenince söyleyecekleri de Allah'ın yaratıkları olduğundan başka bir şey değildir. Bunlar Allah'ın yaratıkları ile bölünmez bütünlüğünün “yaratılmış” unsurlarıdır. Tanrılaştırmak yanlıştır. Keza modern dünya dinlerinde olduğu gibi bunların tanrısız tabiat güçleri olduğunu sanmak da yanlış sayılmaktadır. Bunlar hem Hâlık'ın kâinatı ile bölünmez bütünlüğünün içinde birer unsur, hem de mahluklardır.³⁵³ Zımnen Yüce Allah onları kendi kudreti için bir vasıta, meşîet için bir alet olarak kullanmaktadır. Mezkûr varlıklar vasıtasıyla gerek kâinatta, gerekse kulları arasında takdir buyurduğu şeyleri gerçekleştirmektedir. Hak Teâlâ bunlara yemin ederken onların değerini belirttiği gibi, kalbleri uyararak onların ötesindeki gerçekleri düşünmeye ve onları belirli bir plân uyarınca gerçekleştiren kudret elini görmeye tevcih etmektedir. Bu tasvir gönülleri oradaki gizli sirlara yöneltmekte ve bu duygu dolu ifadelerin ötesinde o yaratıkları yoktan var edene bağlamaktadır.³⁵⁴

2. Kıyametin Mutlak Oluşu

Beşinci âyette geçen *إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ* “Şüphesiz size va'dedilen mutlaka doğrudur”³⁵⁵ buyruğu, bundan önce geçen kasemlerin cevabı olarak gelmiştir. Âyette *مَا* edatının, ‘masdariye’ olması muhtemeldir. Buna göre mana, “Size yapılan va'd, gerçektir, haktır” şeklinde olmaktadır. Bu edat, ism-i mevsûle de olabilir. Bu durumda kendisine âid zamir ise mahzûftur. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: “Size vaad olunan o şey, kesinlikle doğrudur.” Yani mutlaka meydana gelecek ve gerçekleşecektir.³⁵⁶

Mevdûdî'ye göre âyetteki *تُوعَدُونَ* “vâdedilen” ifadesinden, iki mana meydana gelmektedir. Bunun birisi, “Size va'dedilen”, ikisinin de “Kendisiyle tehdit olduğunuz” şeklindedir. Lüğavi bakımdan her ikisi de geçerlidir. Ancak ikinci mana, mahal itibarıyla

³⁵² Yıldırım, Celal, a.g.e., XI, s. 5800.

³⁵³ Eliaçık İhsan, *Yaşayan Kur'an Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, 1.b., İnşa Y., İstanbul, 2007, s. 120.

³⁵⁴ Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'an*, VI, 32.b., Dâru's-Şurûk, 1423/2003, s. 3375.

³⁵⁵ Zâriyât, 51/5.

³⁵⁶ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 196.

daha uygundur. Çünkü burada, hesap gününe inanmayan müşrikler, kafirler, münâfık ve fâsıklara seslenilmektedir. Dolayısıyla bu fiil, tehdit, ikaz, uyarı anlamında gelmektedir.³⁵⁷ Âlûsî de âyete, “Size va’ dolunan yahut sizin kendisi ile tehdit edildiğiniz şey doğrudur.” anlamını vermiştir.³⁵⁸ er-Râzî de âyetteki وعدون fiilinin وعد “va’detti” fiilinden olabileceği gibi اوعد “tehdit etti” fiilinden de olabilir. Ancak ikincisi daha etkilecidir. Zira, inkârcıya karşı, va’d den ziyâde vaid “tehdid” ile olur,³⁵⁹ diye açıklamıştır.

İbn Kayyim el-Cevziyye’ye göre âyette وعد lâfzı صادق olarak vasıflandırılmıştır. Bu tarzda vasıflandırılması صدق olarak vasıflandırılmasından daha müessirdir. Âyette geçen صادق “doğru” lâfzını مصدوق فيه “doğrulanan” tarzında yorumlama zorunluğuna girmeye gerek yoktur. Zira bu va’din bizzat kendisi sâdıktır. Onun sâdik olarak nitelendirilmesi, kişinin konuşması konusunda sâdik “doğru sözlü” olarak nitelendirilmesine benzemektedir. Aynı zamanda kişi sözü doğru olarak da vasıflandırılır. Âyetteki bu durum, Arapların şu sözlerine benzer: سر كاتم “gizli sır”, ليل قائم “ibadetle geçen gece”, نهار صائم “oruçlu gündüz” vb. Nitekim bunun benzeri, şu âyette de عيشة راضية “hoşnut eden bir hayat”³⁶⁰ söz konusudur. Bu sözlerin hiçbirinde mecâz yoktur. Bunlar cümlelerin gereklerine de muhalif değildir.³⁶¹

Allah Teâlâ’nın وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ “Ve şüphesiz ki hesap günü gerçekleşecektir.”³⁶² Buyruğuna gelince, amellerin cezası, iyiliğe çalışanlara iyilikle mükafat, kötülüğe çalışanlara kötülükle ceza mutlaka olacak, herkes ettiğini bulacaktır.³⁶³ Yani burada Hak Teâlâ, hesabın eksilmez görüleceğini ve azabın uygulanacağını anlatmak istemiştir.³⁶⁴ Âyette dînden murat cezâ (karşılık)tır. Zira burada hitap edilenler, iman edenler değil, onu inkar edenlerdir. İnkâr edenler için de kıyametin gelişi elbetteki bir ceza ve ikâptir.³⁶⁵

İbn Âşûr bu iki âyette geçen إِنَّ ve لَ edatlarının te’kid için geldiğini söylemiştir.³⁶⁶ Ayrıca ikinci âyetin sonunda واقع “vuku’ bulucudur” lâfzı, كائن “olucudur” lâfzından daha

³⁵⁷ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 496.

³⁵⁸ el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 4.

³⁵⁹ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 196.

³⁶⁰ Hakka, 69/21; Kâria, 101/7.

³⁶¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 31.

³⁶² Zâriyât, 51/6.

³⁶³ Elmalılı, VII, a.g.e., s. 253.

³⁶⁴ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 197.

³⁶⁵ İbn ‘Atiyye, a.g.e., VIII, s. 62. Ayrıca bkz: ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1049; er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 196-197.

³⁶⁶ İbn Âşûr, a.g.e., XII, s. 339.

vurgulu olduğunu söylenmektedir.³⁶⁷ Zira âyet Mekke müşriklerinin kıyamet günüyle istihza ve inat etmeleri sebebiyle hesap ve cezâ gününün kesinlikle vuku' bulacağını bildirmiştir. Tûr ve Mürselât sûrelerinde de benzer konunun geçtiği görülmektedir.³⁶⁸

3. Hubuk'tan Maksat

Yüce Allah'ın وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ “Güzel yollara sahip olan göğe andolsun” buyruğunda zikretmiş olduğu ‘Zatilhübük’ ile ne kastedildiği hususunda müfessirler birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla, bu görüşleri beşe ayırıp incelemeye çalışacağız.

a. Taberî'nin bildirdiğine göre İbn Abbâs, İkrime, Katâde, Rebi' b. Ebes ve Said b. Cübeyr (ذَاتِ الْحُبُكِ) ifadesini ذَاتُ الْخَلْقِ الْمُسْتَوَى الْجَيِّدِ “düzenli, kusursuz ve güzel yaratılış sahibi” diye açıklamışlardır.³⁶⁹

b. İbn Kesîr'in bildirdiğine göre Minhal b. Amr ve Dahhâk (ذَاتِ الْحُبُكِ) buyruğunu ذَاتِ الطَّرَائِقِ “yollara sahip” diye tefsir etmişlerdir.³⁷⁰ Buna göre İbn Kayyim el-Cevziyye şöyle bir açıklama yapmıştır: “Ancak bu yollar, kullardan uzak olduğundan dolayı insanlar onları görmezler. Bunlar rüzgârın denize teması ile suda, kumda ve saçta oluşan yolu andıran şekil gibidir.³⁷¹ Ayrıca tefsirciler “yollara sahip olan gökler” meselesi üzerine şöyle demişlerdir: Yollardan maksat, görülen yollardır ki, yıldızların yörüngeleridir; yahut akıl yollarıdır ki, tefekkürle bakanların düşündükleri yollardır. Yahut da yollardan gaye, yıldızlardır. Çünkü yıldızların belli yolları vardır ya da onlar kumaşın süsü gibi süslenmektedirler.³⁷² Bazıları da, yollardan murat, gökteki yıldız kümesi (saman yolu) olup adına keheşan da denilen samanyollarını söyleyenler de vardır.³⁷³ Bir çok kimse “göklere giden yollar ve kapılar vardır” diye tefsir etmişlerdir.³⁷⁴ Buna benzer bir âyette şöyle geçmektedir: وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُجِ “Burçlu göğe yemin olsun ki.”³⁷⁵ Bu

³⁶⁷ Hâzin, Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Begdâdî, *Lübâbü't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, IV. 1.b., Dârül-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan, 1425/2004, s. 192. Ayrıca bkz: et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmîu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, VII, 1.b., Müe'ssesetü'r-Risâle, Beyrut, 1415/1994, s. 109; Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 145.

³⁶⁸ Bkz. Tûr, 52/6; Mürselât, 77/6.

³⁶⁹ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 487; Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 133; el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Tenvîrü'l-Mikbâs Min Tefsîr-i İbn Abbâs*, çev. Cevher Caduk, V, 1.b, Harf Y., İstanbul, 2016, s. 99.

³⁷⁰ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 209; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 31.

³⁷¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 32.

³⁷² el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 146; Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-îmâdî, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd*, VIII, Dâru'l-Mushaf, Beyrut, t.y, s. 137.

³⁷³ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 32; Elmalılı, a.g.e., VII, s. 254.

³⁷⁴ Taşçı Hüseyin, *Kur'ân-ı Kerim'in Rivayet ve Dirayet Tefsiri*, V, 1.b., Ravza Y., İstanbul, 2015, s. 67.

³⁷⁵ Burûc, 85/1.

yollardan ve kapılardan meleklerin izinle inmeleri-çıkmaları görüşü de ileri sürülmüştür.³⁷⁶ Nitekim, Buhârî’de bulunan uzun bir İsrâ hadisinde, Allah Resûlu miraç gecesi göklere yükselirken her gökte olan görevli meleklerden Hz. Cebrail izin istemiş ondan sonra göklerin kapıları açılmıştır.³⁷⁷

c. Taberî’nin bildirdiğine göre Hasan-ı Basrî, (ذَاتِ الْخُبُكِ) buyruğunu؛ ذَاتِ الْخَلْقِ الْحَسَنِ؛ “güzel bir şekilde yaratılmış ve yıldızlarla donatılmış” diye açıklamıştır.³⁷⁸ er-Râzî de bu yoruma benzer olarak, “yıldızlarla süslenmiş bir gök” şeklinde izah yapmıştır.³⁷⁹

d. İbn Kesîr’in bildirdiğine göre Ebû Sâlih’ten (ذَاتِ الْخُبُكِ) ifadesini ذَاتِ الْخَلْقِ الشَّدِيدِ “güçlü ve sağlam şekilde yaratılmış, anlamındadır” demiştir. Husayf da ذَاتِ الصَّفَاقَةِ “birbirine sağlam bir şekilde yaratılmış” diye açıklamıştır.³⁸⁰ Buna göre Elmalılı Hamdi Yazır diyor ki: “Sıkı bağlayıp sağlam yapmak, ve kumaşı sıkı, sağlam ve üzerinde sanat eseri ortaya çıkacak şekilde güzel bir zemin üzere dokumak anlamına gelir ki aslı, “صَفَاقَةٌ” yani kumaşı sağlam ve güzel dokumak anlamındadır.³⁸¹ Kurtubî’de İbn Zeyd’in yapmış olduğu açıklamaya göre, ‘Hubuk’ ifadesinin “güçlü, çetin ve sağlam” anlamına geldiğini söylemiştir.³⁸² Dolayısıyla bunun delilinin şu âyette “Üzerinde sapasağlam yedi (gök) bina ettik”³⁸³ âyetinin olduğu söylenmiştir.³⁸⁴

e. İbn Menî’nin ve Abdullah b. Amr’ın söylediğine göre, Hz. Ali b. Ebî Tâlib’e (ذَاتِ الْخُبُكِ) buyruğunun anlamını sorulunca: “yedinci sema anlamındadır” diye cevap vermiştir.³⁸⁵

İbn Kesîr bütün bu görüşleri tek bir görüş halinde bir araya toparlayıp şöyle söylemiştir: “(ذَاتِ الْخُبُكِ) ifadesi, İbn Abbas’ın söylediği gibi güzellik ve göz kamaştırıcılık anlamındadır. Gök güzelliğinden ötürü yüksektir, şeffaftır, sağlamdır, yapısı çetindir, ucu bucağı oldukça geniştir. Son derece göz alıcıdır. Sabit ve gezegen yıldızlar ile taç gibi

³⁷⁶ Taşçı Hüseyin, a.g.e. V, s. 67.

³⁷⁷ Taşçı Hüseyin, a.g.e. V, s. 67. Ayrıca bkz: el-Buhârî, Kitâbu Bed’il’-Halk, 6, (hadis no: 3207).

³⁷⁸ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 487.

³⁷⁹ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 197.

³⁸⁰ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 209.

³⁸¹ Elmalılı, a.g.e., VII, s. 254.

³⁸² el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 32.

³⁸³ Nebe’, 78/12.

³⁸⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 133.

³⁸⁵ el-Mâverdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, V, Dârül-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnani ty., s. 362; el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 4.

süslenmiştir. Güneş, ay ve parlak ışık saçan gezegenler adeta onun kuşandığı bir kemer gibidir.”³⁸⁶

Netice olarak şunu diyebiliriz ki, Kur’ân-ı Kerim, on beş asır önce gezegen, yıldız ve sistemlerin sağlam ve güçlü, düzenli hareketlerini sağlayan yörüngelerinden söz ederek, bu olayı Allah’ın varlığına ve birliğine delil ve belge göstermektedir.³⁸⁷

4. Müşriklerin İhtilâflı Sözleri

Sekizinci âyette geçen “Muhakkak ki siz ihtilâflı sözler içindesiniz” buyruğu, bundan önce kasemin cevabı olarak gelmiştir.³⁸⁸ Bu âyeti İbn Kesîr “Ey yalanlayan müşrikler, ihtilâflı sözlere dalmışsınız. Şüphesiz ki sizin bu sözleriniz tutarsız, uyumsuz ve bir arada mutalaa edilmesine imkân olmayan sözlerdir” şeklinde tefsir etmiştir.³⁸⁹ Said Havva da bu hitabın müşriklere âid olduğunu söylemiştir. “Zımmen âyet-i kerime, kâfirlerin kâfir olmaları sebebiyle her hangi bir şey üzerinde bir araya gelip görüş birliği etmelerine imkân olmadığını beyan etmektedir. Zira bütün insanların etrafında birleşmelerinin mümkün olduğu tek şey, haktır” diye açıklamada bulunmaktadır.³⁹⁰ Dolayısıyla müşrikler hakta birleşmedikleri için Kur’ân’a “eskilerin masalları”³⁹¹ ve Hz. Peygamber’e “deli, kâhin, sihirbaz, şâir”³⁹² damgasını yakıştırıyorlardı.³⁹³ Bu ifade ile ilgili Celal Yıldırım şöyle bir açıklama yapmıştır: “Günümüzün inkârcı maddecileri de daha farklı iddialarla ortaya çıkmış bulunmaktadır. Kimi Kur’ân’a “çöl kanunu”, Hz. Peygamber’e “akıllı bir adam” demekte ve böylece ilâhî inâyet ve tecelliyi reddetmektedirler.”³⁹⁴

Daha sonra dokuzuncu âyette ise Cenâb-ı Hak’, *يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ*, “ondan döndürülen döndürülür” buyurmuştur. Hasan-ı Basrî ve Katâde, *عَنْهُ* zamirinin Resûlullah’a yahut Kur’ân’a raci olduğunu söylemiştir. Bu takdirde âyetin manası şöyle olmaktadır: Hz. Muhammed ve Kur’ân’a iman etmekten döndürülen kimseler döndürülür.³⁹⁵ Rivâyet olduğuna göre, İbn Abbas bu âyeti tefsir ederken “Haktan sapanlar saptırılır,

³⁸⁶ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 209.

³⁸⁷ Yıldırım Celal, a.g.e., XI, s. 5801.

³⁸⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 33.

³⁸⁹ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 209.

³⁹⁰ Havvâ Said, el-Esâs fi’-Tefsîr, çev. Muhammed Beşir Eryarsoy, XIV, Şamil Y., İstanbul, 1992. s. 132.

³⁹¹ Mutaffifîn, 83/13.

³⁹² Bkz. Zâriyât, 51/52. Hâkka, 69/41-42.

³⁹³ Elmalılı, a.g.e., VII, s. 254.

³⁹⁴ Yıldırım Celal, a.g.e., XI, s. 5802.

³⁹⁵ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 491.

anlamındandır” demiştir.³⁹⁶ Bu ifadeyle ilgili Neseî de şöyle demektedir: “Allah Teâlâ’nın ilminde ondan döneceği bilinen kimseler, yani Allah’ın ezelde, haktan çevireceği kimseler arasında olduğunu bildiği kimseler çevrilir.”³⁹⁷ Onların haktan çevrilmeleri şu âyette anlatılan hususa benzer: “Şüphesiz, sizler ve taptığınız şeyler! Hiçbiriniz, Cehenneme girecek kimseden başkasını Allah’a karşı azdırıp saptıramazsınız.”³⁹⁸

Beydâvî ise, *عَنْهُ* zamirinin *قَوْلٍ مُّخْتَلَفٍ* “ihtilâflı sözler” ifadesine râci olmasını caiz görmektedir. Bu takdirde ise âyetin manası “Bu ihtilâflı sözlerden dolayı ancak haktan yüz çevirenler saptırılır.” şeklinde olmaktadır. Bu da tıpkı *عن شرب و عن أكل* “yemekten ve içmekten böyle davul gibi şişmişlerdir” sözü gibidir. Yani şişmeleri bu iki şeyden ve o iki sebepten demektir.³⁹⁹ Burada ihtilâflı söz ve tavırlardan yüz çeviren, onlara kulak asmayan müminler için bir övgü bulunduğu yorumu da yapılmıştır.⁴⁰⁰ Diğer bir görüşe göre âyetteki *عَنْ* harf-i cerri, bir nevî sebebiyet bildirmektedir.⁴⁰¹ Tıpkı şu âyet-i kerimede olduğu gibi:

قَالُوا يَا هُوْدُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ.

“*Ey Hûd!*” dediler, “*Sen bize açık bir mucize getirmedi. Biz senin sözün yüzünden kendi ilâhlarımızı terkedici değiliz ve biz sana inanan kimseler de değiliz.*”⁴⁰²

Mücahid, “ondan döndürülen döndürülür” âyetinin *يُؤْفَنُ عَنْهُ* *من أفن* “ondan akli bozulmuş kimseler alıkonulur” anlamını vermiştir. Zimnen, *الأفن* sözcüğünün “aklin bozulması (delirmek) demektir.” diye açıklamıştır.⁴⁰³ Zemahşerî ise, *يُؤْفَنُ عَنْهُ* *من أفن* ifadesinin “ondan mahrum edilenler, mahrum olur” şeklinde tefsir etmiştir. Ayrıca süt sağmak suratıyla memeyi adeta tüketmeyi anlatmak için kullanılan *أفن الضرع* ifadesinden gelir diye izah etmiştir.⁴⁰⁴ Mükâtil de âyeti “yalanlanan yalanlanır” diye açıklamıştır. el-Yezîdî de “ona da itilerek uzaklaştırılanlar itilir, uzaklaştırılır” şeklinde mana vermiştir.

³⁹⁶ Süyûtî, Celâleddîn ‘Abdu’r-Rahmân Ebû Bekr, *ed-Dürrü’l-Mensûr fi-Tefsir bi’l-Me’sûr*, XIII, 1.b., Merkezü’l-Hicr lil-Bühûs ve’d-Dirâsati’l-‘Arabiyye ve’l-İslâmiyye, Kahire, 1424/2003, s. 668.

³⁹⁷ en-Neseî, Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, III, 1.b., Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, Beyrut, 1419/1998. s. 372.

³⁹⁸ es-Sâffât, 37/161-163.

³⁹⁹ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 147. Ayrıca bkz: ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1049.

⁴⁰⁰ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 198.

⁴⁰¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 33.

⁴⁰² Hûd, 11/53.

⁴⁰³ el-Mâverdî, a.g.e. V, s. 363; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 32.

⁴⁰⁴ ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1049.

Kurtubî ise, bu söyleyenlerin aynı anlama geldiğini ve bunların hepsinin de “geri çevirmek, döndürmek” anlamına râci olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁵

B. ÂHİRETİ YALANLAYANLAR VE ÂKİBETLERİ

1. 10-14. Âyetler

قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ (10) الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ (11) يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ (12) يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ (13)
دُفُّوا فِئْتَنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (14)

2. Âyetlerin Meâli

10. Kahrolsun yalancılar, 11. Onlar aptallık içerisinde kalmış gafillerdir, 12. Hesap günü ne zaman? diye sorarlar, 13. O gün, onların ateşin üzerinde yakılacakları gündür, 14. Tadın azabınızı, acele gelmesini istediğiniz şey budur işte!

3. İçerdiği Konular ve Tefsiri

Yüce Allah, bu âyetlerle, cehâlet içerisinde kalmış gafillerin o günü hiç düşünmeden dünyada yaşadıklarını ve rahmetinden uzak olduklarını belirtmektedir. Daha sonra âyetlerin devamında, onların ateşin üzerinde yakılacaklarından ve azabın çabuk gelmesini isteyip durduklarından bahsedilmektedir.

1. Yalancıların Âkibeti

Onuncu âyette geçen “Kahrolsun yalancılar” ifadesinin tıpkı “Kahrolası insan, ne kadar da nankördür”⁴⁰⁶ âyetinde geçtiği gibi, o yalancılar için bir bedduâ cümlesi olduğu söylenmektedir.⁴⁰⁷ Bursevî’ye göre aslında bu ifade, yalancıların ölüm ve helâkini isteyen bir bedduâ iken, (yumuşatılarak) lânet ve kötüleme anlamında kullanılmıştır.⁴⁰⁸ el-Ferrâ âyetteki قُتِلَ kelimesinin lânet anlamında olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁹ İbn Abbas da bunu lânet ile tefsir etmiştir.⁴¹⁰ Buna göre İbn el-Enbârî şöyle demiştir: “Öldürmenin burada lânet anlamına gelmesinin sebebi, Cenab-ı Hak tarafından lânet edilen kimsenin öldürülen ve

⁴⁰⁵ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 32.

⁴⁰⁶ Abasa, 80/17.

⁴⁰⁷ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 198; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 33; en-Nesefî, a.g.e., III, s. 372.

⁴⁰⁸ el-Bursevî, İsmâ’il Hakkı, *Tefsîru Rûhi'l-Beyan*, IX, Matbaatu Osmaniye, İstanbul, 1926, s. 151.

⁴⁰⁹ el-Ferrâ, a.g.e., III, s. 83.

⁴¹⁰ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 492.

helâk olan kimse durumunda olması dolayısıyla.”⁴¹¹ Kurtubî, İbn el-Enbârî’den nakil ederek, “Yüce Allah bu buyrukla bizlere olnlara beddua etmeyi öğretmektedir” diye tefsirinde bulunmaktadır.⁴¹²

Ayrıca âyette geçen *الْخَرَّاصُونَ* ifadesinin ‘ihtilâflı sözler ileri süren yalancılar’ anlamına geldiği söylenmektedir.⁴¹³ Âlûsî’ye göre, mezkûr ifadenin asıl manası ‘zan ve tahminde bulunan kimseler’ demektir.⁴¹⁴ Katâde ise bunu aldaniş içinde olanlar ve yanlış zanlarda bulunanlar diye açıklamıştır.⁴¹⁵

Keşfu’l-Esrar’da ‘Harrâsûn’ ifadesinden maksadın Mekke’nin tepelerinde, Hz. Resûlullah’ın Mekkelileri dinlerinden uzaklaştırmasına engel olmak ve orada bazı insanları nöbetçi olarak tutarak insanları İslam’dan alıkoymak üzere and içen kimseler olduğu belirtilmiştir. Bunlar kabilelerin giriş vaktinde Mekke sokaklarının köşe başlarına oturur, her birisi gelene gidene Hz. Peygamber hakkında yalan sözler söyler, insanları onun şerefli sohbetinden geri bırakırlardı; işte Cenab-ı Hak, bu kimselere lânet etmiştir.⁴¹⁶ Nitekim Yüce Allah, Hz. Peygamber’e Mekke ehlinin reisleri hakkında şöyle buyurmuştur: “Eğer sen yeryüzündeki insanların çoğuna itaat edersen, onlar seni Allah’ın yolundan saptırırlar. Zira onlar sadece zanna uyuyorlar ve sadece tahminde bulunuyor (sadece yalan söylüyorlar)”⁴¹⁷ Diğer bir görüşe göre ifade kinaye yoluyla yalan anlamında kullanılmıştır. Zira yalanın çoğunun menşeinin zan ve tahmin olduğu söylenmektedir.⁴¹⁸ Râğıb el-İsfahânî da “zan ve tahminden ileri gelen her söze *خَرَصٌ* denilir. O söz ister hakikate mutabık olsun, ister olmasın” demiştir.⁴¹⁹ Çünkü o sözün sahibi bir bilgidan hareket ederek böyle söylemiştir.

el-Ferrâ’ya göre, doğru bir bilgiye dayanmaksızın sırf zan ve tahminlerde bulunarak; Muhammed delidir, yalancıdır, sihirbazdır, şairdir diyen yalancılarıdır.⁴²⁰ İbn Abbâs ise mezkûr ifadeyi ‘şüphe ve tereddüd içerisinde olan kimseler’, şeklinde tefsir etmiştir.⁴²¹ İbn Kesîr’in söylediğine göre, Muâz da hutbesinde Harrâsûn’dan maksat,

⁴¹¹ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., IX, s. 30.

⁴¹² el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 33.

⁴¹³ İbn Âşûr, a.g.e., XII, s. 343.

⁴¹⁴ el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 6.

⁴¹⁵ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 210.

⁴¹⁶ Meybüdi Reşidüddin, *Keşfü’l-Esrâr ve ‘Uddetü’l-Ebrâr*, IX, 7.b., Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1382, s. 310.

⁴¹⁷ En’âm, 6/116.

⁴¹⁸ Arslan Ali, *Büyük Kur’ân Tefsiri*, XIV, Aslan Y., İstanbul, t.y., s. 456.

⁴¹⁹ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 279.

⁴²⁰ el-Ferrâ, a.g.e., III, s. 83.

⁴²¹ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 492.

şüphe ve tereddüd eden kimselerdir, diye izah etmiştir.⁴²² Buna göre âyetin manası “şüphe ve tereddüd edenlere lânet olsun” şeklinde olmaktadır.

Daha sonra Yüce Allah, onların sıfatlarını sayarak *الَّذِينَ هُمْ فِي عَمْرَةٍ سَاهُونَ* “Onlar aptallık içerisinde kalmış gafillerdir” buyurmuştur. Seyyid Kutub’a göre âyet-i celîle, onların koyu bir cehâlet içerisinde kalmış gafiller olduğunu, çevrelerinde bulunan hiçbir şeyi anlamayadıklarını, sarhoşlar gibi gezinip durduklarını belirtirken bambaşka bir üslûp kullanmaktadır.⁴²³ İbn Kayyim el-Cevziyye, âyette geçen *عَمْرَةٍ* ifadesini, cehâlet, nefsanî arzular, sarhoşluk, gaflet, sevgi, kin, korku, gam vb. duyguların birinin neden olduğu kendinden geçmişlik halidir, diye açıklamıştır.⁴²⁴ Dolayısıyla bu kelime, şu âyet-i kerîmede gafletin neden olduğu bir şuuruzluk halini ifade etmektedir: *بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي عَمْرَةٍ مِّنْ هَذَا* “Ancak onların kalpleri bundan gafildir.”⁴²⁵

عَمْرَةٍ ifadesinin tefsiri hakkında İbn Abbâs’tan iki farklı rivayet bulunmaktadır. İmam Buhârî’den gelen rivâyette “Bunlar kendi dalâletleri, sapıklıkları içinde oyalanıp ısrarla duran kimselerdir”⁴²⁶ denilirken, Taberî’den gelen ikinci rivayette ise “Gaflet içinde oyalanıp duran insanlardır”⁴²⁷ şeklinde geçmektedir. Fîrûzâbâdî, *Tenvîrû’l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs* adlı eserinde, bu iki görüşün birbirine aykırı olmadığını ve âyetin mefhumuyla uygunluk gösterdiğini söylemiştir. Zımnen bu iki görüşü şöyle izah etmiştir: “İlk görüş, Kureyş’in sapkın fikirlerinin temelini neticesini açıklamaktadır. Bu sapkın fikirleri kendilerini hak dinden uzaklaştırıp sapıklığa vardırırdı. Onlar, bu İslam düşmanlığı içinde zaman ilerledikçe bu sapıklık üzerinde oyalanıp durdular. İkinci yorum onların düşünüp düşünmemelerinin gerçekliğini açıklamaktadır. Onlar Hz. Peygamber’in davet ettiği hak konusunda düşünme noktasında bir gaflet ve bir şaşkınlık içinde idiler.”⁴²⁸

Ayrıca âyetin sonunda yer alan *سَاهُونَ* sözcüğü, *سَهُو* kökünden türemiştir. Bu kök, bir şeyden gafil olmayı, kalbin bir şeyden uzak olmasını ifade etmektedir.⁴²⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, unutmak ile gaflet arasında fark gözetildiğini söylemektedir. Ona göre ‘unutmak, bir şeyi hafızaya alıp öğrendikten sonra ondan gafil olmak’ demektir. Bunun

⁴²² İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 210.

⁴²³ Seyyid Kutub, a.g.e., VI, s. 3376.

⁴²⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 33.

⁴²⁵ el-Mü’minûn, 23/63.

⁴²⁶ el-Buhârî, Kitâbu’l-Tefsir, 139.

⁴²⁷ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 494.

⁴²⁸ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., V, s. 101.

⁴²⁹ eş-Şevkânî, a.g.e., V, s. 111.

üzerine ‘gaflette ise, öğrenmek gibi şartlar aranmaz’ sözünü de söylemiştir.⁴³⁰ Diğer bir görüşe göre gafiller sehiv içindedirler, sehiv de bir şeyden gafil olup onu aklına getirmemektir.⁴³¹ er-Râğıb el-İsfahânî bu hususu şöyle açıklamıştır: Sehiv, gafletten kaynaklanan bir hatâdır. Bu da iki kısımdır. Onlardan biri, her hangi bir sebep ve gerekçe olmaksızın yapılandır ki, delinin, bir insana sövmesi bu kabildendir. İkincisi ise bir sebebi bulunandır. İçki içip de sarhoş olan kimsenin, kasıt olmaksızın yaptığı hareketler de buna örnektir. Birincisi olan delinin hâli affedilmiştir. Lâkin ikincisi olan sarhoşun hâli için sorgu vardır. İşte Allah Teâlâ’nın bu âyetle kınadığı kimseler de bu ikinci grupta olanlardır.⁴³²

İbn Kesîr’in bildirdiğine göre Yüce Allah’ın buyruğu hakkında İbn Abbâs ve başkaları: “O yalancılar, küfür ve şüphe içerisinde gâfil halde oyalanıp ısrarla duran kimselerdir”⁴³³ diye tefsir etmişlerdir. Celal Yıldırım’a göre ise âyet-i kerîme o yalancıların iki kötü safatını beyan etmektedir. Şöyle ki: Onlar bilgisizliğin sarhoşluğu içindedirler; ikincisi, haktan, gerçekten habersiz, nefis perdesi altında gaflet uykusuna dalmışlardır. Zımnen şunları de söylemektedir: Cehâlet, insanı şuarsuzluğa, ölçüsüzlüğe, yersiz ve anlamsız iddialara ve mütecâvizliğe sevk eder. Bir bakıma insanı sarhoşlar gibi kararsız kılar. Nefsin kesif perdesi ise, akli kendi hizmetine alıp kalp gözünü kör eder. Bundan dolayı Kur’ân’ı yalanlayanların bu iki sıfatına temas ederek lânetlemektedir.⁴³⁴

Yüce Allah daha sonra يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ “Hesap günü ne zaman? diye sorarlar” buyurmuştur. Âyette geçen يَسْأَلُونَ “sorarlar” cemi zamiri, yalancılara aid olmaktadır. Zira o yalancılar din gününün ne zaman olduğunu bilmek ve öğrenmek için değil, alay ve istihza için, yalanlamak ve gelişini imkansız göstermek için, iş olsun diye soruyorlardı.⁴³⁵ İbn Kesîr ise, âyeti “onlar bu sözlerini bu günü yalanlamak, inat etmek, şüphe etmek ve gerçekleşmesini uzak bir ihtimal olarak gördüklerini ifade etmek üzere söylerler,” şeklinde tefsir etmiştir.⁴³⁶

Cenab-ı Hak da bu sorularına, o günden haber verip şöyle cevap vermiştir: يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ “O gün, onların ateşin üzerinde yakılacakları gündür”. ez-Zeccâc, âyetin

⁴³⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 33.

⁴³¹ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 28.

⁴³² er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 279; el-Emin, Muhammed, a.g.e., XXVI, s. 533.

⁴³³ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 210.

⁴³⁴ Yıldırım Celal, a.g.e., XI, s. 5802.

⁴³⁵ Seyyid Kutub, a.g.e., VI, s. 3376.

⁴³⁶ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 210.

başındaki يَوْمَ “gün” sözcüğünün, سوالin kendisine delâlet ettiği gizli bir fiil, yani يَبْعُ fiiliyle mansûb olduğunu söylemiştir. Bu takdire göre mana şöyle olmaktadır: “O gün, onların ateş üzerinde yanmaları ve ateş içerisinde azab çekmeleri vâki olacaktır.”⁴³⁷ İbn Abbâs, Mücahid, Hasan ve diğerleri يَفْتَنُونَ lafzını “altının ateşe sunulup sınanması gibi azaba uğrattılır” şeklinde açıklamışlardır. Yine Mücahid, İkrime, İbrahim en-Nehaî, Zeyd b. Eslem ve Süfan es-Sevri gibi başka bir grup da يَفْتَنُونَ buyruğunu “yakılacaklar” diye izah etmişlerdir.⁴³⁸ Mezkûr ifadeyi yakılacaklar şeklinde tefsir eden müfessirler, şu âyet-i kerîmeden hareketle bu sonuca ulaşmaktadırlar: إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ الْعَذَابُ الْحَرِيقِ “Gerçek şu ki, inanmış erkeklerle inanmış kadınlara işkence edip sonra tevbe de etmeyenlere, hem Cehennem azabı hem de yakıcı bir azab vardır.”⁴³⁹ Aynı şekilde Burûc sûresindeki bu ifadenin, azap, işkence anlamına geldiğini belirtirken de, konumuz olan Zâriyat Sûresi’ndeki bu âyeti delil olarak sunmaktadırlar.

er-Râzî’ye göre evlâ olan يَفْتَنُونَ buyruğunun manası, “onlar tıpkı altın eritenin, onu ateşe tutması gibi, ateşe karşı tutacakları” şeklinde olduğunun söylenmesidir. Zira, âyetteki, عَلَى edatına bu mana daha uygun düşer” diye söylemiştir. “Eğer يَفْتَنُونَ fiili ile “yakılacaklar” manası kastedilmiş olsaydı, o zaman, âyetteki bu kelimenin ya بِالنَّارِ “ateş ile”, yahut da فِي النَّارِ “ateşte” şeklinde olması daha uygun olurdu. Zira فَتْنَةٌ kelimesi, “tecrübe etmek, denemek” anlamındadır” şeklinde izahı da bulunmaktadır.⁴⁴⁰ Nitekim, وَ فَتَنَّاكَ فَتُونَا “seni iyice sınavlarla imtihan ettik”⁴⁴¹ âyetinde de belirtildiği üzere Fitne sözcüğü “deneme, imtihan etme” anlamında kullanılmaktadır.

Diğer bir açıklamaya göre يَفْتَنُونَ fiili, cevherin eritilmesi, sağlamin tortudan ayrılması anlamına gelen فَتْنَةٌ kökünden gelmektedir. Bilahare yakmak ve azab etmek ve benzeri anlamlar hususunda kullanılmıştır.⁴⁴² İbn Kayyim el-Cevziyye’ye göre ise, Fitne hem azaba, hem de azaba neden olan hususa denilmektir. Bundan ötürü Yüce Allah inkar etmeyi, Fitne olarak isimlendirmiştir. İnkarcılar dünyadayken azaba sebep olan hususlardan birini yaptıkları için, kendilerine verilecek ceza da Fitne olarak

⁴³⁷ ez-Zeccâc, a.g.e., V, 52.

⁴³⁸ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 210.

⁴³⁹ Burûc, 85/10.

⁴⁴⁰ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 199.

⁴⁴¹ Tâhâ, 20/40.

⁴⁴² el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 7.

isimlendirilmiştir.⁴⁴³ Binaenaleyh Cenab-ı Hak Sûrenin on dördüncü âyetinde şöyle buyurmuştur:

ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ.

“Tadın azabınızı, acele gelmesini istediğiniz şey budur işte!”

Âyette geçen ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ ifadesini Katâde ve İbn Zeyd, “azabınızı tadın” diye açıklamıştır.⁴⁴⁴ Mücâhid, Dahhâk ve İbn Cüreyc “ateşte yakılmanızı tadın;⁴⁴⁵ İbn Abbâs ise, “yalanlamanızı yani yalanlamanızın cezasını tadın” diye izah etmiştir.⁴⁴⁶ el-Ferrâ da “azabınızı tadın” diye açıklamıştır.⁴⁴⁷ Neseî ise, “yani cehennem bekçileri onlara: Azabını ve ateşte yakılmanızı duyun, diyeceklerdir”, şeklinde açıklamıştır.⁴⁴⁸

Ebu Ubeyde sözün burada bittiğini ve sonra yeniden başladığını söylemektedir. هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ “acele gelmesini istediğiniz şey budur işte!”⁴⁴⁹ Bu ifade öncesinde zikredilen “fitne” sözcüğünün “azab” anlamını da taşıdığına işaret etmektedir. Şöyle ki bu “dünyada acele isteyip durduğunuz ve alay yollu (Bu azab ne zaman olacak?) diye sorup acele istediğiniz şey budur.” manasını kapsamaktadır.⁴⁵⁰ Said Havvâ da: “Onlara azarlayıcı, tahkir edici ve küçültücü bir üslûpla bu ifadeler söylenecektir.” diye yorumlamaktadır.⁴⁵¹

Seyyid Kutub ise mezkûr ifadenin üzerinde şöyle söylemiştir: “Cenab-ı Hakk’ın en şiddetli şekilde ölümlerini istediği kimselerin mahşer gününde ateşe girecekleri günkü durumlarını ve âkıbetlerini en doğru tarzda anlatmaktadır.”⁴⁵²

C. MÜTTAKÎLERİN MÜKÂFÂTI VE VASIFLARI

1. 15-19. Âyetler

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (15) آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ (16) كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ (17) وَيَبْأَسْحَارَ هُمْ يَسْتَعْجِرُونَ (18) وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (19)

⁴⁴³ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 34.

⁴⁴⁴ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 499-500.

⁴⁴⁵ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 499; Süyûtî, a.g.e., XIII, s. 670.

⁴⁴⁶ el-Mâverdi, a.g.e. V, s. 364; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 30; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 34.

⁴⁴⁷ el-Ferrâ, a.g.e., III, s. 83.

⁴⁴⁸ en-Neseî, a.g.e., III, s. 373.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 30.

⁴⁵⁰ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 151.

⁴⁵¹ Havvâ Said, a.g.e., XIV, 133.

⁴⁵² Seyyid Kutub, a.g.e., VI, s. 3376.

2. Âyetlerin Meâli

15. Şüphesiz takva sahipleri, cennetlerde ve pınarlardadırlar, 16. Rablerinin, kendilerine verdiğini alırlar. Çünkü onlar, zaten daha önce iyi kimseler idiler, 17. Geceleri pek az uyuyorlardı, 18. Seher vakitlerinde mağfiret diliyorlardı, 19. Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı.

3. İçerdiği Konular ve Tefsiri

Kur’ân-ı Kerim, ilahi metod gereği, önce insanlıktan yana çok yararlı olan şeyleri sıralamaktadır. Devamında, ahiret günündeki safhalardan bir kaçına dikkatleri çektikten sonra, ihtilâflı sözlere dalmış yalancıları, aptallık içerisinde kalmış gafilleri nasıl korkunç bir azabın beklediğini haber vermektedir. Sonra da, Sûrenin on beşinci âyetinden on dokuzuncu âyetine kadarki kısım, müttakîlerin (küfür, şirk ve her türlü fahişeden korunanların) vasıflarını belirtmektedir. İlk vasıfları cennetler ve çeşmeler içerisinde yaşayacak olmalarıdır. İkinci vasıfları, Cenab-ı Hak’tan gelen ikram ve lütufları almaları, kabul etmeleri ve ondan razı olmalarıdır. Üçüncü vasıfları, geceleri az uyumaları; dördüncü vasıfları ise seherlerde af talebinde bulunmalarıdır. Beşinci vasıfları, mallarında muhtac ve mahrumun haklarının olmasıdır. Yani zekat vermeleridir.

1. Müttakîlerin Vasıfları

Yüce Allah, mağrur, mücrim ve aldanmış kimselerin âkîbetlerini beyan ettikten sonra, hakkı bulmuş olan müttakî kimselerin durumunu da beyan etmek üzere *إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي* *جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ* “Şüphesiz takva sahipleri, cennetlerde ve pınarlardadır” buyurmuştur. Mevdûdî’ye göre buyrukta geçen müttakî ifadesi “Allah’ın Kitabı’nın ve Peygamberi’nin verdiği haberlere iman edip ahirete inanan, ahiret hayatını kazanmak için kendilerine tavsiye edilen yolu seçen ve Allah’ın azabına uğratacağı kendisine bildirilen gidişattan çekinen demektir.⁴⁵³ Ayrıca âyette cennât ve ‘uyûn kelimelerinin nekra olarak getirilmesinin ta’zim için olduğu söylenmektedir.⁴⁵⁴ Fahreddin er-Râzî, ifadenin çoğul getirilişinin hikmetini, dünyaya (dünyadakilere) nisbetli olduğunu ve dünyanın bağ bağçelerine nisbetle ahiretteki cennetleri sayıyla tahdit etmenin mümkün olmadığını

⁴⁵³ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 503.

⁴⁵⁴ Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur’ân*, XVIII, 1.b., Müessesetü'l-A’lemi li'l-Matbuat, Beyrut, 1417/1997, s. 554.

kanaatindedir.⁴⁵⁵ Dolayısıyla âyetin manası; ‘onlar akan ırmakların, çeşmelerin başlarındadırlar’ şeklinde olmaktadır. Bazı müfessirlere göre âyetteki وَغُيُوبٍ “çeşmeler” ifadesi, onların göreceği bir mesafede olup burada onların nehrin içinde değil de kenarlarında olduğu kastedilmektedir.⁴⁵⁶

On altıncı âyette geçen “Rablerinin, kendilerine verdiğini alırlar. Çünkü onlar, zaten daha önce iyi kimseler idiler” ifadesindeki آخِذِينَ ‘alırlar’ kelimesi, sadece düz bir ‘almak’ değildir. Mevdûdî, bu kelimenin bazılarını cömert biri avuç dolusu ikramlarda bulunurken, onların üşüşerek o ikramları kapışması gibi sevinerek memnuniyetle alması demektir, diye açıklamıştır.⁴⁵⁷ Bu ifadeyle ilgili Zemahşerî de, “Onlar, memnun olarak Rablerinin verdiklerini kabul edici olarak” şeklinde mana vermiştir.⁴⁵⁸ Nitekim konuyla ilgili bir başka âyette ise Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: “İnsanlar bilmiyorlar mı ki: Yüce Allah kulları tarafından yapılan tevbeleri kabul eder ve sadakaları alır.”⁴⁵⁹ Mevdûdî’ye göre burada sadakaları almak demek, sadece onları doğrudan almak demek değil, beğenerek, sevinerek kabul etmektir.⁴⁶⁰

el-Bursevî âyetle ilgili şu izahı yapmıştır: “Onlar bu gün dünya hayatında mâsivâdan arınarak, sadece Allah’a yönelmiş kalpleriyle O’nun çeşit çeşit lütuflarını alırlar. Yarın âhiret hayatında da Rablerinin kendilerine verdiği bağışları alırlar.”⁴⁶¹ Dahhâk, مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ “Rablerinin, kendilerine verdiğini” ifadesini, mükâfât ve türlü lütuf ve ihsanları (alırlar) demektir, şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁶²

Yüce Allah daha sonra bu nimetleri hak etme sebeplerini dile getirerek âyetin devamında إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ “Çünkü onlar, zaten daha önce iyi kimseler idiler” buyurmaktadır. Ayrıca Taberî’nin söylediğine göre İbn Abbas, bu âyeti açıklarken şöyle demiştir: “Rablerinin kendilerine verdiği ve aldıkları bu şeyler farzlardır. Bunlar farzlar nazil olmadan önce de güzel işler yaparlardı.”⁴⁶³

⁴⁵⁵ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 200.

⁴⁵⁶ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 200; el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 151; Tabâtabâî, a.g.e., XVIII, s. 554.

⁴⁵⁷ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 503.

⁴⁵⁸ ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1050.

⁴⁵⁹ Tevbe, 9/104.

⁴⁶⁰ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 503.

⁴⁶¹ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 153.

⁴⁶² el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 35.

⁴⁶³ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 499.

1.1. Gece Kiyamı

Yüce Allah, takva sahiplerinin güzel amel işleyişlerini beyan etmek üzere, كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ “Geceleri pek az uyuyorlardı” buyurmuştur. Müfessirler buyrukta geçen, fiilin başında bulunan مَا hakkında bir çok görüş ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri ikiye ayırıp, incelemeye çalışacağız.

a. Âyetteki مَا lafzının nâfiye (olumsuzluk edatı) olduğu söylenmiştir.⁴⁶⁴ Takdiri ise, كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ لَا يَهْجَعُونَهُ “Onlar uykusuz kalmadıkları geceler pek azdı” şeklinde olmaktadır.⁴⁶⁵ Taberî’nin bildirdiğine göre İbn Abbâs âyeti “Tümünü uykuyla geçirip namaz kılmadıkları tek bir geceleri dahi olmamıştır” diye tefsir etmiştir. Mücahid de, “Teheccüd kılmadan sabaha kadar geceyi hep uykuyla geçirdikleri çok azdı” diye açıklamıştır.⁴⁶⁶ Dahhâk ise, “Takva sahipleri her zaman azdırlar. Geceleri ibadet edip de uyumayanlar da pek azdırlar” şeklinde açıklamıştır. Yine Muhammed b. Nasr ve Taberî’nin söylediğine göre Dahhâk, âyeti açıklarken şöyle demiştir: “Bu âyet bir önceki âyetin devamıdır. Yani güzel davrananlar pek az idi, anlamındadır. İfade burada bittikten sonra yeni bir cümle ile “Geceleri uyumazlardı” denilmiştir.”⁴⁶⁷ Lâkin, İbnü’l-Enbarî bu uygun bir açıklama değil, demiştir. Zira âyet-i kerîme onların sayılarının azlığına değil, uykularının azlığına delildir.⁴⁶⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, “bu görüşler âyetin cümle yapısını bozmaktadır”, diye şöyle bir açıklama yapmıştır: “Çünkü menfi olan âmilin ma’mûlû kendisinden önce zikredilmiş olacaktır. Şöyle ki; قَلِيلًا lafzı, menfi olan يَهْجَعُونَ fiilinin mef’ûlû olmaktadır. Her ne kadar Kûfe ekolü bunu caiz görse de, Basra ekolü kabul etmez.”⁴⁶⁹ Nesefî, Zemahşerî, Beydavî ve diğerlerine göre âyetteki مَا edatının nâfiye (olumsuzluk edatı) olması caiz değildir. Zira onun maba’di, makablinde amel edemez, diye açıklamışlardır.⁴⁷⁰

⁴⁶⁴ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 31.

⁴⁶⁵ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 501; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 211.

⁴⁶⁶ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 501-504.

⁴⁶⁷ el-Mervezî, Muhammed b. Nasr b. Yahyâ, *Muhtasarü Kiyâmi’l-leyl*, 1.b., Hadis Akademî, Faysalabâd, 1408/1988, s. 38. Ayrıca bkz: et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 507-508; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 31; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 213; Süyûtî, a.g.e., XIII, s. 672-673.

⁴⁶⁸ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 36.

⁴⁶⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 35.

⁴⁷⁰ ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1051; el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 147; en-Nesefî, a.g.e., III, s. 374; eş-Şevkânî, a.g.e., V, s. 112.

b. Buyruktaki ما lafzının zaid bir sıla olduğu da söylenmiştir. Takdiri ise, “Geceleyin az uyurlardı” şeklinde olmaktadır.⁴⁷¹ Bu manada İbrahim en-Nehaî “Onlar gecenin az bir bölümünde uyurlar ve çoğunu namazla geçirirlerdi.” şeklinde açıklama yapmıştır.⁴⁷² Kurtubî’nin bildirdiğine göre Atâ âyeti açıklarken şöyle demiştir: Çünkü kendilerine gece namazı kılmaları emredilmişti. Hatta Ebû Zerr, elbisesini belinden bağlar, eline bastonunu alıp ona dayanır, öylece namaz kılardı. Bu durum Cenab-ı Hak’ın قم الليل الا قليلا “Biraz müstesna geceleyin (namaza) kalk” buyruğunda ruhsat ininceye kadar böyle devam etti.”⁴⁷³ Zühri ve Hasan da âyeti “Onlar gecenin bir çoğunda namaz kılarlardı” şeklinde açıklamıştır.⁴⁷⁴ Fahreddin er-Râzî bu görüşler üzerine şöyle bir açıklama yapmıştır: “Uyuma onlar için bir rahatlaktır. Halbuki Yüce Allah’ın bu âyette anlatmak istediği şey, onların sa’y-u gayretlerini ve Allah için uykusuzluğa nasıl katlandıklarını belirtmektir.”⁴⁷⁵ Mevdûdî de, “Onlar, gecelerinin büyük bir bölümünü Yüce Allah’a ibadet ile geçirirler, az uyurlardı.” şeklinde tefsir etmiştir. Mezkûr görüşlerin, müfessirler ve mütercimler tarafından tercih edildiğini ve âyetin kelimelerine, o yer ve durum açısından, bu tefsir şeklinin daha uygun düştüğünü söylemektedir.⁴⁷⁶

1.2. Seherde İstiğfar Edenler

On sekizinci âyette Cenab-ı Hak cennete girecek takva sahiblerinin, geceleri namaz kılmalarının yanı sıra seher vakitlerinde de bağışlanma dilediklerini bildirmek üzere وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ “Seher vakitlerinde mağfiret diliyorlardı” diye buyurmuştur. Âyette geçen seher vakti, gecenin sonuncu altıda biri olduğu belirtilmiştir.⁴⁷⁷ Aydınlığa benzediği için bu isimle anılmıştır. Sihir de bunun gibi olup bâtil iken hakla karıştırılmış ince şey anlamındadır.⁴⁷⁸ Ebussuûd şöyle demiştir: Onlar geceleyin az uymaları ve teheccüd namazını eda etmelerine rağmen, sanki gece boyunca günah işlemişler gibi seher vakitleri de yatmaz, kusurlarına mağfiret dilerlerdi.⁴⁷⁹ Hasan-ı Basrî de âyeti “seher

⁴⁷¹ en-Nesefî, a.g.e., III, s. 373.

⁴⁷² İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 211.

⁴⁷³ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 36. Ayrıca bkz: el-Mâverdi, a.g.e. V, s. 365-366.

⁴⁷⁴ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 506.

⁴⁷⁵ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 202-203.

⁴⁷⁶ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 503.

⁴⁷⁷ en-Nesefî, a.g.e., III, s. 373.

⁴⁷⁸ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 154.

⁴⁷⁹ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 138.

vaktine kadar namaz kılarlar, seher vakti olduğu zaman da bağışlanma dilerler. Zira seher duanın kabul edilmesi umulan bir vakittir” şeklinde açıklamıştır.⁴⁸⁰

Bursevî’ye göre âyette geçen هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ifadesinin zamiriyle birlikte ma’lum fiil olarak getirilmesinin sebebi, takva sahiplerin istiğfarla tavsif olunmayı hakkettiklerini bildirmek içindir. Zira onlar, istiğfara devamları ve onun müddetini uzatmaları sebebiyle istiğfarla tahsis olunan kimseler olarak ortaya çıkmış gibidir.⁴⁸¹ Mücahid ve başkaları namaz kılarlardı, şeklinde mana vermiştir. Diğerleri ise, geceyi namaz kılarak geçirdiler, Allah’tan mağfiret dilemeyi de seher vakitlerine ertelediler, diye izah etmişlerdir.⁴⁸² Nitekim Âl-i İmrân Sûresinde de Cenab-ı Hak “seher vakitlerinde mağfiret dileyenler”⁴⁸³ buyurmuştur. İbn Kesîr’e göre eğer Allah’tan mağfiret dilemek namaz içerisinde iken yapılırsa bu daha da güzel olmaktadır.⁴⁸⁴ Ayrıca sahih kaynaklarda ve diğer hadis kitaplarında Hz. Ebû Hureyre’den gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) Allah Teâlâ’nın seher vaktinde kullarına olan yakınlığını şöyle haber vermiştir: “Her gecenin son üçte biri kalınca Cenb-ı Hak dünya semasına inerek şöyle buyurur: Var mı tövbe eden tövbesini kabul edeyim, var mı mağfiret dileyen, onu bağışlayayım, var mı benden bir şey isteyen, istediğini vereyim.”⁴⁸⁵ Diğer bir görüşe göre, seher vaktinde yapılan duaların kabul edilme ihtimali daha kuvvetli olması nedeniyle, istiğfar için özellikle seher vakitleri zikredilmiştir. Zira bu vakitlerde ruh daha saf, zihin daha derli toplu, ibadet daha zordur. Binâenaleyh, duanın kabul edilme ihtimali daha kuvvetlidir. Nitekim İbn Ebî Hâtim’in rivayetinde şöyle geçmektedir: “Abdullah b. Ömer (r.a) da gece namaz kılar, sonra ‘Ey Nafi’, seher vakti geldi mi?” diye sorar, ‘Evet’ dediğinde sabaha kadar dua ve istiğfar ederdi.”⁴⁸⁶

1.3. Malda Muhtaç ve Yoksulun Hakkı

Allah Teâlâ’nın “Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı” buyruğunda, bazı müfessirlerin, burada ‘bir hak’ ile ne kastedildiği hususunda iki görüş ileri sürdüğü görülmektedir. Bu konuda izahlar şöyle yapılmıştır:

⁴⁸⁰ Süyûtî, a.g.e., XIII, s. 670.

⁴⁸¹ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 154.

⁴⁸² İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 213.

⁴⁸³ Âl-i İmrân, 3/17.

⁴⁸⁴ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 213.

⁴⁸⁵ el-Buhârî, Kitâbu’s-Selat, 1145.

⁴⁸⁶ es-Sâbûnî, a.g.e., I, s. 190.

Birincisi: Muhammed b. Sîrîn, Katâda ve İbn Ebî Meryem'e göre âyette geçen ifadeden maksat zekâtıdır.⁴⁸⁷ İbnü'l-Arabî de bu görüşün kuvvetli olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁸ Zira Cenab-ı Hak Meâric Sûresi'nde وَالْمَحْرُومِ وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلْسَائِلِ وَالْمَحْرُومِ “Onlar ki, mallarında bilinen bir hak vardır: Dilenene ve yoksula”⁴⁸⁹ diye buyurmaktadır. Kurtubî'ye göre حَقٌّ مَّعْلُومٌ ‘belli hak’; şeriatın, miktarını, türünü ve zamanını belirlemiş olduğu zekattır. Zekâtın dışındaki sadakalar ise belirlenmiş değildir; çünkü bu hakkın miktarı, cinsi belli olmadığı gibi; vakti de belirlenmemiştir.⁴⁹⁰ ez-Zuhaylî de âyette geçen ‘bir hak’ kelimesinin ‘zekât’ olarak anlaşılmasının doğru ve cumhurun görüşü olduğu açıklamasında bulunmaktadır.⁴⁹¹ Diğer bir görüşe göre bu sûrede, zengin mü'minlerin mallarında fakirlere belli bir pay bulunduğunun yani onların, fakirlere muayyen miktarda muavenet ettiklerinin belirtilmesi, zekâtın Medine'de değil, tâ ilk Mekke yıllarında farz kılındığını göstermektedir.⁴⁹² Malın bir miktarını fakirlere vermek şeklindeki sadakanın (zekât) Mekke devrinin ilk yıllarından beri farz olduğu da söylenmiştir.⁴⁹³ Üstelik bunun, eskiden beri Arap toplumunda var olduğunu, Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetleri kanıtlamaktadır. Ancak bu miktar, Medine devrinde Hz. Peygamber (s.a.v)'in tatbikatıyla açıklığa kavuşturulmuştur.⁴⁹⁴

İkincisi: Rivayet olduğuna göre buyrukta geçen ‘bir hak’ kelimesinden maksad zekat değil, belki ‘bol bir nasip’ diye tefsir edilmiştir. Çünkü bu sûrenin Mekkî ve zekatın Medine'de farz kılınmış olması dolayısıyladır.⁴⁹⁵ Bu hususta, İbn Abbas âyeti açıklarken “Bu zekât dışında olan bir haktır. Kişi bu hakkı vererek akrabalık bağlarını güçlendirir, misafirini ağırlar veya yoksul olan birine yardım eder” demiştir. Ayrıca İbn Ebî Şeybe'nin söylediğine göre İbrahim âyeti, “Öncekiler mallarında zekât dışında verilmesi gereken bazı haklar olduğunu düşünürlerdi” şeklinde izah etmiştir.⁴⁹⁶ Bursevî de Cenab-ı Hakk'ın bu âyette yardıma muhtaç diğer insanları saymaksızın ‘dilenci ve yoksulu’ beyan etmesinin sebebini; Rasûlullah (s.a.v)'in: “kuşkusuz ki zekât dışında da malda bir hak

⁴⁸⁷ el-Mâverdî, a.g.e. V, s. 366.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Arabî, Ebî Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IV, 3.b., Dârül-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2002, s. 166.

⁴⁸⁹ Meâric, 70/24-25.

⁴⁹⁰ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 38.

⁴⁹¹ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 19.

⁴⁹² Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, V, Milliyet Y., İstanbul, 2000, s. 2524.

⁴⁹³ Havvâ Said, a.g.e., XIV, 158.

⁴⁹⁴ Ateş, Süleyman, a.g.e., VI, s. 2524.

⁴⁹⁵ Elmalılı, a.g.e., VII, s. 256.

⁴⁹⁶ Süyûtî, a.g.e., XIII, s. 674.

vardır”⁴⁹⁷ buyurduğu üzere, bundan kastedilenin, farz olan zekâtın dışındaki nâfile sadakayı belirtmek içindir, diye açıklamıştır.⁴⁹⁸ İbn Kesîr ise âyette geçen ‘bir hak’ ifadesini “dilenen ve yoksullar için ayırdıkları miktarı belli bir pay” diye açıklamıştır.⁴⁹⁹

Mevdûdî, mezkûr ifadeyle şer’an farz olan zekâtın kastedilmediğini ve aksine bu zekât verildikten sonra gücü yeten bir mü’minin şeriatın mecbur kılmasının dışında, kendi malı içinde duyduğu ve gönülden vermeyi arzu ettiği bir hak olarak nitelendirmektedir.⁵⁰⁰

Allah Teâlâ’nın hitabında ‘muhtaç’ ve ‘yoksul’ diye çevirdiğimiz sâil ve mahrûm kelimelerinin anlamı hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. Yaygın olarak İbn Abbas, Said b. el-Müseyyib ve başkalarının yorumlarına göre sâil, fakirliğinden ötürü insanlardan dilenen kimsedir.⁵⁰¹

Mahrûm sözcüğü ise iki şekilde açıklanmıştır:

Birincisi: Zorunlu olarak istemeyen; doğadaki insan dışı, bakıma muhtaç olan canlılar olduğu söylenmektedir. Elbette ki insan bu canlılar için de hak olduğunu bilmeli ve onların haklarını ödemelidir.⁵⁰² Nitekim, Yüce Allah Tâhâ Sûresi’nde كَلُوا وَارْعُوا أَنْعَامَكُمْ “Yiyiniz ve hayvanlarınızı otlatınız”⁵⁰³ diye buyurmuştur. Ayrıca Resulûllah (s.a.v) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: لِكُلِّ كَيْدٍ حَزَى أَجْرٌ “Ciğer taşıyan her mahlukattan ötürü bir ecir vardır.”⁵⁰⁴ Bir başka rivâyette ise, Ömer b. Abdu’l-Aziz Mekke’ye giderken yolda bir köpek yanına gelmiş. Ömer (r.a) da bir koyunun kolunu alarak onu köpeğe atmış ve mahrûm (yoksul)un bu olduğunu söylerler, demiştir.⁵⁰⁵

İkincisi: İffetinden dolayı istemeyen, kimseye derdini açmayan, ihtiyaçlarını bildirmeyen kimselerdir. Bu açıklama, Katâde ve ez-Zühri’nin görüşüdür.⁵⁰⁶ Bu konuda, Ebû Hureyre’den gelen rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Miskin bir ve iki hurma, bir ve iki yiyeceğin savuşturduğu kişi değildir. Denildi ki: “O halde

⁴⁹⁷ Tirmizî, Kitâbu’z-Zekât, 665.

⁴⁹⁸ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 156.

⁴⁹⁹ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 214.

⁵⁰⁰ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 505.

⁵⁰¹ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 38.

⁵⁰² Yılmaz Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînü’l-Kur’ân İste Kur’ân*, VII, 1.b., İşaret Y., İstanbul, 2009, s. 24. Ayrıca bkz: er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 206.

⁵⁰³ Tâhâ, 20/54.

⁵⁰⁴ el-Buhârî, Musâkât, 6009.

⁵⁰⁵ İbn ‘Atiyye, a.g.e., VIII, s. 68; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 38.

⁵⁰⁶ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 214.

kimdir miskin?” Peygamber (s.a.v) de “Miskin, kendisini ihtiyaçtan kurtaracak hiçbir şey bulamayan, bununla birlikte fark edilmediği için de kendisine tasaddukta bulunulmayan kimsedir. İşte âyetteki ‘mahrûm’ budur. buyurmuşlardır.⁵⁰⁷

Kurtubî, ‘mahrum’ ifadesini, “maldan yana mahrumiyet içerisinde olan kimseye denir” diye açıklamıştır.⁵⁰⁸ Taberî’nin bildirdiğine göre İbn Abbas’a mahrûm olan kişinin kim olduğu sorulunca: “Mahrûm olan kişi İslam’da kendisine ait ayrılmış payı (maaşı) olmayan kişidir” diye cevap vermiştir.⁵⁰⁹ İbn Vehb, Mâlik’ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yoksul, rızıktan mahrum bırakılan kimsedir. Kurtubî, bunun güzel bir açıklama olduğunu ve bütün görüşleri kapsadığını da söylemiştir.⁵¹⁰ Taberî ise, “mahrum hangi sebepten nâşi olursa olsun hiçbir malı bulunmayan ve malı tamamen gitmiş olan kimsedir” diye açıklamıştır. Elde edebilmek gücünün bulunup bulunmaması ile malının yahut mahsulünün bir afet ve benzeri bir sebep dolayısıyla telef olmuş olması da fark etmez, şeklinde yorumlamıştır.⁵¹¹

D. ÂFÂK VE ENFÜS’DE KUDRETİN ALÂMETLERİ

1. 20-23. Âyetler

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ (20) وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (21) وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ (22) فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ (23)

2. Âyetlerin Meâli

20. Yeryüzünde gerçekten yakîn ehli için âyetler vardır, 21. Kendi nefislerinizde de, görmüyor musunuz? 22. Gökte de sizin rızığınız ve size vâdedilen şeyler vardır, 23. Göğün ve yerin Rabbine and olsun ki, o sizin konuşmanız gibi haklıdır.

3. İçerdiği Konular ve Tefsiri

Bu âyetlerde Allah Teâlâ, insanların doğruyu bilmeden inanmamalarını, kesinlikle etrafındaki âyetleri de dikkete alarak bir kanaat sahibi olmalarını istemektedir. Bilindiği gibi, Kur’ân-ı Kerim hem âfâk (dış dünya, görünen evren) hemde enfüsteki (iç dünya,

⁵⁰⁷ Ebû Dâvûd, Kitâbu’z-Zekât, 23, (hadis no 1632).

⁵⁰⁸ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 38.

⁵⁰⁹ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 511.

⁵¹⁰ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 38.

⁵¹¹ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 511.

insanın biyolojik psikolojik yapısı) binlerce âyete, kanıtla dikket çekmektedir. Ayrıca üzerine çalıştığımız âyetler büyük bir yeminle son bulmaktadır. Bu büyük yeminde Yüce Allah zatı kibriyasına bu bölümde zikri geçen “Göklerin ve yerin Rabbi” sıfatıyla yemin etmektedir. Ve nezdinden gelen bu sözün kesin gerçek olduğunu belirtmektedir.

1. Âfâktaki Deliller

Cenab-ı Hak her iki yeminin durumunu sözkonusu ettikten sonra “Yeryüzünde gerçekten yakîn ehli için âyetler vardır” hitabı ile yeryüzünde öldükten sonra diriltmeye ve mükellefleri hesaba çekmeye kadir oluşuna delâlet eden alâmetlerin bulunduğunu açıklamaktadır. Kupkuru hâle geldikten sonra bitkileri yeşillendirmesi, canlıların varlıklarını sürdürebilmeleri için bu bitkilerde gıda unsurunu takdir buyurması, peygamberlerini yalanladıkları için geçmiş ümmetlerin başına inen helakin sonuçlarını görebildikleri ülkelerde topraklarda gezip dolaşmaları, hep bu âyetler (delil ve belgeler) arasındadır.⁵¹² İbn Kesîr, âyette geçen Âyât (deliller) lafzından murad, “çeşitli bitki ve hayvan türleri, bağlar, vadiler, ırmaklar, denizler, insanların dil ve renklerinin farklı olması, akıl, anlayış, mutluluk ve badbahtlıkta farklı olmaları ve onların terkiplerinde bulunan eşsiz yaratılıştır” diye açıklamaktadır.⁵¹³ Diğer bir görüşe göre ifadeden maksat, yeryüzünde daha önce yaşayıp geçmiş kavimlerin izlerinden ibret tabloları olduğu da söylenmektedir.⁵¹⁴ Ayrıca Fahreddin er-Râzî buyrukta geçen (آيَاتٌ) lafzının çoğul getirilmesi hakkında şöyle bir açıklama yapmıştır: “İtikât noktasında, katiyet mertebesine erişmiş olan kimse, hiçbir zaman, Allah’tan ayımsızlık edemez ve her şeyde, O’nu gösteren âyetler ve deliller görür. Lâkin gafil kimseye gelince bu, pekçok şey neticesinde ancak uyanabilir. Dolayısıyla, her şey, bu gafil için tek bir âyet gibi olmuş olur.”⁵¹⁵

ez-Zuhaylî, buyrukta geçen ‘yakîn ehli’ diye çevirdiğimiz ‘mûkînîn’ kelimesini “Rablerini tanıyanlar, tevhid akidesine sahip olanlar, peygamberlerinin sözlerini tasdik edenlerdir, diye açıklamıştır.⁵¹⁶ ez-Zemahşerî de, kesin delile dayalı ve gerçeğe ulaştıran doğru yol izleyen muvahhidler olduğunu söylemiştir. Onlar basiret sahibidirler, ibret gözüyle ve derinlere nüfuz eden bir anlayışla bakarlar; bir kanıt gördüklerinde onun

⁵¹² el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 39-40.

⁵¹³ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 216.

⁵¹⁴ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 157.

⁵¹⁵ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 208.

⁵¹⁶ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 19.

üzerinde nasıl fikir yürütüleceğini bilirler ve imanlarına iman katarlar, diye izah etmiştir.⁵¹⁷

2. Enfüsteki Deliller

Cenab-ı Hakk'ın *وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ* sözüne gelince, er-Râzî, âyete, 'enfüsî delile bir işaret vardır. Görmüyor musunuz?' anlamını vermiştir. Buna göre, âyette *وَفِي أَنْفُسِكُمْ* ifadesindeki enfüsî delil, genel bir ifade olup, bu buyruğun, mü'minlere olması gerekmektedir. er-Râzî, ifadenin, hitap sîgasıyla getirildiğini de söylemiştir. Zira bu ifade şekli, insanın, kendisinde onları daha tam ve daha mükemmel olarak bildiği için, daha açık bir ifade şeklidir.⁵¹⁸ el-Beydâvî, âlemde ne varsa mutlaka insanda da onun benzerinin var olduğunu söylemiştir.⁵¹⁹ Bursevî de, insanların nefislerinin yeryüzünden bir bölüm olduğunu söylemiştir.⁵²⁰ Bu konuda, Seyyid Kutub şöyle demiştir: "İnsanın dış görünüşü ve iç dünyası bir harikadır. Zira O bu evrenin ana unsurunu, esrarını ve bilinmezliklerini temsil etmektedir."⁵²¹ Nitekim, Fussilet sûresinin sonunda bulunduğu üzere büyük âlemin küçük âlem olan insanda tatbik edildiğine delâlet etmektedir. Yüce Allah Fussilet sûresinin sonlarında "Gerek âfakta, gerekse kendi nefislerinizde âyetlerimizi yakında onlara göstereceğiz ki, O (Kur'ân)'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun"⁵²² şeklinde hitab etmiştir.

Kurtubî, âyette geçen 'enfüsteki delillerden' kasıd, "büyük ve küçük abdestin çıkış yolları" diye açıklamıştır.⁵²³ Katâda de kim, kendi yaratılışı hakkında düşünürse, sadece ibadet için yaratıldığını ve mafsallarının bunun için hareketli ve yumuşak kılındığını anlayacaktır diye tefsir etmiştir.⁵²⁴ Rivâyet edildiğine göre, İbn Abbas ise, ifadeden kasıt şekil, dil, renk, huy, göz, kulak, akıl ve Ademoğlu'na verilmiş olan diğer olağanüstü özellikleridir, demiştir.⁵²⁵ Bu izahlara göre, enfüsteki deliller (iç dünya) derken akıl, ruh ve nefis mefhumlarının insanın kompleks yapısı içerisinde ne anlama geldiğini ve sahip

⁵¹⁷ ez-Zemaşerî, a.g.e., s. 1051. Ayrıca bkz: et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 518; İbn 'Atiyye, a.g.e., VIII, s. 68; el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 9; el-Merâğî, Ahmed Mustafâ, *Tefsîru'l-Merâğî*, XXVI, 1.b., Mektebetü ve Matbaatu Mustafâ'l-Bâbî-Halebî, Mısır, 1365/1946, s.178.

⁵¹⁸ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 208.

⁵¹⁹ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 147.

⁵²⁰ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 158.

⁵²¹ Seyyid Kutub, a.g.e., VI, s. 3380.

⁵²² Fussilet, 41/53.

⁵²³ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 40; eş-Şevkânî, a.g.e., V, s. 115.

⁵²⁴ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 216.

⁵²⁵ Hâzin, a.g.e., IV, s. 194.

oldukları hârikulâde yapının, Allah'ın üstün iradesinin ve eşsiz kudretinin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

Âyetin “görmüyor musunuz?” kısmına, Ebussuûd, “Bunca deliller var iken yine de ibret gözüyle bakıp görmüyor musunuz?”, manasını vermiştir.⁵²⁶ er-Râzî bu ifadenin, istifhamla getirilmiş olmasının, yukarıda geçen âyetlerin, çok net olduklarına dair bir işaret olduğunu söylemektedir.⁵²⁷ Kâşifi ise, emir manasında geldiğini söylemiştir. “İbret gözüyle bakınız, İlâhî sanatın kemâlinin alâmetlerini kendi zatınızda müşâhede ediniz” şeklinde yorumlamıştır.⁵²⁸ Mukâtil b. Süleymân da, ibareyi “Sizi nasıl yarattığımı görüp de ölüleri diriltmeye gücünün yettiğini anlamaz mısınız?” şeklinde tefsir etmiştir.⁵²⁹

3. Gökyüzündeki Deliller

Allah Teâlâ'nın “Gökte de sizin rızığınız vardır” buyruğunda, bazı müfessirlerin, burada hazf edilmiş bir şeyin olduğu iddiasında buldukları görülmektedir. Zira âyette muzâf olarak gelmesi gereken ‘esbâb’ kelimesi hazfedilmiştir. Binaenaleyh mana ‘gökte rızık sebepleriniz var’ şeklinde olmaktadır. Hitapta geçen rızıktan kasıt da, gökteki güneş, ay ve diğer yıldızlar ile, rızıkların meydana gelme sebepleri olup mevsimlerin değişmesini sağlayan güneşin doğma va batma zamanlarının farklılığı olduğu söylenmektedir.⁵³⁰

Diğer bir görüşe göre ise burada gökten maksat bulutlar⁵³¹ ve rızıktan maksat da yağmur olduğu söylenmektedir. Çünkü yağmur, yiyeceklerin meydana gelmesinin sebebidir.⁵³² Nitekim, bunun benzeri de, Câsiye Sûresi'nde şöyle buyurulmaktadır:

... وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ.

⁵²⁶ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 139.

⁵²⁷ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 208.

⁵²⁸ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 158.

⁵²⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, IV, 1.b., Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, Beyrut, 1423/2002, s. 129.

⁵³⁰ el-Merâğî, a.g.e., XXVI, s.180. Ayrıca bkz: el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 148; Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 139; el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 158; el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 9; Tabâtabâî, a.g.e., XVIII, s. 554.

⁵³¹ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 148.

⁵³² ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1051; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 31; en-Nesefî, a.g.e., III, s. 373.

“... Allah’ın semadan rızık (a sebep olarak yağmur) indirip onunla arzı ölmüşken canlandırmasında, rüzgarların değişmesinde, akıllarını kullananlar için sayısız âyetler vardır.”⁵³³

Bir başka yoruma göre “gökte rızığınız vardır” ibaresiyle ilgili, rızkın gökte, Allah’ın nezdinde olduğu da söylenmektedir.⁵³⁴ Süfyân es-Sevrî âyeti şöyle açıklamıştır: “Rızkınızın takdiri semadadır. Orada size ait olduğu tespit edilmiş olan her ne varsa Levh-i Mahfuz’da yazılı bulunmaktadır.”⁵³⁵ Nitekim, İbn Muhaysın ve Mücahid **وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ** hitabının ‘ra’ harfinden sonra elif ile ve ‘ze’ harfinin esreyle : **وَفِي السَّمَاءِ رَا رِزْقُكُمْ** “size rızık veren semadadır” şeklinde okumuşlardır.⁵³⁶

Âyette geçen “size vâdedilen şeyler” diye çevirdiğimiz ifade hakkında Ebû Sâlih, İbn Abbas’tan şöyle rivâyet etmiştir: “Hayır ve şerrin ikisi de semadan gelir.” Hasan-ı Basrî ise sadece hayırdır, demiştir. Dahhâk da, cennet ile cehennemdir, demiştir.⁵³⁷ Ancak İbn Ebî Nüceyh, Mücahid’in bu ifadeyi cennet olarak tefsir ettiğini nakletmiştir.⁵³⁸ Zira bazı müfessirler tarafından, cehennemin semada değil, belki aşağıların aşağısında yer aldığı söylenmektedir. Cennetin, Arş’ın altında, yedinci göğün üstünde bulunduğu da açıklamalarda görülmektedir.⁵³⁹ Kurtubî’nin söylediğine göre İbn Sîrîn ve er-Rabî mezkur âyeti tefsir ederken “Va’dolunandan maksat kıyamettir” demiştir.⁵⁴⁰ Bu açıklamanın üzerine şunu diyebiliriz ki, konumuz olan Zâriyât Sûresi’nin mukaddimesinde Allah Teâlâ “Şüphesiz size va’dedilen mutlaka doğrudur” derken, burada da, “Gökte de sizin rızkınız ve size vâ’dedilen şeyler vardır” buyruğunun vârid olduğunu görüyoruz. Binaenaleyh Cenab-ı Hakk’ın kıyamet günüyle tehdit etmesi konusu, Sûrenin başında ve ortasında tekrarlanıp durmaktadır. Bu ise kıyamet gününün sûrenin temel konusunu teşkil ettiğine bir işaret olduğunu göstermektedir.

Yüce Allah, yeryüzü, ruhlar ve göklere temas ettikten sonra kendi zât-ı ulvîsine yemin ederek, bütün bu sözlerin doğruluğunu belirtmek üzere **فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ**

⁵³³ Câsiye, 45/5.

⁵³⁴ İbn ‘Atiyye, a.g.e., VIII, s. 69.

⁵³⁵ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 41.

⁵³⁶ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 41. Ayrıca bkz: İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 34.

⁵³⁷ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 522.

⁵³⁸ Süyûtî, a.g.e., XIII, s. 680.

⁵³⁹ Bkz: ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1051; en-Nesefî, a.g.e., III, s. 373; el-Âlûsî, a.g.e., XXVII, s. 9.

⁵⁴⁰ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 41.

“Göğün ve yerin Rabbine and olsun ki (va’ dedilen rızık, ölümden sonra dirilme ve neşir) bunlar haktır” diye buyurmuştur.

Âyette Cenab-ı Hakk’ın gök ve yer yüzünün tek rabbi olması hakikatine dikkat çekildiğine göre, ‘Rab’ kelimesinin ne anlama geldiğinin tam olarak hatırlanmasına uygun olacağını düşünmekteyiz. Arapça “r-b-b” kökünden meydana gelen; malik, yaratıcı, sahip, bir şeyi ıslah eden manalarında etimolojik anlamı ‘terbiye’ olmaktadır. Ancak sonradan tasarruf, taahhüt, ıslah etme, kemale erdirme manalarında yaygın bir kullanım kazandığı da söylenmektedir.⁵⁴¹ Hakkı Yılmaz, ‘Rabb’ sözcüğünün “terbiye edip eğiten, yarattıklarını belirli bir programa göre bir takım hedeflere götüren, tekâmülü (gelişmeyi) programlayıp yöneten, demektir” diye açıklamıştır. Ayrıca, yer ve göklerdeki plan ve programı, kâinatın işleyişini sağlayan sistemleri iyi gözlemleyen herkes, kesinlikle mahşer gününün kopacağı gerçeğine ulaşır, diye âyeti tefsir etmiştir.⁵⁴²

Hak Teâlâ daha önce arzda meydana gelen olaylardan rüzgarlara, sonra “Güzel yollara sahip olan göğe and olsun” buyruğuyla semaya yemin etmişti, lâkin bunların Rabbi olarak kendi zât-ı celâline yemin etmemiştir. Burada ise onların Rabbine de “göğün ve yerin rabbine” diyerek yemin etti. ez-Zuhaylî, bu yeminin gayet ma’kul ve kusursuz bir tertib içerisinde olduğunu söyleyerek, “kişi önce basit şeylere yemin eder, kendisini tasdik etmezlerse, daha yüksek değerlere yemin eder” şeklinde izah etmiştir.⁵⁴³

Taberî’nin bildirdiğine göre Hasan-ı Basrî mezkur âyeti açıklarken şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre Resulûllah (s.a.v): “Rableri kendilerine yemin etmesine rağmen hala inanmayan bir topluluğu Allah kahretsin,” buyurmuştur.⁵⁴⁴

el-Esmaî’nin garip bir fıkra olarak naklettiği bir rivayeti Zamahşeri “Keşşâf”ta zikretmektedir. Biz rivayet bakımından ihtiyatlı olmakla beraber güzelliği yönünden buraya nakletmeyi uygun görüyoruz.

el-Esmaî şöyle anlatır: “Bir keresinde Basra camiinden çıkmıştım. Genç bir deve üzerinde bir bedevî ile karşılaştım. Bana yaklaştı, selam verdi ve bu adam kimlerden? diye sordu. Bende Esmâ’î oğullarımdım, dedim. Nerden gelirsin deyince Rahman’ın

⁵⁴¹ İbn Fâris, a.g.e., II, s.381-382.

⁵⁴² Yılmaz Hakkı, a.g.e., VII, s. 27.

⁵⁴³ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 23.

⁵⁴⁴ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 523.

sözünün okunduğu bir yerden geldim, dedim. Bunun üzerine bana o sözden oku dedi. Ben de Zâriyât Sûresi'ni okumaya başladım, “وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ” âyetine gelince “yeter” dedi. Kalktı, devesini yatırdı, boğazladı. Gelen ve gidene dağıttı. Sonra kılıcını ve yayını onlara dayanarak kırdı ve çekip gitti. Bir müddet sonra ben Hârûn er-Reşîd ile birlikte Hac ederken tavaf yapıyordum. Birden bana zayıf bir sesle seslenen birini gördüm. Ona döndüm. Gördüm ki o bedevî oldukça zayıflamış, rengi sararmış, solmuştu. Bana selam verdi ve aynı sûreyi okumamı rica etti. Yine aynı âyete geldiğimde yüksek sesle “biz Rabbimizin bize va'dettiğini gerçek olarak bulduk.” dedi. Sonra başka var mı dedi? Ben de “فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطَفُونَ” âyetini okudum. Bir kez daha çılgılık atarak: Suphânallâh dedi. Celil olan Allah'ı, yemin edecek kadar gazablandırılanlar kimdir? Sözünü tasdik etmeyip onu yemin etmeye mecbur edenler kimdir? diye üç defa bağırdı, o esnada ruhunu teslim etti.”⁵⁴⁵

Ayrıca bazı ulemânın mutemel görüşlerine göre mezkûr âyette geçen (إِنَّهُ)'deki zamir, Sûre'nin mukaddimesinde vârid olan “size va'dedilen” cümlesinin başındaki “مَا” harfine dönmektedir. Veya rızka gider. Veya Allah'a veya Resûlullah'a veya Kur'ân'a veya din'e gitmektedir. Yahut hepsine raci olduğu da söylenmektedir.⁵⁴⁶ Ancak müfessirlerin çoğuna göre (إِنَّهُ)'deki zamirin, önceki âyette yer alan rızka ve va'de râci olmasının diğer vecihlerden daha uygun görüldüğü de söylenmektedir.⁵⁴⁷ Buna göre, Yüce Allah kendi zatına yemin ederek, va'dedilen rızkın, ölümden sonra dirilişin gerçek olduğunu kastediyor olabilir. Sonra bunu مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطَفُونَ “tıpkı sizin konuştuğunuz gibi” hitabıyla tekit etmiştir.⁵⁴⁸ Âlûsî, bu cümle ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Sizler konuşabildiğinizde herhangi bir şüpheyeye kapılmadığınıza göre; bu da, sizin konuşmanız gibi şüphenin sözkonusu olmadığı bir durumdur. Bunların hak oluşunda şüphe etmemelisiniz.”⁵⁴⁹ Diğer bir açıklamaya göre bu, Araplar'ın şu sözüne benzemektedir: “Bu, senin burada olman gibi gerçektir. Bu, görmen ve işitmen gibi bir gerçektir.”⁵⁵⁰ Sâbûnî ise, bu cümlenin benzetme ve temsil yollu bir ifade olduğunu söylemektedir. Zımnen, “konuşmanızın gerçekliği gibi, rızıklarınızın gökte taksim edildiği de bir hakikattir. Bunda bir kuşkunuz olmasın.” diye yorumlamıştır.⁵⁵¹ Diğer bir görüşle, her

⁵⁴⁵ ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1051-1052.

⁵⁴⁶ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 209; el-Âlûsî, a.g.e., XXVII, s. 10.

⁵⁴⁷ Tabâtabâî, a.g.e., XVIII, s. 565.

⁵⁴⁸ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 23.

⁵⁴⁹ el-Âlûsî, a.g.e., XXVII, s. 10.

⁵⁵⁰ Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 136.

⁵⁵¹ es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 253.

insan ancak kendine ait ana diliyle rahat ve hatasız konuşabileceği gibi, herkes kendine ait rızkı yiyebilir; başkasının rızkını yemesi düşünülmez.⁵⁵² Nitekim, Ebu Said el-Hudrî Peygamber (s.a.v.)’den şöyle rivâyet etmiştir: “Sizden herhangi bir kimse rızkıdan kaçacak olursa, rızkı onu mutlaka, ölümün takip etmesi gibi takip eder.”⁵⁵³

el-Kuşeyrî de bu hususta şöyle bir yorum yapmıştır: “Cenab-ı Hak, seni mükellef kıldığı şeylerle meşgul olman ve erişmediğin şeylerin ardına takılıp didinmemen için senin rızkını göğe havale etmiştir. Göğe çıkmanın ise hiçbir yolu yoktur. Ayrıca rızkınız göktedir ve ameliniz göğe yükseltilmektedir. Öyleyse eğer sen, rızkının üstüne inmesini istiyorsan amelini göğe yükselt. Bu nedenle: “Namaz, rızık kapısını çalmaktır” demişlerdir.”⁵⁵⁴ Nitekim Allah Teâlâ da şöyle buyurmaktadır:

وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْنَأُكَ رِزْقًا

“*Ehline (ailene) namazı emret ve kendin de bunda devamlı, sebatlı ol. Biz senden rızık istemiyoruz.*”⁵⁵⁵

Netice itibariyle mezkûr âyet, kulların rızkının semâda olduğunu bildirmektedir. Binanaleyh rızık sadece Allah Teâlâ’dan istenir. Bize verileceği bildirilen iyiliğe ve kötülüğe ilişkin etki de göktedir. İyilik ve kötülük Cenab-ı Hakk’ın emri üzerine oradan yere inmektedir. Buna göre iyiliği her zaman Yüce Allah’tan rica etmeli ve kötülükten de sadece O’na iltica etmeliyiz.

E. HZ. İBRAHİM’İN MİSAFİRPERVERLİĞİ

1. 24-30. Âyetler

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ (24) إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (25) فَرَاعَ إِلَىٰ أَهْلِهِ
فَجَاءَ بِعَجْلٍ سَمِينٍ (26) فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ (27) فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَحْضُرْهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ (28)
فَأَقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ (29) قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (30)

2. Âyetlerin Meâli

⁵⁵² Yıldırım Celal, a.g.e., XI, s. 5810.

⁵⁵³ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 42-43.

⁵⁵⁴ el-Kuşeyrî, Ebu’l-Kasım Zeynû’l-İslam Abdulkerim b. Hevazin, *Letâifu’l-İşârât*, III, b.2., Dârül-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1428/2007, s. 237.

⁵⁵⁵ Tâhâ, 20/132.

24. İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi? 25. Hani onlar, İbrahim'in yanına girmişler: "Selam" vermişlerdi. O da "Selam"ı almış "bunlar tanınmamış bir topluluktur" demişti, 26. Hemen belli etmeden ailesinin yanına gidip, semiz bir buzağı getirdi, 27. Bunu onların önüne yaklaştırdı, yemez misiniz? dedi. 28. O vakit onlardan kalbine bir korku düştü, "korkma" dediler. Onu bilgin bir erkek çocuğuyla müjdelediler, 29. O esnada, hanımı bir çığılık içinde çıka gelip, ellerini yüzüne vurarak. Kısır bir yaşlı kadın ha! dedi, 30. Rabbin böyle buyurdu, şüphe yok ki, O hüküm ve hikmet sahibidir.

4. İçerdiği Konular ve Tefsiri

Gökte, yerde ve insanın ruhsal ve fiziksel yapısında ilahi kudrete delalet eden belgeler sıralanırken ve yalancı inkarcıların tutumu kınanırken, Hz. İbrahim (a.s) kıssasına geçilmesi, önemli bir misal teşkil etmektedir. Ayrıca bu âyetler Hûd ve Hicr surelerinde⁵⁵⁶ anlatılan kıssanın kısaltılmış bir özetini sunmaktadır. Amaç, Resûlullah'ın gerçek peygamber olduğunu pekiştirmektir. Zira okuma yazması olmayan bir kimsenin, böyle bir kıssayı bilebilmesinin sadece vahiy yolu ile mümkün olduğu da söylenmektedir.⁵⁵⁷

1. İbrahim (a.s)'e Gelen Misafir Melekler

"İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?" âyetine gelince, burada Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.v)'i, diğer peygamberlerin başına da, kendi başına gelenlerin geldiğini beyan ederek, tesellî etmektedir. Hz. İbrahim (a.s), peygamberlerin büyüğü-dedesi olduğu için, Hz. Resûlullah (s.a.v)'in de, bazı konularda onun sünneti (yolu) üzere oluşundan dolayı, burada Allah onun kıssası ile söze başlamıştır.⁵⁵⁸ Ayrıca hitabın başında istifhâm-ı takrîrî anlamına gelen (هل)'in gelmesiyle, bu olayın şanının yüce olduğunu ifade ve teşvik üslûbu görülmektedir. Çünkü Cenab-ı Hakk burada, Hz. Muhammed (a.s)'e ve onun şahsında tüm insanlığa, Hz. İbrâhim (a.s)'in kıssasını dinleyerek gerekli dersleri çıkarmaları için böyle bir hitapta bulunmaktadır.⁵⁵⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, âyetin başındaki cümlenin gerçek bir soru cümlesi olmadığı kanaatindedir. Buyrukta geçen "هل" edatı, başına geldiği cümleye 'muhakkak ki' anlamı

⁵⁵⁶ Bkz: Hûd, 11/69-76; Hicr, 15/51-56.

⁵⁵⁷ el-Cezâiri, a.g.s, IX, s. 124.

⁵⁵⁸ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 210.

⁵⁵⁹ ed-Dervîş, a.g.e., IX, s. 315; es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 253.

kazandıran “قد” manasında kullanıldığını söylemiştir.⁵⁶⁰ İbn Abbas ile Mukatil de bu görüşü dile getirerek “sana gerçekten geldi, sen de onu dinle, onu sana anlatacağız” manası kastedildiğini söylemektedir.⁵⁶¹ Kurtubî de bunu قد “miştir” anlamında olduğunu söylemektedir.⁵⁶² Nitekim Cenab-ı Hakk’ın هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ “Gerçekten insan üzerinden uzun bir müddet geçti mi (geçmiştir, geçmiş bulunuyor)”⁵⁶³ buyruğuna benzemektedir. er-Râzî de âyetteki “هل” edatının, hakiki manada istifham için değil, belki i’lâm, bildirme, dikkat çekme için geldiğini söylemiştir. Bu açık bir fiildir diye, takdirinin ise “Onların girdiği anı hatırla” şeklinde olduğunu söylemektedir.⁵⁶⁴

“Zâriyât Sûresi’ndeki Bazı Kelimelerin İzahı” başlığı altında işlediğimiz gibi ضَيْفِ kelimesi aslında, ‘meyletmek’ anlamına gelmektedir. Buna göre ‘senin yanında konaklamak için sana doğru meyleden kişi’ yani misafirin kastedildiği söylenmiştir. Zaten halk arasında bu ağırlama fiili ‘ziyafet’ olarak geçmektedir.⁵⁶⁵

İbn Kesîr burada şöyle bir açıklama yapmıştır: “Şerefli misafirlerden murad, kendileri için şeref bağışlanmış kimselerdir. Ahmed b. Hanbel ve bir grup âlim ise, uzaktan gelen misafiri ağırlamanın vacip olduğu kanaatindedirler. Sünnet de Kur’ân’ın zahirinden anlaşıldığı gibi böylece varid olmuştur.”⁵⁶⁶

Hz. İbrahim (a.s)’e gelen misafirlerin (meleklerin) sayılarında ise ulemâ tarafından altı görüşün varid olduğu söylenmektedir:

Birincisi: İbn Abbas ile Said b. Cübeyr, bunların Cebrail, Mikâil ve İsrafil olmak üzere üç tane olduğunu söylemişlerdir. Mukatil de aynı görüştedir. İkincisi: Yine İbn Abbas’tan gelen diğer bir rivâyete göre bunların sayısının on iki tane olduğunu söylemiştir. Üçüncüsü: “Onlar, Cebrail ile beraberinde sekiz melek idiler.” Bunu Muhammed b. Ka’b dile getirmiştir. Dördüncüsü: “Onlar, güzel yüzlü, görülmemiş güzellikte, pırlıl pırlıl aydınlık simalı, genç delikanlılar suretinde on bir melek idiler.” Bunu

⁵⁶⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 47.

⁵⁶¹ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 35.

⁵⁶² el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 44.

⁵⁶³ İnsan, 76/1.

⁵⁶⁴ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 211.

⁵⁶⁵ er-Râğîb el-İsfahânî, a.g.e., s. 513.

⁵⁶⁶ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 217.

da Süddi söylemiştir. Beşincisi: “Onlar dokuz kişi idiler.” Bunu da Dahhâk dile getirmiştir. Altıncısı: Maverdî ise, onların sayısının dört olduğunu nakletmiştir.⁵⁶⁷

Bursevî’ye göre meleklerin ضَيْفٍ “misafir” diye adlandırılmalarının sebebi, Hz. İbrahim (a.s.)’in onları ağırlamasına sebep teşkil edecek şekilde konuk görünümünde olmalarıydı. Yahut onlar, misafir zannedilmeleri nedeniyle bu isme sahip olmuşlardır.⁵⁶⁸

Nesefî’ye göre mezkûr ifade (dayf), hem müfred, hem çoğul için kullanılmaktadır. Örneğin, “oruç” رُورُ “yalan” kelimelerinde olduğu gibi.⁵⁶⁹ Araplar da, misafir bir topluluk için ضيف قوم tabirini kullanmışlardır. Bu kelimenin masdar olduğu da söylenmektedir.⁵⁷⁰ Ayrıca ضَيْفٍ “misafir” kelimesi المكرمين “şerefli kılınmış” sıfatı ile nitelenmesinin delilinin de Yüce Allah’ın بَلِّ عِبَادُ مُكْرَمُونَ “Aksine onlar mükerrem (şerefli kılınmış) kullardır.”⁵⁷¹ buyruğunda olduğu söylenmektedir.⁵⁷² Yahut ‘mükremîn’den maksad, Hz. İbrahim (a.s.)’in evinde bizzat o ve eşi Sâre tarafından kendilerine ikram edilmesi sebebiyledir. Bunu Taberî dile getirmiştir.⁵⁷³ İbn Abbas, “Onları ‘şerefli kılınmış’ diye vasıflandırması, korkmamaları ve dehşete kapılmamalarından dolayıdır.” şeklinde yorumlamıştır.⁵⁷⁴ Diğer bir görüşe göre Hz. İbrahim (a.s.)’in onlara dana kızartması ikram etmesinden dolayıdır.⁵⁷⁵

Bu konuda, Ebû Şüreyh el-Adevî’den gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Allah’a ve âhiret gününe iman eden, misafirine ikramda bulunsun.”⁵⁷⁶ Hz. İbrahim (a.s.)’in ikramının, onlara güler yüz gösterip ağırlamada süratli davranması ve onlara bizzat kendisinin hizmet etmesi olduğu söylenmiştir.⁵⁷⁷

2. Meleklerin Onu Selamlamaları

Yüce Allah’ın إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ “Hani onlar, İbrahim’in yanına girmişlerdi” sözüne gelince, burada Hz. İbrahim ile misafirlerin arasında cereyan eden selamlaşma ve

⁵⁶⁷ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., IV, s. 127. Ayrıca bkz: el-Kurtubî, a.g.e., IX, s. 62.

⁵⁶⁸ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 161.

⁵⁶⁹ en-Nesefî, a.g.e., III, s. 375.

⁵⁷⁰ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 210.

⁵⁷¹ Enbiya, 21/26.

⁵⁷² el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 44.

⁵⁷³ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 523.

⁵⁷⁴ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 35.

⁵⁷⁵ Süyûtî, a.g.e., XIII, s. 674.

⁵⁷⁶ el-Buhârî, , Kitâbu’l-Edeb, 6019.

⁵⁷⁷ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 161.

konuşmaları söz konusu olmaktadır. Âyette misafirlerin (meleklerin) Hz. İbrahim'in yanına girmek için ondan izin aldıklarından bahsedilmemiştir. Bu durum şunu göstermektedir ki, Hz. İbrahim (a.s)'in konuklarına izzet ve ikramla meşhur olması dillerdeydi. Hem de evi ziyafet yeri olarak, gelen herkes için açık ve izin almaksızın içeriye girenler, izzeti ikrama mazhar olurdu. Böylece İbrahim peygamberin cömertliği ve âlicenaplığı, mala karşı düşkün olmayışı açıkça belirtilmektedir.⁵⁷⁸

Buyrukta müfessirler, meleklerin mi, yoksa Hz. İbrahim (a.s)'in mi selamının daha güçlü olduğu hususu ile ilgili olarak nahiv ile alakalı bir meseleyi sözkonusu etmekte ve şöyle söylemektedirler. Hz. İbrahim (a.s)'in onların selamına cevap vermesi 'سَلَامٌ' şeklinde raf' (ötre) ile, onlar selamı ise 'سَلَامًا' şeklinde nasb (üstün) ile söylemişlerdir. Böylece Hz. İbrahim (a.s)'in selam alması daha beliğ ve güzel olduğu söylenmektedir.⁵⁷⁹ Neseî de şöyle söylemiştir: "Âyette selam lafzının nasbedilmeyip merfuya geçmesi, selam alışının olumlu yönüne delalet etmektedir. Hz. İbrahim (a.s) onlara kendisine verdikleri selamdan daha iyisiyle cevap vermiş ve bu hususta Allah'ın edebiyetle edebilenmiştir. Bu da onun gelen misafirlerine olan bir ikramıdır."⁵⁸⁰ İbn Kesîr de şöyle yorumlamıştır: "Raf' devama ve istikrara delalet ettiği için nasbdan daha kuvvetli ve daha sabittir. Buna göre Hz. İbrahim (a.s)'in selam alması, misafirlerin selam vermesinden daha faziletlidir. Zira Yüce Allah: "Bir selamla selamlandığınız zaman, siz ondan daha güzeli ile selam verin; veya verilen selamı aynen iade edin"⁵⁸¹ buyurmuştur. Hz. İbrahim Halil daha faziletli olanı tercih etmiştir."⁵⁸²

Âyetin "tanınmamış bir topluluk" kısmına gelince, Kurtubî, ifadeye, 'siz tanımadığım bir topluluksunuz; yani sizi tanımıyoruz'⁵⁸³ anlamını vermiştir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s), konuklar arasında onlar gibisini tanımıyordu.⁵⁸⁴ Bir açıklamaya göre de İbrahim peygambere, İslam'ın alâmeti olan selam vermelerinden dolayı söylenmiştir.⁵⁸⁵ Ebu'l-Âliye şöyle söylemektedir: "O zaman ve o bölgedeki kafir kavmin arasında böyle, müslümanların birbirlerine verdiği selam gibi bir selam tarzı bulunmadığı için onları

⁵⁷⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 45.

⁵⁷⁹ eş-Şevkânî, a.g.e., V, s. 116.

⁵⁸⁰ en-Neseî, a.g.e., III, s. 376.

⁵⁸¹ Nisa, 4/86.

⁵⁸² İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 217.

⁵⁸³ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 45.

⁵⁸⁴ el-Kuşeyrî, a.g.e., III, s. 238.

⁵⁸⁵ ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1052; el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 148; el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 11.

hayretle karşılamıştı.”⁵⁸⁶ Diğer bir yoruma göre ise, onları tanımayışının sebebi, vaziyet ve şekilleri diğer insanlardan farklı olmasından dolayıdır.⁵⁸⁷ Bazıları ise, İbrahim (a.s)’in evine isinsiz girdikleri için garipsenmiştir, diye açıklamışlardır.⁵⁸⁸

İbn Kayyim el-Cevziyye’ye göre ise, قَوْمٌ مُنْكَرُونَ “tanınmamış bir topluluk” cümlesindeki mübteda hazfedilmiştir. Takdiri ise انتم قوم منكرون şeklindedir. Dolayısıyla, Hz. İbrahim onları tanımadığı için kibar davranmış ve karşı tarafı rahatsız edecek bir ifade kullanmamıştır. Burada mübtedanın hazfedilmesinin konuşma sanatının güzelliklerinden olduğu da söylenmiştir.⁵⁸⁹ Ebussuûd’a göre, Hz. İbrahim (a.s) bu sözü misafirlerine duyurmadan sadece içinden söylemiştir.⁵⁹⁰ Ebû Hayyân’a göre ise o konukların iştimizeceği bir şekilde, yanında bulunan tâbilerine ve hizmetçilerine söylemiştir.⁵⁹¹ Diğer bir yoruma göre de misafire söylenmesi hoş olmayan bu sözü tanışmak için söylemiştir.⁵⁹²

3. Misafir Ağırlamanın Adabı

Allah Teâlâ’nın اِهْلِهِ فَجَاءَ بِعَجَلٍ سَمِينٍ “Hemen belli etmeden ailesinin yanına gidip, semiz bir buzağı getirdi” hitabı söz konusu olunca bu, Hz. İbrahim (a.s)’in misafirlerine karşı davranış tarzından, bize misafire ikram usûlü ve adabını öğretmektedir. فَرَاغَ إِلَى اِهْلِهِ cümlesinde geçen فَرَاغَ fiili daha çok “sözünü bitirir bitirmez, yanındakilere belli etmeden bulunduğu yerden acele ayrılmayı” ifade etmektedir.⁵⁹³ Başka bir görüşe göre bu fiil, misafirlere ikram etmek için hemen harekete geçmeyi de ifade etmektedir.⁵⁹⁴ er-Râzî’ye göre ise, فَرَاغَ ifadesi, sürat ve çabukluğa delalet etmektedir. “Gizli bakış veya gizli geliş de bunu gibidir” diye açıklamıştır.⁵⁹⁵ İbn Kuteybe şöyle demektedir: İbrahim (a.s) gizlice ailesine doğru gitti, فَرَاغَ fiilinin mastarı olan رَوَاغٌ ancak

⁵⁸⁶ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 162. Ayrıca bkz: Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 137; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 36; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 44.

⁵⁸⁷ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 140; el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 11;

⁵⁸⁸ Hâzin, a.g.e., IV, s.194; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 36; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 44.

⁵⁸⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 45.

⁵⁹⁰ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 140.

⁵⁹¹ Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 137.

⁵⁹² ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 25.

⁵⁹³ İbn ‘Atiyye, a.g.e., VIII, s. 73.

⁵⁹⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 45.

⁵⁹⁵ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 213.

gizlice gidip gelmeye denmektedir.”⁵⁹⁶ ez-Zeccac ise, ifadeyi “ailesine doğru yöneldi” şeklinde açıklamıştır.⁵⁹⁷

Neseîî ise burada şöyle bir açıklama yapmıştır: “Misafirlerinden gizli bir şekilde aile halkına gitti. İşini gizli yapması ve misafir hissetmeden, kendisini engeller korkusu ile onu ağırlamak için elini çabuk tutması, misafir ağırlayanın uyması gereken edeblerdendir.”⁵⁹⁸ İbn Kayyim de şöyle söylemiştir: “Ev sahibinin misafir geldiğinde işleri ağırdan olması, onlarla ilgilenmemesi, onların gözünün önünde hareket etmesi, erzak kabını onların yanında açması, alacağı şeyleri tartarken onlara göstermesi, tabakları onun yanında gezdirmesi misafiri utandırıp mahcûp eden davranışlardandır. Hitapta geçen “rağa” fiili, bu tür davranışların olmadığını göstermektedir.”⁵⁹⁹

فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ifadesine Tabâtabâî, “Hz. İbrahim semiz bir buzağı boğazladı, onu kebab halinde kızartıp getirdi” manasını vermiştir.⁶⁰⁰ Âyette geçen عِجْلٍ lafzı, ineğin yavrusu (buzağı) demektir.⁶⁰¹ Beydâvî de, Hz. İbrahim’in mallarının çoğunun sığır cinsinden olduğunu belirtmiştir.⁶⁰² Bir açıklamaya göre, buzağıya “semin” denmesinin sebebi, onun semiz bir ineğin yavrusu olmasıdır.⁶⁰³ Hûd Sûresi’nin 69. Âyetinde, İbrahim peygamberin misafirlerine ikram ettiği buzağının خَنِيزٍ “kızartılmış”⁶⁰⁴ şeklinde nitelenmesi, yani kızgın taşlar üzerinde kızartılmış olduğu söylenmiştir.⁶⁰⁵ Elmalılı’ya göre ise, onun semizliği anlatılmaktadır.⁶⁰⁶ Zira İbrahim (a.s)’in onlar için, daha fazla ikram etmek amacıyla besili birini seçtiği söylenmektedir.⁶⁰⁷ Diğer bir yoruma göre, o dönemde yaşayan insanların en değerli varlığı sayılırdı. Böylesi buzağılar, damızlık olarak kullanırdı. Fakat İbrahim (a.s) bunu, misafirlerine ikram etmeyi tercih etmiştir.⁶⁰⁸

⁵⁹⁶ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 36.

⁵⁹⁷ ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî, *Meâni’l-Kur’ân, ve I’râbuh*, V, 1.b., Âlemul-Kütüb, Beyrut, 1408/1988, s. 54.

⁵⁹⁸ en-Neseîî, a.g.e., III, s. 376.

⁵⁹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 45.

⁶⁰⁰ Tabâtabâî, a.g.e., XVIII, s. 568.

⁶⁰¹ el-Cevherî, a.g.e., s.1759.

⁶⁰² el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 148.

⁶⁰³ es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 253.

⁶⁰⁴ Hûd, 11/69.

⁶⁰⁵ Hâzin, a.g.e., IV, s.194; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 217; el-Merâgî, a.g.e., XXVI, s.180.

⁶⁰⁶ Elmalılı, a.g.e., VII, s. 256.

⁶⁰⁷ el-Mâverdi, a.g.e. V, s. 370.

⁶⁰⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 46.

Hız. İbrahim'in misafirlerini yemeğın olduğu yere götürmek yerine, yemeği onların önüne getirdiği söylenmektedir.⁶⁰⁹ Bunun delili yirmi yedinci âyette geçen, فَفَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ “bunu onların önüne yaklaştırdı” ifadesi olmaktadır. er-Râzî ise bunun üzerine şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Misafir eden kimse, yiyeceği misafirin bulunduğu yere getirirse, o vakit, oturma yeri değişmez. Eğer misafiri, yiyeceğin olduğu yere götürürse, orada çoğu kez bir oturma farklılığı meydana gelir, bu surette, mertebesi daha aşağı olanlar yiyeceğe daha yakın otururlar, daha yüksek olanlara yer kalmamış olur.”⁶¹⁰

Beydâvî, أَلَا تَأْكُلُونَ ifadesinin anlamı konusunda şöyle bir izah yapılabileceğini söylenmiştir: “Hz. İbrahim (a.s) yemeği misafirlerinin önlerine koyar koymaz dediyse أَلَا deki hemze, sunmak veya yemeye teşvik için olmaktadır. Eğer onların ellerini sunmadıklarını gördüğu zaman demişse, hemze inkâr için olmaktadır.”⁶¹¹ Bursevî'ye göre ise, İbrahim (a.s) yemeği misafirlerinin önlerine bıraktıktan sonra onları yemeğe buyurmuştur. Lâkin yememişlerdir. Onların yemediklerini görünce, yemeğe el uzatmamalarını görmezlikten gelerek ve onları teşvik maksadıyla أَلَا تَأْكُلُونَ “Yemez misiniz?” demiştir.⁶¹² er-Râzî bu sözün, “yiyin, ellerinizi uzatın” sözlerinden daha güzel oldunu söylemiştir.⁶¹³

İbn Kesîr'e göre bu âyet, misafir ağırlama adabını tanzim etmektedir. Bunun üzerine şöyle bir açıklamaya yapmıştır: “Hz. İbrahim (a.s) onlar farkında olmadan hızlıca yemeğini ikram etmiş ve hemen söze, biz size yemek getireyim mi diye onlara minnette bulunmamıştır. Bilakis çabucak ve gizlice yemek getirme yolunu seçmiş, sahip olduğu mal arasında en üstün ve değerli olan genç, besili ve kızarmış bir buzağıyı getirmiş, onların önüne takdim etmiştir. Onu sofraya koyup siz yaklaşın, dememiş; bilakis önlerine bırakmıştır. Dinleyene ağır gelecek bir şekilde onlara kesin bir ifadeyle emretmemiş; aksine sadece teklif yoluyla ve latif bir üslûpla; “yemez misiniz” demiştir. Nitekim, günümüzde de şöyle ifade edilmektedir: Eğer bu gün bir lütufta bulunup iyilik yapıp, sadaka gibi bağışlamayı uygun görüyorsan öyle yap, demesine benzer.”⁶¹⁴

⁶⁰⁹ el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 12.

⁶¹⁰ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 214.

⁶¹¹ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 148.

⁶¹² el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 162.

⁶¹³ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 214.

⁶¹⁴ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 218.

4. İbrahim (a.s)’e Verilen Bilgin Çocuk Müjdesi

İbrahim peygamber, meleklerin ellerini yemeğe uzatmadığını farkedince korktu. Bunu dile getirmek üzere Cenab-ı Hak عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ “O vakit onlardan kalbine bir korku düştü, “korkma” dediler. Ona bilgin bir erkek çocuk müjdesi verdiler.” diye buyurmaktadır. Âyette geçen فَأُجِسَ مِنْهُمْ خَيْفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ifadesindeki “fe”, fesâhat harfi olup, kelamın hazf edilen tafsilatından haber vermektedir. Nitekim, bu kelamın takdiri şöyle olmaktadır: “Onlar yemeğe ellerini uzatmadılar. Hz. İbrahim bunu görünce onlardan kalbine korku düştü.”⁶¹⁵ Diğer bir açıklamaya göre “وَجَسَ” fısıltıyla seslenmek gibi gizli sese verilen bir isimdir. Bu da insanın kendi içinde, yani içinden konuşmasıyla olduğu söylenmektedir.⁶¹⁶ İbnü’l-Cevzî, ifadeye, “içine bir korku girdi” manasını vermiştir.⁶¹⁷ er-Râzî, bu ifadeyi delil alarak, “yediğinde, yediğinin hakkını gözetmesi de, misafiri ilgilendiren bir edebtir” diye yorumlamaktadır.⁶¹⁸ Kurtubî de, bu gözetmenin keskin bakışlarla değil de göz ucuyla ve farketirmeden olması gerektiğini söylemektedir.⁶¹⁹ el-Ferrâ ise, Hz. İbrahim’in içine korku ve şaşkınlığın düşmesinin sebebini şöyle açıklamıştır: “O dönemde misafir gelir de onlara yemek ikram edilince ona dokunmazlarsa, onları düşman veya hırsız sanıyorlardı.”⁶²⁰ İbn Abbas’tan gelen rivayete göre İbrahim peygamber nefsinde onların melek olduklarını ve azap için gönderildiklerini öğrenmiş ve korkmuştur.⁶²¹ Bursevî de şöyle bir açıklama yapmıştır: “Meleklerin selam vermeleri İbrahim (a.s)’e ters geliyor. Zira ancak müslümanlar selam verir. Müslüman olan da ancak barışçı olur, hasımlık peşine düşmemesi gerekir.”⁶²²

Misafirler, Hz. İbrahim (a.s)’ın endişesini anlayınca, قَالُوا لَا تَخَفْ “Korkma! Biz Allah tarafından gönderilmiş elçi melekleriz” demişlerdir. Bir açıklamaya göre, ona melek olduklarını haber verdiklerinde onların doğru söylediklerini kabul etmemiştir. Bu kez Allah’a dua etmişler ve bunun üzerine Cenab-ı Hak kendilerine ikram ettiği buzağıyı canlandırmıştır.⁶²³ Yahyâ b. Şeddâd’ın rivayet ettiğine göre ise; Cebrâil (a.s), kanadını o

⁶¹⁵ Tabâtabâî, a.g.e., XVIII, s. 568.

⁶¹⁶ Bkz: İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 253.

⁶¹⁷ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., IV, s. 129.

⁶¹⁸ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 214.

⁶¹⁹ el-Kurtubî, a.g.e., IX, s. 65.

⁶²⁰ el-Ferrâ, a.g.e., II, s. 22.

⁶²¹ el-Firûzâbâdî, a.g.e., V, s. 107. Ayrıca bkz: Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 137; ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1052; el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 12.

⁶²² el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 162.

⁶²³ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 46.

kebab yapılmış buzağa sürmüştür. Bunun üzerine buzağı kalkıp annesine doğru yürümeye başlamıştır. Buzağı annesine ulaştınca, İbrahim (a.s) melekleri tanımış ve onlardan emin olmuştur.⁶²⁴

Mukâtil b. Süleymân'e göre, ayakta duran Sâre de Hz. İbrahim'in endişesi ve titremesini görünce gülmüştür. Cebâil (a.s) Sâre'ye "Ey sâliha kadın! Pek yakında bir erkek çocuk dünyaya getireceksin" demiştir. İşte Cenab-ı Hakk'ın şu hitabı bunu dile getirmektedir: "Korkma" dediler ve o'na bilgin bir oğul müjdesini verdiler."⁶²⁵

Cumhur'a göre بَعْلَمٌ عَلِيمٌ "bilgin bir erkek çocuk"tan maksadın, Hz. İshak (a.s) olduğu söylenmektedir.⁶²⁶ Taberî'nin söylediğine göre ise, Mucâhid "bilgin çocuktan murat, Hz. Hâcer'in oğlu Hz. İsmâil'dir." demiştir.⁶²⁷ Fakat Kurtubî, bu görüşün pek değeri olmadığını söylemektedir.⁶²⁸ Zira, Yüce Allah başka bir âyette de "Biz ona (hanıma) da İshâk'ı, İshâk'ın ardından da Ya'kub'u müjdeledik."⁶²⁹ diyerek onun Hz. İshâk olduğunu beyan etmektedir.

el-Kuşeyrî, عَلِيمٌ lafzının عَلِمَ masdarından mübalağa sığası olduğunu belirtmiştir.⁶³⁰ Beydâvî de, bu ifadeyi "Bülûğ çağına erdiği zaman bilgili olacak demektir" diye açıklamıştır.⁶³¹ Ebû Hayyân'a göre ise bu âyet, çocuğun bilgin bir kişi oluncaya kadar yaşayacağına dair müjdeyi içermektedir.⁶³² ez-Zuhaylî'ye göre bu müjde iki şeyi ihtiva etmektedir: Birincisi müjdesi verilen çocuğun erkek olması, diğeri ise onun ilim sahibi olmasıdır.⁶³³ Bu hususta er-Râzî şöyle bir açıklama yapmıştır: "Melekler Hz. İbrahim'i bir oğulla müjdelemişlerdir. Bununla yetinmemişler, sonra güzellik, yakışıklılık, kuvvetli ve kusursuz olma gibi diğer vasıfları bırakıp, o çocuğu nitelemek için, vasıfların başı ve en önde gelen, mükemmel olan ilmi tercih etmişlerdir."⁶³⁴

⁶²⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 137; ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1052; el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 12.

⁶²⁵ Mukâtil b. Süleymân, a.g.e., IV, 130.

⁶²⁶ Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 137; ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1052; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 46; İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 48; Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 140; el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 12.

⁶²⁷ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 527. Ayrıca bkz: Süyûtî, a.g.e., XIII, s. 681.

⁶²⁸ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 46.

⁶²⁹ Hûd, 11/71.

⁶³⁰ el-Kuşeyrî, a.g.e., III, s. 238.

⁶³¹ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 148.

⁶³² Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 138.

⁶³³ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 29.

⁶³⁴ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 214. Ayrıca bkz: el-Merâğî, a.g.e., XXVI, s.180.

5. İbrahim (a.s)'ın Eşinin Çocuk Sahibi Olmaktan Ümitsiz Oluşu

Yüce Allah'ın *فَأَقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ* “O esnada, hanımı bir çığlık içinde çıka gelip” sözüne gelince, bunun hakkında er-Râzî şöyle demektedir: “Hz. İbrahim'in eşi Sâre, misafirlerin hizmetinde bulunuyordu. Onlar kocasıyla çocuk hususunda konuştuklarında Sâre utandı ve oradan çıktı.”⁶³⁵ Buyrukta geçen *صَرَّةٍ* lafzını ez-Zeccâc, şiddetli bağırma demektir, diye açıklamaktadır.⁶³⁶ Ebû Ubeyde de, şiddetli sestir, demiştir.⁶³⁷ el-Cevherî ise ifadenin “Bağırarak ve çığlık atmak” anlamına geldiğini söylemektedir.⁶³⁸ Buna göre mana “Sâre çığlık atarak gelmiştir” şeklinde olmaktadır. Bazı müfessirler Sâre'nin çığlığından kasdın, onun ah ah ederek bağırması⁶³⁹ yahut eyvah diyerek terennüm etmesi⁶⁴⁰ olduğunu belirtmektedirler.

Âyetin *فَصَكَتَتْ وَجْهَهَا* “ellerini yüzüne vurarak” kısmındaki *صَكَتَتْ* fiili elleriyle alına vurmaktır.⁶⁴¹ İbn Manzûr'a göre bu kelime genel olarak, şiddetli yahut zayıf her türlü vurmaktır için kullanılmaktadır.⁶⁴² Buna göre Sâre, tıpkı kadınların hayret anındaki âdetleri üzere elini yüzüne vurmuştur. Kurtubî'nin söylediğine göre bu açıklamayı Süfyan es-Sevrî ve başkaları dile getirmişlerdir.⁶⁴³ İbn Abbas da şöyle söylemiştir: “Kadınlar, ilginç bir şeye taaccub ettikleri zaman yaptıkları gibi Sâre de şaşkınlığından yüzüne vurdu.”⁶⁴⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre bu ifade, kadının aklının kıt ve sebatının az olduğunu göstermektedir. Zira, İbrahim (a.s)'in eşi, bu müjdeli haberi işitince hemen matem havalalarına girip vurmuştur.⁶⁴⁵ Diğer bir açıklamaya göre Sâre, hayız kanının hararetini hissettiği zaman hayasından dolayı eliyle yüzüne vurarak: *وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ* “Kısır bir yaşlı kadın ha! dedi.” Yani ben yaşlı ve doğurmayan bir kadını, nasıl olur da çocuğum olur?⁶⁴⁶

⁶³⁵ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 214.

⁶³⁶ ez-Zeccâc, a.g.e., V, 55.

⁶³⁷ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 37.

⁶³⁸ el-Cevherî, a.g.e., s. 711.

⁶³⁹ Bkz: İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 37.

⁶⁴⁰ el-Ferrâ, a.g.e., III, s. 87. Ayrıca bkz: et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 529.

⁶⁴¹ el-Feyyûmî, a.g.e., s. 132.

⁶⁴² İbn Manzûr, a.g.e., X, s. 465.

⁶⁴³ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 46.

⁶⁴⁴ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 218.

⁶⁴⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 48.

⁶⁴⁶ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 149.

Râğıb el-İsfahânî'ye göre yaşlı kadına عَجُوزٌ denmesinin sebebi, onun her türlü işten âciz kalmasındandır.⁶⁴⁷ عَقِيمٌ lafzı, kocanın suyunu kabul etmeyen kadına denilmektedir.⁶⁴⁸ Buna göre Sâre'nin ümitsizliğine sebep olan عَجُوزٌ “yaşlılık” ve عَقِيمٌ “kısırlık” ifadeleri söylenmektedir.⁶⁴⁹ Zira, o kökten kısır birisiydi.⁶⁵⁰ el-Kuşeyrî'ye göre, Sâre doksan sekiz, İbrahim (a.s) da doksan dokuz yaşında çocuk sahibi olmuşlardır.⁶⁵¹ Mücâhid de, İbrahim (a.s) yüz, Sâre ise doksan dokuz yaşında iken doğum yapmıştır, diye açıklamıştır. Ubey b. Umeyr ile İbn İshâk, İbrahim (a.s) yüz yirmi, Sâre ise doksan yaşında idi, şeklinde yorumlamışlardır.⁶⁵² Katâde ise, ikisinin doksan yaşında olduğunu söylemiştir.⁶⁵³

Âyet ile ilgili başka bir görüş şöyledir: Sâre yaşı küçükken, gençlik yaşında çocuk sahibi olamayıp yaşı ilerleyip de hayızdan kesilme dönemine ulaştığında meydana gelecek bu hadiseye şaşırıp onun vukû bulacağını uzak bulmuştur.⁶⁵⁴ Ayrıca Hûd Sûresi'nde, çocuklarının olmayışının hem kendinden hem kocasından kaynaklanan nedenleri sıralayıp şaşkınlığını şöyle dile getirmiştir: “Vay halime! Ben bir kocakarıyım, kocam da ihtiyar iken nasıl çocuk doğuracağım? Bu gerçekten acayib bir şey!”⁶⁵⁵

قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ “Rabbin böyle buyurdu” ifadesindeki كَذَلِكَ kelimesinin, melekler tarafından Hz. İbrahim ve Sâre'ye verilen çocuk müjdesine bir işaret olduğu söylenmektedir.⁶⁵⁶ Neseî ifadeyi “durum bizim söylediğimiz ve haber verdiğimiz gibidir. Yani biz bunu sana, Yüce Allah'tan bildiriyoruz ve Allah'ın senin uzak saydığın şeyi gerçekleştirmeye gücü vardır.” şeklinde açıklamıştır.⁶⁵⁷ el-Kuşeyrî de cümleye “biz sana, Rabbinin bize söylediği gibi söylüyoruz” anlamını vermiştir.⁶⁵⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre ise bu ifade, Cenab-ı Hakk'ın قول “konuşma ve söyleme” sıfatının olduğunu göstermektedir.⁶⁵⁹ Bursevî de şöyle demektedir: “Allah Teâlâ'nın قَالَ lafzını iki kere getirmesinin sebebi, ikinci kere elçiler vasıtasıyla Sâre'yi, “Sana müjdelediğim çocuğu uzak görme ve bu hususta taaccub etme!” şeklinde uyarmak için gelmiştir. (Fakat

⁶⁴⁷ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 547-548.

⁶⁴⁸ el-Feyûmî, a.g.e., s. 161.

⁶⁴⁹ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 29.

⁶⁵⁰ Seyyid Kutub, a.g.e., VI, s. 3383.

⁶⁵¹ el-Kuşeyrî, a.g.e., III, s. 238.

⁶⁵² el-Kurtubî, a.g.e., IX, s. 70.

⁶⁵³ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, s. 133.

⁶⁵⁴ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 215.

⁶⁵⁵ Hûd, 11/72.

⁶⁵⁶ Tabâtabâî, a.g.e., XVIII, s. 569.

⁶⁵⁷ en-Neseî, a.g.e., III, s. 376.

⁶⁵⁸ el-Kuşeyrî, a.g.e., III, s. 238.

⁶⁵⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 48.

bu sözü elçiler ona söylemiş) ve “Sana bu müjdeyi vermemizi Allah buyurmuştur” ilavesinde bulunmamışlardır.⁶⁶⁰

Rivayet edildiğine göre Hz. İbrahim’in karısı Sâre bunu uzak gördüğü için de Cebrâil (a.s) ona: “Evin çatısına bak” demiştir. O da bakınca, çatıdaki direklerin yapraklı ve meyveleri olduklarını görmüştür. Bu olay üzerine çocuğu olacağına yakînen inanmıştır.⁶⁶¹

Âyetin **إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ** “Şüphesiz ki, O hüküm ve hikmet sahibidir.” şeklindeki son kısmına gelince, bu ifade Yüce Allah’ın, yaratma ve yönteminin kaynağı olan ilim ve hikmet sıfatlarının bulunduğu göstermektedir.⁶⁶² Ebussuûd da ifadeyi “Kuşkusuz Allah, fiilinde hikmet sahibidir ve O, her şeyi bilmektedir. Dolayısıyla O’nun sözü gerçek ve fiili sağlamdır.” şeklinde yorumlamıştır.⁶⁶³ İbn Kesîr ise şöyle söylemektedir: “Yani O, sizin hak etmiş olduğunuz şeref ve üstünlüğü çok iyi bilir, sözlerinde ve fiillerinde hikmeti sonsuzdur.”⁶⁶⁴ Bursevî’ye göre ise bu buyruk Allah Teâlâ’nın fazlından ümit kesmemeye de işaret etmektedir. Çünkü takdirde olan, geç de olsa mutlaka gerçekleşecektir.⁶⁶⁵ Buna göre, Sâre’ye verilen müjde ile doğum arasında bir senelik süre geçtiği söylenmektedir.⁶⁶⁶

F. AZAP ELÇİLERİ

1. 31-37. Âyetler

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (31) قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ (32) لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن طِينٍ (33)
مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ (34) فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (35) فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ
(36) وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (37)

2. Âyetlerin Meâli

31. İbrahim: “Peki sizin asıl me’muriyyetiniz nedir, ey elçiler?” dedi, 32. Dediler ki: “Biz mücrim bir topluma (Lût’un kavmine) gönderildik”, 33. Üstlerine çamurdan

⁶⁶⁰ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 163.

⁶⁶¹ Bkz: Ebû Hayyân, a.g.e., VIII, s. 138; ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1052; el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 13.

⁶⁶² İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 48.

⁶⁶³ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 140.

⁶⁶⁴ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 218.

⁶⁶⁵ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 163.

⁶⁶⁶ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 47.

(pişmiş) taşlar yağdıracamız, 34. Rabbinin nezdinde, haddi aşanlar için işaretlenmiş taşlar, 35. Bunun üzerine orada olan müminleri de çıkardık, 36. Fakat orada, müslümanlardan olan bir evden başka kimse bulmadık, 37. Biz orada (beldelerde), acı azaptan korkan kimseler için bir alâmet bıraktık.

3. İçerdiği Konular ve Tefsiri

İncelediğimiz âyetlerde Yüce Allah, melekleri Lût kavmini helâk için göndermesinden bahsetmektedir. İşaretlenmiş taşların onların üstüne atılmasından söz etmektedir. Bu hâdisede, peygamberlerin tasdik edilip, onları yalanlayanların ise helâk edildiği anlatılmaktadır. Bu olayda ceza ve mükâfâtın bu dünyada apaçık meydana gelmesi, ahiret hayatının varlığına, sevap ve azabın olacağına delalet etmektedir. Bu vakanın, paygamberlerin Rablerinden haber verdikleri gerçekler hususunda sadakatlarını gösteren en büyük delillerden biri olduğu söylenmektedir.

1. Lût Kavminin Taş ile Helâk Edilmesi

Bu bahse giren âyetlerde Hz. İbrahim (a.s) ile misafirlerinin kıssası devam etmektedir. Hz. İbrahim (a.s) misafirlerinin ileri gelen melekler olduğunu öğrendikten sonra, onların görevlerinin sadece müjdelediği şeyle sınırlı olmadığını, daha önemli işlerinin olduğunu anlamıştır. Bunu dile getirmek üzere Yüce Allah قَالِ فَمَا حَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ “İbrahim: “Peki sizin asıl me’muriyyetiniz nedir, ey elçiler?” dedi” diye buyurmuştur. Hitapta meleklerin geliş sebebini sormak için حَطْبُ lafzı kullanılmıştır.⁶⁶⁷ er-Râğıb el-İsfahânî’ye göre bu kelime karşılıklı konuşma esnasında söylenen “büyük bir iş” için kullanılmaktadır.⁶⁶⁸ Diğer bir açıklamaya göre حَطْبُ lafzının Arapça’da basit cinsten bir iş için değil, pek çok önemli ve büyük bir iş için kullanıldığı söylenmektedir.⁶⁶⁹ Bu hususta er-Râzî şöyle söylemiştir: “Olayın büyüklüğü ise, o işin elinde son bulacağı zatın büyüklüğüne delalet etmektedir. Hani bu nedenle, İbrahim (a.s) مَا حَطْبُكُمْ cümlesini dile getirmiştir ki, bu “Siz, azametli kimseler olduğunuz için, sizler ancak büyük bir görev için gönderilmiş olabilirsiniz” demektir. Böylece حَطْبُ kelimesinin kısıtlılığına rağmen, büyüklük ve ta’zim ifade etmektedir.”⁶⁷⁰

⁶⁶⁷ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 511.

⁶⁶⁸ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 286.

⁶⁶⁹ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 511.

⁶⁷⁰ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 216.

Ayrıca Hz. İbrahim (a.s) meleklerin isimlerini bilmediği, fakat onların sıfatlarını “gönderilenler (elçiler)” diye bildiği için أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ “ey elçiler” kavliyle hitab etmiştir. Zira meleklerin sıfatlarından birisinin ‘gönderilenler’ olduğu söylenmektedir.⁶⁷¹ Nitekim Mürselât Sûresinde Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “And olsun tanınan tüm gönderilenlere (elçilere)”⁶⁷²

Mezkûr âyeti Beydâvî, onların melek olduklarını ve ancak önemli bir iş olmadan toplu halde inmeyeceklerini öğrendiği için bunu sordu, diye açıklamıştır.⁶⁷³ Ebussuûd da âyeti “bana bir oğlan müjdelemekten başka sizin asıl vazifeniz nedir?”⁶⁷⁴ şeklinde açıklamıştır. Neseî ise “bana sadece müjde vermek için mi, bir başka bir iş için mi, yoksa her iki iş için mi gönderildiniz?”⁶⁷⁵ şeklinde yorumlamıştır.

Otuz ikinci âyette Hz. İbrahim (a.s)’ın meleklerle sorduğu soru üzerine, قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا “Dediler ki: Biz mücrim bir topluma (Lût’un kavmine) gönderildik”.⁶⁷⁶ Kurtubî’ye göre ifade hazfedilmiş sözler bulunmaktadır. Takdrinin de “Biz, kendilerini yok edelim diye suçlu bir topluluğa gönderildik” şeklinde olduğunu söylemiştir.⁶⁷⁷ Âyette geçen “mücrim bir toplum”dan maksad, Hz. Lût’un kavmidir.⁶⁷⁸ er-Râzî burada geçen “Biz mücrim bir topluma (Lût’un kavmine) gönderildik” buyruğunun Hûd Sûresi’nde geçen ifadeyle aynı olduğunu söylemiştir.⁶⁷⁹ Hûd Sûresi’nde şöyle geçmektedir: إِنَّا أُرْسِلْنَا “Biz, Lût’un kavmine gönderildik.”⁶⁸⁰

Sözü geçen Lût kavminin, kaynaklarda ‘Sodomlular’ olarak geçtiği görülmektedir.⁶⁸¹ Bunun hakkında Celal Yıldırım şöyle bir yorum yapmıştır: “Hz. Lût (a.s)’in Lût Gölü (Tuz denizi, Şiddim vadisi), kenarında ve şimdilik İsrail’e bağlı bulunan ‘Sodom’ şehrinde yaşadığı ve bu şehrin halkını tevhid inancına davet ettiği bilinmektedir. İnkarcı bir kavim olan ‘Sodomlular’, hiçbir milletin yapmadığı homoseksüeliği, yani cinsel sapıklığın en kötüsü kabul edilen erkeğin erkekle temasta bulunmasını kendi

⁶⁷¹ İbn Âşûr, a.g.e., XXVI, s. 6.

⁶⁷² Mürselât, 77/1.

⁶⁷³ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 149.

⁶⁷⁴ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 141.

⁶⁷⁵ en-Neseî, a.g.e., III, s. 377.

⁶⁷⁶ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 216.

⁶⁷⁷ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 47.

⁶⁷⁸ eş-Şevkânî, a.g.e., V, s. 117.

⁶⁷⁹ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 216.

⁶⁸⁰ Bkz: Hûd, 11/70.

⁶⁸¹ eş-Şevkânî, a.g.e., IV, s. 265; İbn Âşûr, a.g.e., XXVII, s. 6.

aralarında bir âdet vaziyetinde getirmişlerdi. Bununla da kalmayarak kasabaya gelen yabancı erkekleri yakalayıp sözü edilen maksat doğrultusunda zorla kullanıyorlardı.”⁶⁸² Mevdûdî de bu hususla ilgili bilgi verirken; onların günah ve çirkin işleri o kadar çoğalmıştı ki, sadece “Suçlu kavim, günahkâr topluluk” sözünden kim kastedildiği belli olurdu, diye yorumlamıştır.⁶⁸³

Otuz üçüncü âyette Yüce Allah, o eşcinselliği yapan kimselerin cezasını لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ جَارَةً مِّن طِينٍ “Üstlerine çamurdan (pişmiş) taşlar yağdıracağız” şeklinde takdir etmiştir. Zira onların üstlerine dünyada taş yağdırmıştır. Dolayısıyla bu (eşcinsellik) fiilini yapanlara, peşin (dünyevî) olarak, taşlama yoluyla ceza vermek gerektiğini söylemişlerdir.⁶⁸⁴

Müfessirler tarafından âyette geçen جَارَةً مِّن طِينٍ “Çamurdan (pişmiş) taşlar” ibaresi ile ilgili birkaç görüş ileri sürüldüğü görülmektedir.

Beydâvî’ye göre burada ‘siccîl’ kastedilmiştir. Çünkü o taşlaşmış çamurdur, diye açıklamıştır.⁶⁸⁵ Kurtubî de burada ‘siccîl’ yerine çamur anlamına gelen ‘Tîn’ lafzının kullanıldığını söylemiştir.⁶⁸⁶ İbn Abbas, İkrime ve Said b. Cübeyr’den gelen rivayete göre, kelimenin aslı Farsça, seng ve gil (taş ve çamur) olup, Arapça’da birleştirilerek ‘siccîl’ şeklinde çevrilmiştir.⁶⁸⁷ Yine İkrime’den rivayet edildiğine göre o, gök ile yer arasında havada aslı bulunan bir denizdir, taşlar oradan yağmıştır.⁶⁸⁸ Başka bir yoruma göre ifadeden maksadın, gökteki dağlar olduğu da söylenmiştir.⁶⁸⁹ el-Ferrâ da, onun değirmen taşları gibi sert olacak noktaya gelinceye kadar pişirilen çamur olduğunu dile getirmiştir.⁶⁹⁰ İbn Kesîr ise âyete, “Taşlaşmış sert ve sağlam çamur yağdırmaya geldik”, anlamını vermiştir.⁶⁹¹

Otuz dördüncü âyette yer alan مَسْوَمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ “Rabbinin nezdinde, haddi aşanlar için işaretlenmiş taşlar” ifadesindeki مَسْوَمَةً “işaretlenmiş” lafzının önceki âyette

⁶⁸² Bkn: Yıldırım Celal, a.g.e., XI, s. 2865.

⁶⁸³ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 511.

⁶⁸⁴ er-Râzî, a.g.e., XXV, s. 59.

⁶⁸⁵ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 149.

⁶⁸⁶ el-Kurtubî, a.g.e., IX, s. 72.

⁶⁸⁷ et-Taberî, a.g.e., XII, s. 527.

⁶⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., IV, s. 145.

⁶⁸⁹ el-Kurtubî, a.g.e., IX, s. 72.

⁶⁹⁰ el-Ferrâ, a.g.e., II, s. 24.

⁶⁹¹ İbn Kesîr, a.g.e., VII, s. 458.

geçen جَارَةً “taş” kelimesinin sıfatı olduğu söylenmektedir.⁶⁹² Kelimenin manası ile ilgili izah, İkinci Bölüm’de “Sûre İçerisindeki Bazı Kelimelerin İzahı” başlığı altında geçmiştir.

Klasik tefsir kaynaklarında, bu işaretlendirmenin ne biçimde olduğu hususunda şu farklı yorumları yapmışlardır:

Birincisi: “O, taşların üzerinde mührü andıran alâmetler vardır” demişlerdir. Bunu Hasan-ı Basrî ve Süddî dile getirmişlerdir.⁶⁹³

İkincisi: Ebu Sâlih İbn Abbas’tan rivayet ettiğine göre, “O, taşlar üzerinde kırmızıya çalan beyaz çizgilerle işaretlenmişti”, diye açıklamıştır.⁶⁹⁴

Üçüncüsü: İbn Cüreyc de, “Üstlerinde, yer yüzü taşlarından olmadığını gösteren işaretler vardı ve o işaretler Cenab-ı Hakk’ın bunları azab için yarattığını gösteriyordu” demiştir.⁶⁹⁵

Dördüncüsü: Rebî ise, “O, taşların herbirinin üzerinde, kendisine isabet ettiği şahsın ismi yazılı idi” şeklinde açıklamıştır.⁶⁹⁶

Çağımızın müfessirlerinden biri olan Celal Yıldırım’a göre “işaretlenmiş taşlar”, büyük bir ihtimalle volkanlardan püsküren lavların taşıdığı renk özelliği nedeniyle çizgili idiler.⁶⁹⁷ Mevdûdî’ye göre ise, muhtemelen yanardağın bölgelerinde sıcaklık ve lavlarla yerin altında şekillenmiş taşlara işaret etmektedir. Bu teşekkülün belirtileri hâla Lût gölünün çevresinde bulunmaktadır.⁶⁹⁸

Sonra da Yüce Allah’ın عِنْدَ رَبِّكَ “Rabbinin katında” buyruğuna İbnü’l-Cevzî, “O’nun izni olmadan hazinelerinde hiçbir tasarruf edilmeyecek” şeklinde mana vermiştir.⁶⁹⁹ Hasan-ı Basrî mezkûr ifadeyi delil olarak bu taşların yer yüzü taşlarından

⁶⁹² er-Râzî, a.g.e., XVIII, s. 40.

⁶⁹³ et-Taberî, a.g.e., XII, s. 531.

⁶⁹⁴ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., IV, s. 145; Süyûtî, a.g.e., VIII, s. 124.

⁶⁹⁵ et-Taberî, a.g.e., XII, s. 531; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., IV, s. 145.

⁶⁹⁶ et-Taberî, a.g.e., XII, s. 531; Ebû Hayyân, a.g.e., V, s. 137; Süyûtî, a.g.e., VIII, s. 123.

⁶⁹⁷ Yıldırım Celal, a.g.e., VI, s. 5816.

⁶⁹⁸ el-Mevdûdî, a.g.e., II, s. 415. Ayrıca bkz: Kiraz Celil, *Minâr Tefsirinde Özgün Yorumlar*, 1.b., Emin Yay., Bursa, 2017, s. 158.

⁶⁹⁹ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., IV, s. 146.

olmadığını söylemektedir.⁷⁰⁰ Bazıları “O, alâmetlenmiş taşlar haddi aşanlar için Allah ilminde hazırlanmıştı” demişlerdir.⁷⁰¹ Bu açıklamada ‘haddi aşanlar’, yani *لِلْمُسْرِفِينَ* “israfçılar” kasedilmektedir. Âlûsî, israfçılardan maksad, kötülükte haddi aşanlardır, demiştir. Beydâvî de aynı görüşü dile getirmiştir.⁷⁰² Mükâtil, ‘müsrifin’den murat, ‘müşriklerdir’ demiştir. Ayrıca “Şirk, günahların en ileri seviyesi ve en büyüğüdür” diye açıklamıştır.⁷⁰³ Neseî’ye göre ise, onlara “müsrifin” adının vermesinin sebebi, onların aşırı gitmeleri ve davranışlarında hadlerini aşmalarıdır. Zira, kendilerine mübah kılınan şeylerle kanaat etmediler.⁷⁰⁴

Celal Yıldırım’a göre bu âyet, yanardağın patlamasıyla etrafa yayılan ateş yığını halindeki balçık taşlardan her birinin kime isabet edeceğini Yüce Allah tarafından önceden programlanıp gönderdiğini ifade etmektedir. Bu, hâdiselerin hiçbir zaman plansız, programsız, görevli meleksiz cereyan etmediğini, dünyada olup biten her şeyin görevli melekler tarafından belli bir plân ve programa göre yürütüldüğünü bize haber vermekte ve ilâhi tasarrufun matlak anlamda nâfiz bulunduğunu bildirmektedir.⁷⁰⁵

2. Müminlerin Kurtarılması

Cenab-ı Hakk’ın *فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* sözüne gelince, Ebussuûd, âyete, ‘o görevli melekler de, emir olduklarını yapmaya başladılar. Biz de, “Ey Lût, ailenle birlikte gece yola çık”⁷⁰⁶ emrimizle, Lût kavmi kasabalarında bulunanlardan müminleri oradan çıkarıp uzaklaştırdık’ manasını vermiştir.⁷⁰⁷ Buna göre buyruğun başında geçen ‘fâ’ fasîha fâ’sı olup, zikredilmeyen cümleleri özetlemiştir.⁷⁰⁸ Mevdûdî’ye göre âyette, Hz. İbrahim (a.s.)’in nezdinden bu görevli meleklerin nasıl Hz. Lût’un nezdine ulaştığı ve orada onlarla Lût kavmi arasında hangi hâdiseler geçtiği zikredilmemiştir.⁷⁰⁹

Âyette yer alan *فِيهَا مَنْ كَانَ فِيهَا* ifadesinin zamirinin, Hz. Lût (a.s.)’in kavminin yaşadığı kasabalara ait olduğu söylenmektedir. Aynı şekilde yukarıda geçen Allah Teâlâ’nın “Biz

⁷⁰⁰ el-Kurtubî, a.g.e., IX, s. 83.

⁷⁰¹ Arslan Ali, a.g.e., XIV, s. 463.

⁷⁰² el-Âlûsî, a.g.e., XXVII, s. 14.

⁷⁰³ eş-Şevkânî, a.g.e., V, s. 118.

⁷⁰⁴ en-Neseî, a.g.e., III, s. 377.

⁷⁰⁵ Yıldırım Celal, a.g.e., VI, s. 2868.

⁷⁰⁶ Hûd, 11/81.

⁷⁰⁷ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 141.

⁷⁰⁸ Tabâtabâî, a.g.e., XVIII, s. 570.

⁷⁰⁹ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 512.

mücrim bir topluma gönderildik” buyruğunun da bu kasabaya delalet ettiği söylenmektedir. Zira toplulukların yaşadıkları yer kasabalardır.⁷¹⁰ Kurtubî’ye göre buradaki zamir çoğul zamiri olup, ‘O kasabalarda’ demektir.⁷¹¹ Bu kasabaların sayısı Taberî’nin tefsirinde beş olarak geçmektedir ki bunlar: Sabu’a, Saûra, A’more, Dûma ve Sodom şehirleridir.⁷¹² Bursevî de şöyle demektir: “Allah Teâlâ’nın bu kasabaları isimleriyle değil de zamirle belirtmesi, onların bilinen meşhur yerler olmalarına binâendir.”⁷¹³

Otuz altıncı âyette geçen *فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ* ifadesiyle ev halkı, Hz. Lût (a.s) ile iki kızı kastedilmektedir.⁷¹⁴ Kurtubî’ye göre âyette hazfedilmiş ifadeler görülmektedir. Takdirini de “Biz orada bir ev halkından başkasını bulmadık” şeklinde olduğunu söylemiştir.⁷¹⁵ er-Râzî’ye göre bu âyet, küfür gâlib gelip, fisku fücür yayıldığında, müminlerin ibadetinin, o beldeye fayda vermeyeceğine işaret etmektedir.⁷¹⁶ Said b. Cübeyr’in rivayetine göre ise, Hz. Lût (a.s) ve onunla birlikte kurtulan on üç kişilik ev halkı veya inananları idi.⁷¹⁷ Diğer bir rivayete göre yirmi sene müddetince Lût kavminden sadece bir kişi iman etmiştir. Fakat Lût kavmi ile hanımının bu müminlerden müstesna olduğu da söylenmektedir.⁷¹⁸ Bunun benzeri bir âyette şöyle geçmektedir: İbrahim “Orada Lût da var” dedi. “Biz, orada kimin olduğunu daha iyi biliriz” dediler. “Elbette ki onu ve aile efradını mutlaka kurtaracağız. Yalnız karısı müstesna; o geride kalanlardan olacak.”⁷¹⁹

Yüce Allah, yukarıda geçen iki âyette Hz. Lût (a.s) ile halkı ve ona inananları “mü’minîn” ve “müslimîn” sıfatlarıyla nitelemiştir.⁷²⁰ Bunun üzerine Neseî şöyle demektir: “Bu âyette iman ile İslâm’ın bir olduğuna dair delil vardır. Zira burada melekler onlara hem mü’minler, hem müslümanlar adını vermişlerdir.”⁷²¹ Ebû Hayyân da aynı görüşü Rummânî ve Zemahşerî’den nakletmiştir.⁷²² Kurtubî’ye göre ise, bu iki

⁷¹⁰ İbn ‘Atiyye, a.g.e., VIII, s. 76.

⁷¹¹ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 48.

⁷¹² et-Taberî, a.g.e., XII, s. 537.

⁷¹³ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 164.

⁷¹⁴ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 38.

⁷¹⁵ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 48.

⁷¹⁶ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 219.

⁷¹⁷ el-Âlûsî, a.g.e., XXVII, s. 14.

⁷¹⁸ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 164.

⁷¹⁹ Ankebût, 29/32.

⁷²⁰ Hâzin, a.g.e., IV, s.195.

⁷²¹ en-Neseî, a.g.e., III, s. 377.

⁷²² Ebû Hayyân, a.g.e., V, s. 137.

âyette yer alan “mü’minîn” ve “müslimîn” aynı şey olup; aynı kelime tekrarlanmasın diye değişik kelimeler kullanılmıştır, diye yorumlamaktadır.⁷²³ Lâkin Beydâvî ve İbn Kesîr, bu görüşlerin zayıf olduğunu söylemektedir.⁷²⁴ ez-Zuhaylî ise, burada özel bir durumdan dolayı iki isim aynı anlamda gelmiştir, diye açıklamıştır.⁷²⁵

Bu hususta, İbn Kayyim el-Cevziyye şöyle bir açıklama yapmıştır: “Bu âyetlerde Cenab-ı Hak, kelâmın gerektirdiği bir sırdan dolayı iman ile İslam kavramlarını birbirinden ayırmıştır. Âyette müslüman **وَجَدَ** fiilinin nesnesinden istisnâ edilmiştir. Müminler ise bundan istisnâ edilmemiştir. Şöyle ki: Müminler kasabalarından çıkarılmış ve azabdan kurtarılmıştır. Ancak Hz. Lût (a.s)’ın karısı ona iman etmemiş ve zâhiren müslüman olduğundan dolayı azabdan kurtulan insanlar arasında yer almamıştır.”⁷²⁶

Bursevî de, “mü’min” ve “müslüman” kavramlarının mefhûm olarak değil de doğruluk ve şahsiyet açısından birbirlerinin yerini tutabileceğine işaret ettiğini söylemektedir.⁷²⁷ el-Râzî’ye göre ise müslüman lafzı mümin lazından daha geneldir. Genel manada olanı, daha hususi manada kullanmaya bir sakınca yoktur. Binaenaleyh, mü’mine müslüman denilse, bu onların aynı manada olduklarını göstermez.⁷²⁸ İbnü’l-Cevzî de, nerede bir mümin varsa aynı zamanda müslümandır, diye dile getirmiştir.⁷²⁹ Beydavî ise, bir tek zata çeşitli sıfatlar vermek caizdir, demiştir.⁷³⁰

“Mü’min” ve “müslüman” kavramlarının ayrı şeyler olduğunu söyleyenler Hucurat Sûresi’nin 14. âyetini delil almaktadırlar: “Arap bedevîler “İman ettik” dediler. De ki “Siz iman etmediniz”. Yalnız “Müslüman olduk” deyin.”⁷³¹ Diğer bir delil, Buhari ve Müslim’de Hz. Ömer’den şöyle rivayet gelmektedir: Cebrail (a.s), Rasûlullah’a sordu: Ey Muhammed! Bana İslâm’ı anlat.” dedi. O da: “Allah’tan başka ilâh olmadığına Muhammed’in Allah’ın pegamberi olduğuna şehadet etmen, namazı kılman, zekatı vermen, Ramazan orucunu tutman, gücün yeter yol bulabilirsen Ka’beyi ziyaret etmendir.” dedi. Cebeail (a.s) de “Doğru söyledin.” dedi. Sonra Cebrail (a.s) “Bana imanı

⁷²³ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 48.

⁷²⁴ Bkz: el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 149; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 217.

⁷²⁵ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 31.

⁷²⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 49.

⁷²⁷ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 164.

⁷²⁸ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 219.

⁷²⁹ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 38.

⁷³⁰ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 149.

⁷³¹ Hucurat, 49/14.

anlat.” dedi. Rasûlullah (s.a.s) de: “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, paygamberlerine, ahiret gününe iman etmen, kadere, hayrına ve şerrine iman etmendir.” dedi. Cebrail (a.s) “Doğru söyledin” dedi.”⁷³²

3. O Beldedeki İbret

Lût kavminin başlarına gelen azablardan ibret almayı tavsiye eden âyetlerden genellikle bazıları hâdisenin günümüzde araştırılıp tetkik edilmesi ve bir takım hakikatlerin ortaya konulmasına işaret etmektedir.

Bu âyetlerden biri konumuz olan Zâriyât Sûresi’nin otuz yedinci âyetinde, arta kalan açık belgelere şöyle temas edilmektedir: “وَتَرْكُنَا فِيهَا آيَةً لِّلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ” “Biz orada (beldelerde), acı azaptan korkan kimseler için bir alâmet bıraktık.” Neseî, bu âyete, “beldelerinde kalpleri katlaşmış olanların dışında, azaptan korkanların kendisi ile ibret alacakları bir alâmet bıraktık” manasını vermiştir.⁷³³

Âyette geçen آية “alâmet”⁷³⁴ lafzının ne olduğu hususunda farklı görüşler bulunmaktadır: Bunun, buldukları yer ayrılıp, orada çıkmış olan bir kokuşmuş siyah su olduğu söylenmektedir.⁷³⁵ İbn Cüreyc’e göre, çamurdan pişirilmiş taşların orada (Şam ile Hicaz arasında) çok peyda olduğunu söylemiştir.⁷³⁶ Başka bir görüşe göre, bırakılan alâmetler, bizzat harab olmuş o kasabanın kendisi kastedilmektedir.⁷³⁷

Bu hususta İbn Kesîr şöyle bir açıklama yapmıştır: “Allah Teâlâ, Hz. Lût (a.s.) kavminin yaşadığı o kentlerin yerini pis kokulu bir denize çevirmiştir. Oranın suyundan istifade edilmez. Değersiz ve kirliliğinden ötürü, o mıntıkanın çevresinde oturuma ve tarıma elverişsiz topraklarından da faydalanılmaz. İşte bu yer başkaları için bir öğüt, bir ibret ve darb-ı mesel olmuştur. Akıllı bir müslüman elbette ki bu hâdiseden ders alıp asla onlar gibi davranmayacak, peygamberine karşı gelmeyecek, Rabbi neyi emr ediyorsa ona tabi olacaktır.”⁷³⁸

⁷³² el-Buhârî, Kitâbu’l-İman, 36, hadis no: 50.

⁷³³ en-Neseî, a.g.e., III, s. 377. Ayrıca bkz: el-Kuşeyrî, a.g.e., III, s. 238; ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1053.

⁷³⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., V, s. 137; İbn ‘Atiyye, a.g.e., VIII, s. 76.

⁷³⁵ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 219. Ayrıca bkz: ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1053; el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 149.

⁷³⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1053; el-Alûsî, a.g.e., XXVII, s. 14.

⁷³⁷ Ebû Hayyân, a.g.e., V, s. 137; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 48.

⁷³⁸ İbn Kesîr, İmâmüddîn Ebu’l-Fidâ İsmâil, b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, I, 1.b., Mektebetu’l-Me’ârif, Beyrut, 1410/1991, s. 183.

Mevdûdî de bu konuda şunları söylemektedir: “Belirgin bir alâmet; Lût Gölü denilen Ölü Deniz’dir. Kur’ân’ın müteaddit âyetlerinde Suriye’ye yolculuk yapan Mekkelilerden bu kavmin yol üzerinde görülen kalıntılara bakıp ibret almaları istenmiştir. Bugün nerede ise kesin bir şekilde, Ölü Deniz’in güney ucunun, Hz. Lût (a.s)’ın kavminin başkenti olan Sodom’un yer aldığı mıntıkanın şiddetli bir zelzele ile yerin dibine batması sonucu oluştuğu kabul edilmektedir. Bu mıntıkada hâlâ insanların yaşadığını gösterir alâmetlere rastlanmaktadır. Günümüzde modern kazı aletleriyle araştırmalar yapılmakta, fakat sonuçları hâlâ beklenmektedir.”⁷³⁹

Âyetin “acı azaptan korkan kimseler” kısmına gelince, Bursevî, “Sağlam fitrata ve rakîk kalplere sahip olup da bundan korkma durumunda olanlardır” diye tefsir etmiştir.⁷⁴⁰ Ebussuûd da, burada azaptan korkan kimselerden maksat, fitratları sağlam, yürekleri yufka olduğu için acıklı azaptan korkan şahıslardır. Yoksa katı yürekli insanlar değildir. Zira buna değer vermezler ve onu bir âyet saymazlar, diye açıklamıştır.⁷⁴¹ Seyyid Kutub ise, “Allah’tan korkan kimseler, bu âyeti görürler, esasını anlayıp faydalanırlar. Diğerleri ise gözleri kör olduğundan ne yeryüzündeki, ne iç dünyalarındaki, ne de tarihî hâdiselerdeki alametleri görebilirler”, şeklinde dile getirmiştir.⁷⁴²

G. GEÇMİŞ ÜMMETLERDEN İBRETLER

1. 38-46. Âyetler

وَفِي مُوسَى إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (38) فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (39) فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ (40) وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ (41) مَا تَذَرُ مِن شَيْءٍ أَنتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْتَهُ كَالرَّمِيمِ (42) وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُم تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ (43) فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذْتَهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ (44) فَمَا اسْتَطَاعُوا مِن قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ (45) وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (46)

2. Âyetlerin Meâli

38. Mûsâ’da da (dersler ve ibretler vardır). Onu âşikâr bir hüccetle Firavun’a gönderdik, 39. Fir’avn, bütün ordusu ile yüz çevirdi ve “Bu bir sihirbaz veya bir delidir” dedi, 40. Biz de onu ve ordularını alarak, hepsini denize attık. O esnada pişmanlıkla kendi

⁷³⁹ el-Mevdûdî, a.g.e., IV, s. 248.

⁷⁴⁰ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 165.

⁷⁴¹ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 141.

⁷⁴² Seyyid Kutub, a.g.e., VI, s. 3383.

kendini kınıyordu, 41. Âd halkında da ibretler vardır. Üzerlerine ölüm rüzgârı göndermiştik, 42. Üzerinde geçtiği her şeyi derhâl küle çeviriyordu, 43. Semûd (kavminin kıssasında) da (ibretler vardır.) Onlara “Belli bir vakte kadar faydalanın” denilmişti, 44. Rablerinin emrine karşı geldiler. Bu yüzden onlar bakıp dururken onları sâike çarpmıştı, 45. Artık ne yerlerinden kalkmaya güçleri kalmıştı ne de bir yardım görmüşlerdi, 46. Bundan önce Nuh kavmini de helâk etmiştik. Çünkü onlar fâsık bir kavim idiler.

3. İçerdiği Konular ve Tefsiri

Yüce Allah önceki âyetlerde, Mekkeli müşrikleri, tarihi olayla ikaz ve gelecek ümmetlere ibret olsun diye Lût kavminin kıssasından birkaç safha anlatmıştır. Akabinden burada azgın milletlerin kıssalarını birer özet olarak anlatmaktadır. Bunlardan Firavun ordusunu, Âd, Semûd ve Nuh kavimlerini zikretmektedir.

1. Mûsâ (a.s)’a Sihirbaz ve Mecnun İthamı

Sûre’nin bu kısmında, tarihsel gerçekliği dünyanın neredeyse tüm insanlar tarafından malum olan Hz. Mûsâ (a.s) ve Firavun arasındaki mücadeleye kısaca temas ederek, gerek o dönemin Mekkelilerine, gerekse tüm zamanların insanlarına şöyle bir hatırlatma gerekmektedir: “Mûsâ’da da (dersler ve ibretler vardır). Onu âşikâr bir hüccetle Firavun’a gönderdik”.

Âyette geçen “Mûsâ’da da” ifadesinin üzerine Nesefî şöyle demektedir: “Yüce Allah’ın “Yeryüzünde gerçekten yakîn ehli için âyetler vardır.” hitabına, yahut Allah Teâlâ’nın “orada (beldelerde), bir alâmet bıraktık” buyruğuna atfedilmiştir.”⁷⁴³ Lâkin, Ebû Hayyân’ın söylediğine göre Zemahşerî ile İbn ‘Atiyye, “Mûsâ’da da” ifadesinin “Yeryüzünde gerçekten yakîn ehli için âyetler vardır.” cümlesine atıf olduğunu uzak görmüşlerdir.⁷⁴⁴ er-Râzî de, bu âyet çok önce zikredildiği için ve aralarında bir bağ olmadığı için, uzak bir izahtır, diye açıklamıştır.⁷⁴⁵

ez-Zemahşerî’ye göre mezkûr ifade “orada (beldelerde), bir alâmet bıraktık” cümlesine atıf olursa, takdiri şöyle olmaktadır: “Biz Mûsâ (a.s)’ın Firavun’a gönderilme hâdisesinde ve onun kavminin, peşlerine düşen Firavun’dan ve buğulmaktan

⁷⁴³ en-Nesefî, a.g.e., III, s. 377.

⁷⁴⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., V, s. 137.

⁷⁴⁵ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 219.

kurtulmasında ibretler kıldık.” Buna göre atıf, tıpkı şu cümleyi söyleyen kimsenin yaptığı atfa benzemektedir: “Ona (hayvana) saman ve soğuk su yedirdim” Hâlbuki bunun asıl manası, “Ona saman yedirdim ve soğuk su içirdim” şeklinde olmaktadır.⁷⁴⁶

“Onu âşikâr bir hüccetle Firavun’a gönderdik.” cümlesini Beydâvî, “O da asa ve beyaz el mucizeleridir.” şeklinde açıklamıştır.⁷⁴⁷ Kurtubî de, “Asa ve onun dışındaki diğer mucizelerdir” diye yorumlamıştır.⁷⁴⁸ İbn Kesîr ise bu hususta şöyle söylemektedir: “Yani biz Mûsâ’yı, göz kamaştırıcı bir delil ve kesin hüccet ile Firavun’a gönderdik, demektir.”⁷⁴⁹

Otuz dokuzuncu âyette geçen فَرَّوْا بِرُكْنِهِ “Fir’avn, bütün ordusu ile yüz çevirdi.” ifadesindeki فَرَّوْا fiili “Allah’ın emrinden yüz çevirmek ve yana dönmek” demektir.⁷⁵⁰ “Rükn” kelimesi de “uç ve yan” anlamına gelmektedir. Şöyle ki, kişinin uç tarafı ve yanından kastedilen da onun bizzat kendi zatı olduğu söylenmektedir.⁷⁵¹ el-Ahfeş, yanını döndü diye açıklamıştır.⁷⁵² el-Cevherî şöyle demektedir: “Bir şeyin rüknü, insanın omuz kısmı gibi, bir şeyin en kuvvetli tarafıdır.”⁷⁵³ el-Kuşerî’ye göre de rükün bedeninin yan tarafı, demektir. Bu da bir şeyden yüz çevirmekte aşırıya gitmeyi ifade eden bir tabirdir, diye açıklamıştır.⁷⁵⁴

Diğer bir açıklamaya göre “Rükn” burada ‘kuvvet ve kudret’ anlamına kullanılmıştır. Zira rükn, dayandığı bir dayanaktır ki bu, mal, asker ve kuvvetten birinin olabildiği söylenmektedir.⁷⁵⁵ er-Râzî de âyetteki rükünle, binaların güçlendirildiği tel ve direklere benzetilerek, muhtemelen onun ordusu ve Hâmân veziri kastedilmiştir, demiştir.⁷⁵⁶ Buna göre İbn Zeyd âyete, “Firavun hükümeti ve ordusundan aldığı kudretine dayanarak, bunlara güvenerek imandan yüz çevirdi.” manasını vermiş sonra da Yüce Allah’ın: “Keşke size yetecek bir kuvvetim olsaydı veya güçlü bir yere

⁷⁴⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1053. Ayrıca bkz: Ebû Hayyân, a.g.e., V, s. 137; İbn ‘Atiyye, a.g.e., VIII, s. 77.

⁷⁴⁷ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 149.

⁷⁴⁸ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 49.

⁷⁴⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIII, s. 217.

⁷⁵⁰ İbn ‘Atiyye, a.g.e., VIII, s. 77.

⁷⁵¹ İbn Manzûr, a.g.e., XIII, s. 185.

⁷⁵² el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 49.

⁷⁵³ el-Cevherî, a.g.e., s. 107.

⁷⁵⁴ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 49.

⁷⁵⁵ en-Nesefî, a.g.e., III, s. 377.

⁷⁵⁶ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 220.

sığınabilseydim”⁷⁵⁷ âyetini delil göstermiştir.⁷⁵⁸ İbn Abbas ve Katade de “O (Firavun) gücüyle yüz çevirdi” diye açıklamışlardır.⁷⁵⁹ Mücâhid ise “Adamları ile yüz çevirdi” demiştir.⁷⁶⁰

Âyetin devamında yer alan وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ “Bu bir sihirbaz veya bir delidir, dedi.” ifadesi kesin olarak şunu göstermektedir ki, mucizeler doğru yola hazırlıklı olamayan kalpleri hidayete erdirmez. Batılda ısrar eden ve iftiraya tevessül eden delilleri kesmez.⁷⁶¹ İbn Kesîr ifadeye “Senin vaziyetin bana bu getirdiklerin ile ya bir sihirbaz olmanı veya bir deli olmanı gerektiriyor.”⁷⁶² manasını vermiştir. es-Sâbûnî’ye göre Firavun bu sözü Hz. Mûsâ (a.s)’ın doğruluğundan şüphelendiği için değil, kavmini aldatmak için söylemiştir. Zira أَوْ “veya” edatı şüphe ifade etmektedir.⁷⁶³ Kurtubî de, bu edatın “ve” manasında olduğunu söylemiştir. Buna delil olarak da Firavun ve taraftarlarının, Hz. Mûsâ (a.s)’ı “Sâhir” ve “Mecnûn” diyerek biriyle değil de her ikisine birden nisbet ettiklerini göstermiştir. Nitekim Yüce Allah’ın “Ve onlardan günahkara veya nankör hiçbir kimseye boyun eğme.”⁷⁶⁴ hitabında da ‘ev’ edatı ‘ve’ anlamında kullanılmıştır.⁷⁶⁵ Âlûsî ise bu hususta şöyle demektedir: “Bu tevile gerek yoktur. Zira Firavun bukalemun gibi her reнге girerdi.”⁷⁶⁶

er-Râzî, Hz. Mûsâ (a.s) ile Firavun arasında cereyan eden olay üzerine şöyle bir açıklama yapmıştır: “Sâhir, sihriyle cinlere gelir, yahut onlara yaklaşır. Mecnûn ise, cinlere isteyerek yönelmese bile, cinler ona yönelir. Bu durumda, hem sâhirin hem de mecnunun cinlerle ilgisi vardır. Lâkin sihirbaz, kendi iradesiyle cinlere giderken, mecnuna iradesi dışında cinler gelir. Buna göre sanki, Firavun, kendi sözünü yalandan korumak istemiş ve “Onu cinler çarpmıştır” yahut “O sâhirdir, her ne kadar onun bundan haberi yoksa da ve kasden yaklaşmıyorsa da cinler ona gelmektedir” demek istemiştir.”⁷⁶⁷

⁷⁵⁷ Hûd, 11/80.

⁷⁵⁸ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 535; İbn Kesîr, a.g.e., s. 220.

⁷⁵⁹ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 535; İbn Kesîr, a.g.e., s. 220.

⁷⁶⁰ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 39.

⁷⁶¹ Seyyid Kutub, a.g.e., VI, s. 3383.

⁷⁶² İbn Kesîr, a.g.e., s. 220.

⁷⁶³ es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 256.

⁷⁶⁴ İnsan, 76/24.

⁷⁶⁵ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 50.

⁷⁶⁶ el-Âlûsî, a.g.e., XXVII, s. 15.

⁷⁶⁷ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 220.

Kırkinci âyette Yüce Allah, Firavun'un sözüne karşı: **فَأَخَذْنَا هُوَ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ** “Biz de onu ve ordularını alarak, hepsini denize attık. O esnada pişmanlıkla kendi kendini kınıyordu.” beyan buyurmuştur. er-Râğıb el-İsfahânî'ye göre ‘Nebz’ kelimesi, bir şeyi, kendisine verilen az önem sebebiyle kaldırıp atmak anlamındadır.⁷⁶⁸ Bunun üzerine Bursevî şöyle demektedir: “Yani, nasıl bir kişi eline aldığı çakıl taşlarının yok olmasına aldıriş etmeden denizin içine atıyorsa, biz de onları, silah ve sair tüm ağırlıklarıyla beraber Kızıldeniz'in içerisine attık.”⁷⁶⁹

وَهُوَ مُلِيمٌ “O esnada pişmanlıkla kendi kendini kınıyordu” cümlesini Beydâvî, “O küfür ve inadından dolayı kınanacak bir şey yapıyordu” diye açıklamıştır.⁷⁷⁰ Diğer bir görüşe göre âyette geçen **مُلِيمٌ** lafzı, kınanmayı hak eden yahut “Mûsâ (a.s.)'dan neden yüz çevirdim ve onu neden (sihirbaz ve deli diyerek) itham ettim” diye kendisini kınaması demektir.⁷⁷¹ Elmalılı'ya göre tefsircilerin söylediği bu mana, suda boğulmasından önceki hâlini beyan etmektedir. Zımnem, **مُلِيمٌ** “nefsini kınayarak” anlamına gelebiliyorsa, bu durumda, suda boğulurken **لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ** “Gerçekten İsrailoğulları'nın inandığı İlah'tan başka İlah bulunmadığına ben de iman ettim.”⁷⁷² diyerek gösterdiği pişmanlığı ifade eder, diye açıklamıştır.⁷⁷³

Ebussuûd'a göre ise bu âyet-i kerime, İlahî kuvvet ve kudretin son derece muazzam olduğunu ve Firavun ile kavminin de bunun karşısında son derece hakir ve güçsüz kaldıklarını pek açık olarak haber vermektedir.⁷⁷⁴

2. Âd Kavminin Rüzgârla Helâki

Cenab-ı Hak, Firavun'un kıssasını bitirdikten sonra, akabinde Âd kıssasını da **وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ** “Âd (halkında) da (ibretler vardır). Üzerlerine ölüm rüzgârı göndermiştik” diye anlatmıştır. Kurtubî âyette geçen ‘Âd’da’ ifadesini, düşünen kimseler için Âd kavminde de ibret alınacak şeyler bıraktık, anlamında tefsir etmiştir.⁷⁷⁵

⁷⁶⁸ er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 788.

⁷⁶⁹ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 166.

⁷⁷⁰ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 149.

⁷⁷¹ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 166.

⁷⁷² Yûnus, 10/90.

⁷⁷³ Elmalılı, a.g.e., VII, s. 262.

⁷⁷⁴ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 141.

⁷⁷⁵ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 50.

İbnü'l-Cevzî, “Akîm rüzgârı” cümlesini, hiç hayır ve bereketi olmayan aşılama ve tozlaşma yapmayan, sadece mahveden bir rüzgârdır, diye açıklamıştır.⁷⁷⁶ Mevdûdî de bu hususu şöyle açıklamaktadır: “Bu rüzgârın üzerine, çocuğu olmayan kısır kadınlar için söylenen “Akîm” sözcüğü kullanılmıştır. Araplar buna “kuru” manasını vermişlerdir. Buna göre isabet ettiği şeyi mahveden, kurutup bırakan sert kuru rüzgâr anlamına olabilmektedir. Eğer kullanıldığı mana üzerinde durursak; o zaman kısır kadın gibi hiçbir fayda sağlamayan, geçip gittikten sonra hiçbir yararlı iz bırakmayan rüzgâr anlamını kapsar. Bunun gibi bir rüzgâr ne yumuşak olur, ne yağmur getirir, ne ağaçların meyvelerine faydalıdır, ne de havanın esmesi ile beklenen faydalardan birini temin eder.”⁷⁷⁷

Rivayet olduğuna göre Hz. Ali (r.a) bu rüzgârlara, “nekbâ” adını vermiştir ki bunun anlamı iki esas yön olan doğu-batı arasından yahut sabâ (doğu) rüzgârı ile şimâl (kuzey) rüzgârının arasından esen rüzgârlar olduğu söylenmektedir.⁷⁷⁸ İbn Abbas da, bu rüzgâr batıdan esen rüzgârdır, şeklinde açıklamıştır. Diğer bir rivayete göre Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Bana sabâ (doğu) rüzgârıyla yardım olundu. Âd kavmi ise debûr (batı) rüzgârıyla helâk edildi.”⁷⁷⁹

Kırk ikinci âyette ise مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَنْتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْتَهُ كَالرَّمِيمِ “Üzerinde geçtiği her şeyi derhâl küle çeviriyordu” buyurulmaktadır. Said Havva âyete, “Bu rüzgâr gerek kendilerinin, gerek hayvanlarının, gerek mallarının üzerinde esip geçsin, kesinlikle onu yok ve helâk eder, öldürürdü” manasını vermiştir.⁷⁸⁰ Burada geçen “رَمِيمٍ” kelimesiyle ilgili İbn Abbas, yok olup çürüyen şeydir, diye tefsir etmiştir. Mücahid de böyle yorumlamıştır.⁷⁸¹ Katâde ise, o dövülen, ezilen kuru bitkidir, diye açıklamıştır.⁷⁸² Ebu'l-Âliye ile es-Süddî de, oldukça ince taneli toprak gibidir, diye dile getirmişlerdir.⁷⁸³ Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “O, Rabbinin emriyle her şeyi yıkar helâk eder.”⁷⁸⁴

⁷⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 39.

⁷⁷⁷ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 515.

⁷⁷⁸ Süyûtî, a.g.e., XIII, s. 684. Ayrıca bkz: İbn 'Atiyye, a.g.e., VIII, s. 77.

⁷⁷⁹ el-Buhârî, Kitâbu Bed'ul'-Halk, 5, hadis no: 3205.

⁷⁸⁰ Havva Said, a.s.e., XIV, 148.

⁷⁸¹ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 540.

⁷⁸² el-Mâverdî, a.g.e. V, s. 373.

⁷⁸³ eş-Şevkânî, a.g.e., V, s. 120.

⁷⁸⁴ Ahkâf, 46/25.

es-Sâbûnî bu hususta şöyle bir yorum yapmıştır: “Allah’ın Âd kavmine gönderdiği bu rüzgâr uğultulu bir fırtına idi. Peşpeşe sekiz gün devam etti. Her bir yere ulaşıncı berbat ediyordu, insanları alıp göklere doğru kaldırıyor, her biri kuş gibi görünüyordu. Sonra onu yeryüzüne cansız bir et yığını halinde atıyordu.”⁷⁸⁵ Mesela Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Öyle ki onlar, içleri bomboş hurma kütükleri gibiydiler.”⁷⁸⁶

3. Semûd Kavminin Yıldırım ile Helâki

Yüce Allah Âd kıssasından sonra, Semûd kavminin helâk edilmesini anlatarak şöyle buyurmuştur: *وَفِي تَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتُّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ* “Semûd (kavminin kıssasında) da (ibretler vardır.) Onlara “Belli bir vakte kadar faydalanın” denilmiştir”. İbnü’l-Cevzî ‘Semûd’da ifadesini, “Onlarda da bir alâmet ve ibret vardır” diye açıklamıştır.⁷⁸⁷ el-Cezâirî de şöyle bir açıklama yapmıştır: “Onlara kardeşleri Hz. Sâlih (a.s)’i elçi olarak gönderdik. Hz. Sâlih (a.s) onları tek Allah’a kulluk edip, O’na hiçbir şeyi ortak koşmamaya davet etti. Lâkin Semûd kavmi Hz. Sâlih (a.s)’ı tekzib ettiler. Kendisinden doğru söylediğini kanıtlayacak bir delil göstermesini istediler. Yüce Allah da onlara mucize olarak bir dişi deve gönderdi. Ama Semûd kavmi, hafife almalarının ve yalanlamalarının sonucu olarak o deveyi öldürdü. Bunun üzerine onlara: “Belli bir vakte kadar faydalanın, denilmiştir.”⁷⁸⁸

Müfessirler âyette geçen “Belli bir vakte kadar” ibaresinden ne kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu konuda izahlar şöyledir:

Katâde, “Bu Semûd kavminin Hz. Sâlih (a.s)’in devesini öldürdükten sonra Allah Teâlâ onları “Üç gün boyunca yiyin, için, ondan sonra sizin üstünüze azabım gelecektir.”⁷⁸⁹ diye Hûd Sûresi’nin bu âyetine işaret ediyor.” şeklinde açıklamıştır.⁷⁹⁰ ez-Zemahşerî ile Nesefî de aynı görüşü aktarmışlardır.⁷⁹¹ İbn Kesîr ise “Onun kavmi üç gün süreyle beklediler. Dördüncü günün sabahında, gündüzün erken vakitlerinde azab onlara gelip isabet etti.” şeklinde yorumlamıştır.⁷⁹² Bir diğer görüşe göre de, “Hak Teâlâ onlara mühlet verdi ve o üç gün içerisinde, onların renkleri bozuldu, yüzleri sararıp-karardı.

⁷⁸⁵ es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 257.

⁷⁸⁶ Hâkka, 69/7.

⁷⁸⁷ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 39.

⁷⁸⁸ el-Cezâirî, a.s.e., IX, s. 132.

⁷⁸⁹ Hûd, 11/65.

⁷⁹⁰ Süyûtî, a.g.e., XIII, s. 685.

⁷⁹¹ ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1053; en-Nesefî, a.g.e., III, s. 378.

⁷⁹² İbn Kesîr, a.g.e., s. 220.

Sonra da sabah vaktinde azap onları yakalayiverdi.” manasının kastedildiği söylenmektedir.⁷⁹³

Lâkin er-Râzî, bu görüşlerin zayıf olduğunu ve şöyle bir izah yapılabileceğini söylemiştir: “Çünkü daha sonraki âyetteki فَعْتُوا “karşı geldiler” ifadesindeki ‘fâ’ harfi, bu karşı gelmenin, faydalanmadan hemen sonra olduğuna delildir. Binaenleyh, bu تَمَتُّعُوا “faydalanma” lafzı ile, Yüce Allah’ın o insanlar üzerine takdir buyurmuş olduğu eceller (ömürler) kastedilmiştir. Dolayısıyla istisnasız herkese, eceline kadar mühlet tanınmıştır. Buna göre Cenab-ı Hak, insana, “Haydi ömrünün son noktasına kadar safa sür, yaşa; eğer iyilik yaparsan, mü’min müslüman olursan, her iki dünyada böyle faydalanmaya devam edersin. Aksi takdirde, âhirette artık nasibin yok.” demektir.”⁷⁹⁴

Hasan-ı Basrî’ye göre de, bu âyetin anlamının “Eğer siz tevbe ve iman yolunu seçmezsiniz, belli bir süreye kadar bu dünyada nimetlerinden yararlanma fırsatı verilecek, ondan sonra da belânız gelecek, zararını göreceksiniz” şeklinde olduğunu dile getirmiştir.⁷⁹⁵

Kırk dördüncü âyette geçen عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ “Rablerinin emrine karşı geldiler” ifadesini Kurtubî, Allah’ın emrine muhâlefet ederek dişi deveyi kesmişlerdi, diye açıklamıştır.⁷⁹⁶ Bursevî de, “O’nun buyruğuna uymaya karşı kibir ederek imtinâ ettiler. Rablerinin fermanına gönül kulaklarını açık tutmadılar, kendi işlerini yerine getirmekle meşgul oldular.” şeklinde yorumlamıştır.⁷⁹⁷ O yüzden Semûd kavmi sünnetullah gereği, semavi bir âfeti hak etmişlerdi. Bunu dile getirmek üzere âyetin devamında Yüce Allah, فَأَخَذْتَهُمُ الصَّاعِقَةَ وَهُمْ يَنْظُرُونَ “Bu yüzden onlar bakıp dururken onları sâika çarpmıştı” diye buyurmuştur. Âyette yer alan ‘Sâika’dan maksad, helâk edici azab anlamında olduğu söylenmektedir.⁷⁹⁸ İbnü’l-Cevzî de, “Azabla birlikte Cebrâil’in sesiyle ölmektir” şeklinde tefsir etmiştir.⁷⁹⁹

Mevdûdî bu hususta şöyle söylemektedir: “Kur’ân-ı Kerim’in farklı yerlerinde bu azap hakkında çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Bir yerde ona رَجْفَةٌ “Korkutan ve kaldırıp

⁷⁹³ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 142.

⁷⁹⁴ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 221.

⁷⁹⁵ Bkz: Ebû Hayyân, a.g.e., V, s. 139; el-Âlûsî, a.g.e., XXVII, s. 16.

⁷⁹⁶ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 50.

⁷⁹⁷ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 169.

⁷⁹⁸ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 50; en-Nesefî, a.g.e., III, s. 378.

⁷⁹⁹ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 39.

yere vuran belâ” denmiştir. Bir yerde de صَيْحَةٌ “Gürültü ve bağırma” diye yorumlanmıştır. Diğer bir yerde ise, طَاعِيَةٌ “Son derece şiddetli ve büyük âfet” lafzı getirilmiştir. Bu buyrukta ise o azaba صَاعِقَةٌ denmiştir. Yıldırım gibi aniden inen felâket demek olduğu gibi, şiddetli gürültü de denmektedir. Galiba bu azap, korkunç seslerle, gürültüler çıkaran bir yer sarsıntısı ve depremlerle meydana gelmişti.”⁸⁰⁰

Diğer bir açıklama da şöyledir: “Hz. Sâlih (a.s)’ın kavmi, Hz. Sâlih (a.s)’ın bildirdiği alâmetleri, yani yüzlerinin sararmasını, kızarmasını ve kararmasını görünce, onu öldürmeye kalkıştılar. Fakat Cenab-ı Hak, onu kurtarıp kendisini Filistin toprağına gönderdi. Nihâyet dördüncü günün kuşluk zamanında onlar güzel kokular sürünüp sahtiyan derilerle kefenlerini giydiler. Sonunda onları o korkunç ses yakalayiverdi de hepsi helâk oldular.”⁸⁰¹

Âyetin son kısmına geçen وَهُمْ يَنْظُرُونَ “Onlar bakıp dururken” ifadesini es-Sâbûnî, onlara bu azab gündüz aydınlığında gelmişti, diye açıklamıştır.⁸⁰² İbn Kesîr de şöyle demektedir: “Onlar üç gün o azabı beklediler. Dördüncü gün sabahleyin erkenden azab onlara geldi.”⁸⁰³ Bir diğer görüşe göre, onlar vadolundukları azabı bekliyorlardı. Zira o günlerde renklerinin değişmesinden dolayı onun ineceğinin işaretlerini kendi gözleri ile göre göre ölümün kolları arasına düştüler, şeklinde izah edilmiştir.⁸⁰⁴

Kırk beşinci buyrukta yer alan فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ “Artık ne yerlerinden kalkmaya güçleri kalmıştı, ne de bir yardım görmüşlerdi” ifadesi, herhangi bir suretle batmakta olan bir kavmin bütün dehşeti ile manzarasını göstermektedir.⁸⁰⁵ er-Râzî’ye göre de bu âyet, onların kaçmaktan ve firar etmekten, son derece âciz kaldıklarını anlatmaktadır.⁸⁰⁶ Bunun benzeri bir âyette şöyle geçmektedir: “Onlar da yurtlarında diz üstü dona kaldılar.”⁸⁰⁷ Bursevî de, evlerindeki yerlerine yapışıp kaldılar, kaçmalarını dursun, ayağa kalkmaya ve hareket etmeye bile güçleri yetmez hâle geldiler, şeklinde tefsir etmiştir.⁸⁰⁸

⁸⁰⁰ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 517. Ayrıca bkz: İbn Manzûr, a.g.e., XIV, s. 210.

⁸⁰¹ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 142.

⁸⁰² es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 257.

⁸⁰³ İbn Kesîr, a.g.e., s. 221.

⁸⁰⁴ eş-Şevkânî, a.g.e., V, s. 120.

⁸⁰⁵ Elmalılı, a.g.e., VII, s. 262.

⁸⁰⁶ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 224.

⁸⁰⁷ A’râf, 7/78.

⁸⁰⁸ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 169.

Mevdûdî'ye göre âyette geçen مُتَنَصِّرِينَ kelimesinin kökeni olan اِنْتِصَارَ sözcüğü, Arapça'da iki anlamda kullanılmaktadır. Biri, kendi kendini herhangi bir saldırıdan koruyan, kurtaran. Diğeri de saldırıdan intikam alan demektir, diye açıklamıştır.⁸⁰⁹ Buna göre Neseî, “وَمَا كَانُوا مُتَنَصِّرِينَ” ifadesini, onlar azaptan korunmamışlardır, veya bizim azabımıza karşılık verme imkanı bulmamışlardır, diye açıklamıştır.⁸¹⁰ et-Taberî de, üzerlerine inen ilâhî azabı geri çevirmeye güç yetirememiş; kendilerine azabı indirenden intikam almaya da muktedir olmamışlardır, şeklinde yorumlamıştır.⁸¹¹

4. Nûh Kavminin Helâk Edildiğinin Haberi

Yüce Allah Semûd kavminin helâk edilmesini beyan ettikten sonra, burada bir seri işaretlerle Nûh kavminin kıssasını açıklamadan sadece bunların helâk edildiğinin haberine temâs edip şöyle buyurmaktadır: وَقَوْمٌ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ “Bundan önce Nûh kavmini de helâk etmiştik. Çünkü onlar fâsık bir kavim idiler.” ez-Zuhaylî âyete, “Biz bu kavimlerden önce de bir tûfan âfetinde Nûh kavmini yok etmiştik. Çünkü bunlar Allah'a itaattan çıkan, sınırlarını çiğneyen fâsık bir kavim idi.” manasını vermiştir.⁸¹² eş-Şevkânî âyette geçen “Bundan önce” ifadesinin, Nûh kavminin Firavun, Âd ve Semûd kavimlerinden önce gelip-geçmiş olmasından dolayıdır, şeklinde açıklamıştır.⁸¹³ Buyrukta bulunan okuyuş farklılıklarıyla ilgili izah, Birinci Bölüm'de “Kıraat Farklılıkları” başlığı altında yer almaktadır.

Son olarak Celal Yıldırım şöyle söylemektedir: “Mekkeli müşrikleri de çetin bir hüküm bekliyordu. Ancak ileride İslam'a girecekleri ilâhi ilimle tesbit edildiğinden, bahsi geçmiş olan kavimler gibi helâk olmadılar ve Mekke'nin fethedilmesiyle câhiliye gurur ve isyanlarına son verildi ve sevmedikleri, alay ettikleri mü'minlerin karşısında boyunlarını bükmek zorunda kaldılar.”⁸¹⁴

⁸⁰⁹ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 517.

⁸¹⁰ en-Neseî, a.g.e., III, s. 379.

⁸¹¹ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 543.

⁸¹² ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 40.

⁸¹³ eş-Şevkânî, a.g.e., V, s. 120.

⁸¹⁴ Yıldırım Celal, a.g.e., XI, s. 5820.

H. KÂİNATTAKİ KEVNÎ BELGELER

1. 47-51. Âyetler

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ (47) وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ (48) وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (49) فَفَرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (50) وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُمْ مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (51)

2. Âyetlerin Meâli

47. Ve semayı biz kuvvetimizle bina ettik. Şüphe yok ki biz genişleticileriz, 48. Arzı da biz yayıp döşedik. Biz ne güzel döşeyenleriz, 49. Ve biz her şeyden iki çift yarattık. Tâ ki, düşünüp ibret alırsınız, 50. Öyleyse, Allah’a doğru kaçınız. Şüphe yok ki ben O’nun tarafından size gönderilmiş âşikâr bir uyarıcıyım, 51. Allah’ın yanında başka bir ilâh edinmeyin. Elbette ben O’nun tarafından size gönderilmiş apâşikâr bir uyarıcıyım.

3. İçerdiği Konular ve Tefsiri

Yukarıdaki âyetlerle yeniden Sûre’nin başlangıcındaki kâinat belgelerinin sergilenmesine dönmektedir. Burada yaşamakta olan inkârcıların akıllarını harekete geçirmek ve düşünce gücünü genişletip hakkı anlamalarını kolaylaştırmak için üç belgeye yer verilmektedir. Sonra da tevhid ehli olarak Allah’a koşmaları bildirilmektedir.

1. Kâinatın Genişlemesi

Allah Teâlâ’nın “Ve semayı biz kuvvetimizle bina ettik. Şüphe yok ki biz genişleticileriz” hitabıyla, gökte de, yaratıcının kemal derecesinde her şeye muktedir olduğunu gösteren âyetler (belgeler) ve ibretler vardır, diye buyurmaktadır. Kurtubî de âyette geçen ‘السَّمَاءُ’ lafzının durumunu Hz. Nûh (a.s) kavminin kıssasına atıf etmektedir. Zira her ikisini de birer âyet (delil, belge ve alamet)dir, diye açıklamıştır.⁸¹⁵

Âyette geçen “بِأَيْدٍ” kelimesi, göğün yapısının çok muhkem oluşunun te’kidi için kullanıldığı söylenmektedir.⁸¹⁶ Bu ifadeyi, İbn Abbas, Mücâhid, Katâde, diğer müfessirler ve dilcilerden gelen rivayete göre güç ve kudretle diye tefsir etmişlerdir.⁸¹⁷

⁸¹⁵ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 52.

⁸¹⁶ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 44.

⁸¹⁷ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 39; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 221.

Bu âyette de bu manayı desteklemektedir: ... دَاوُدَ ذَالِ الْيَدَيْنِ “Dâvud’u, o güç sahibi zâtı hatırla...”⁸¹⁸ Ayrıca buyruktaki اَيْدٍ ifadesiyle يَدٌ kelimesinin çoğulu kastedilmektedir. Bunun delilinin de Allah Teâlâ’nın ... لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ “İki elimle yarattığıma...”⁸¹⁹ hitabında olduğu söylenmektedir. Yine Yüce Allah, ... مِمَّا عَمِلْتُمْ آيْدِينَا... “...Ellerimizin (kudretimizin) meydana getirdiklerinden...”⁸²⁰ buyurmuştur ki bu da, gerçekte birinci mana ile aynıdır, ona raci olmaktadır. Buna göre bu demektir ki, Hak Teâlâ “yarattım” buyurduğu yerde, بِيَدَيَّ buyurmuş, çoğula çoğul ile mukabele edilsin diye, biz yaptık buyurduğu yerde بِأَيْدٍ şeklinde hitab ettiği söylenmiştir.⁸²¹

“Genişleticileriz” diye terceme ettiğimiz kelimenin kökü olan ‘وَسِعٌ’ kelimesinin Muhtar’da, “Takat ve güç” anlamı verilmiştir.⁸²² Yahut bunun ism-i fâili olan “mûsi” şeklinde kullanılmıştır. Arapça’da ise ism-i fâil bazı yerlerde süreklilik ifade etmektedir. Binaenaleyh burada hitab, bir taraftan kâinatın genişliğini ifade ederken, başka taraftan da kâinatın kesintisiz ve devamlı olarak genişlemekte olduğu hususuna işaret ettiği söylenmektedir.⁸²³

Müfessirler burada, “Şüphe yok ki biz genişleticileriz” ifadesinin ne kastedildiği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: İbn Abbas ibareyi, ‘güç yetirenleriz, kuvvet sahibi olanlarız’ şeklinde izah etmiştir. Yine ondan rivayete göre; bizler yarattıklarımızın rızıklarını genişletenleriz, diye açıkladığı da nakledilmiştir.⁸²⁴ Hasan-ı Basrî de, rızık yağmur ile genişletenleriz, şeklinde açıklamıştır.⁸²⁵ ez-Zeccâc ise, gökle yerin arasını genişletmekteyiz, diye yorumlamıştır.⁸²⁶

Çağımızın müfessirlerinden biri olan Mevdûdî, mezkûr ifadeyi şöyle açıklamaktadır: “Bu kocaman kainatı biz sadece bir kez yaratıp bırakmadık, aksine o kainatta devamlı genişletme yapmaktayız. Ve daima o kâinat dâhilinde yaratmamızın

⁸¹⁸ Sâd, 38/17.

⁸¹⁹ Sâd, 38/75.

⁸²⁰ Yâsîn, 36/71.

⁸²¹ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 226-227.

⁸²² Ebû Bekir er-Râzî, a.g.e., s. 300.

⁸²³ Havva Said, a.g.e., XIV, 160. Ayrıca bkz: Yılmaz Hakkı, a.g.e., VII, s. 37.

⁸²⁴ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 52.

⁸²⁵ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 39.

⁸²⁶ ez-Zeccâc, a.g.e., V, 57.

yepyeni, dehşete düşüren gelişmeleri olmaktadır. Böyle güçlü ve muazzam yaratıcının şahsını, yeniden yaratma hususunda siz nasıl güçsüz zannedebilirsiniz?”⁸²⁷

2. Yeryüzünün Döşenip Tezyin Edilmesi

Kırk sekizinci âyette geçen وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ “Arzı da biz yayıp döşedik. Biz ne güzel döşeyenleriz” ifadesiyle, yeryüzünün, başta insan olmak üzere canlıların yaşamasını ve her türlü ihtiyacını karşılayacak zenginlikte ve nitelikte döşenip hazırlandığı açıklanmaktadır.⁸²⁸ Diğer bir görüşe göre, döşeme rahat ve huzuru ifade eder. İşte yerin üstünde insanlar için bir döşeğe benzer rahat ve huzur yatağı kılınmış ve orada her şey hayatın temini ve kolayca tanzimi için düzenlenmiştir.⁸²⁹ Bir başka açıklamaya göre bu buyruk, yerin yaratılıp yayılmasının göğün yaratılmasından sonra olduğuna işaret etmektedir.⁸³⁰ er-Râzî de şöyle demektedir: “Bu âyette, yerin yuvarlak hale getirilmesinin, göğün yaratılmasından sonra olduğuna dair bir delil vardır. Çünkü örf ve adette evin yapımı tefrişinden önce olur.”⁸³¹

Âyette geçen “Arzı da biz yayıp döşedik” ifadesini, İbn Kesîr, biz onu yaratılmışlara bir döşek haline getirdik, şeklinde açıklamıştır.⁸³² Buna benzer bir görüşü Taberî de dile getirmiştir.⁸³³ Kurtubî de, biz yeri tıpkı bir döşek gibi suyun üzerinde yaydık ve uzattık, şeklinde tefsir etmiştir.⁸³⁴ Beydâvî ise, düz yaptık ki üzerine durasınız, şeklinde yorumlamıştır.⁸³⁵ es-Sâbûnî, arzın düzgün yapısının onun küreselliğine ters düşmediğini söylemiştir. Yeryüzü kürevî olmakla birlikte geniş ve yayılmıştır, diye açıklamıştır.⁸³⁶ Mukâtil b. Süleymân da, onu döşedik, o da beş yüzyıllık yoldur demiştir⁸³⁷ ki, bu görüşün İbnü'l-Cevzî, uzak bir ihtimal olduğunu söylemektedir. Katâde ise şöyle demektedir: “Arzın genişliği yirmi bin fersahtır.”⁸³⁸ Yine de ondan gelen rivayete göre, dünyanın yirmi dört bin fersah olduğu da söylenmektedir. Şöyle ki, Sudanlıların

⁸²⁷ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 517.

⁸²⁸ Yıldırım Celal, a.g.e., XI, s. 5822.

⁸²⁹ Seyyid Kutub, a.g.e., VI, s. 3385.

⁸³⁰ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 44.

⁸³¹ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 227. Ayrıca bkz: el-Merâğî, a.g.e., XXVII, s. 9-10.

⁸³² İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 221.

⁸³³ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 547.

⁸³⁴ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 53.

⁸³⁵ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 150.

⁸³⁶ es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 257-258.

⁸³⁷ Mukâtil b. Süleymân, a.g.e., IV, 133.

⁸³⁸ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 41.

(Afrika’lıların) diyarı on iki bin, Rumların diyarı sekiz bin, acem ve Türk’lerin diyarı üç bin ve Arap’ların diyarı da bin fersaktır, diye açıklanmıştır.⁸³⁹

Kurtubî’ye göre, “Biz ne güzel döşeyenleriz” ibaresi, ‘Onlar için ne güzel döşeyenleriz hazırlayanlarız, demektir.⁸⁴⁰ Elmalılı Hamdi Yazır da ifadeyi, ‘türlü nimetlerle döşenmiş olduğu gibi ilerde daha güzelini döşeyecek, daha güzel nimetler verecek kuvvet ve kudrette mevcuttur,’ şeklinde açıklamıştır.⁸⁴¹ Bir açıklamaya göre burada geçen “döşeyenleriz” sıfatının çoğul kipi tarzında getirilmesi, her konuda olduğu gibi, yeryüzünün döşenip dekore edilmesinde sayısı belirsiz meleklerin de görevli kılındığına ve onu asıl döşeyen Yüce Allah’ın ta’zime çok daha lâyük bulunduğuna işaret olduğu söylenmiştir.⁸⁴²

3. Her Şeyden Çift Yaratılması

Allah Teâlâ, yer ile gök arasında olan varlıkları delil getirerek **وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ** “Ve biz her şeyden iki çift yarattık.” diye buyurmuştur. Burada **زَوْجَيْنِ** ifadesinden maksad, İbn Zeyd’e göre canlılar ve bitkiler gibi mevcudatın erkek ve dişili olmalarıdır. Mücâhid’e göre ise mezkûr ifade, gündüz ve gece, saâdet ve şekâvet, ilim ve cehâlet, hareketli ve hareketsiz, sema ve arz, beyaz ve siyah, sağlık ve hastalık, tatlı ve acı gibi birbirine zıt olan şeylere ve birbirinin karşıtı olan her şeye işaret etmektedir.⁸⁴³ Taberî bu görüşü tercih etmiş ve tercih sebebi olarak da özetle şöyle açıklamıştır: “Bir cinsi erkekli dişili olarak yarattığını beyan etmektense, birbirine muhalif farklı cinsleri yarattığını söylemesi, Allah’ın büyüklüğünü ve kudretini daha iyi bir şekilde göstermektedir.”⁸⁴⁴

Elmalılı Hamdi Yazır, bu husustaki yorumları özetledikten sonra, Beydâvî’nin **مِنْ الْأُنثَىٰ نَوْعَيْنِ** “her cinsten iki tür”⁸⁴⁵ şeklindeki görüşü öncekileri de içine alması açısından daha kapsamlı olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte buyruktaki “her şeyden” ifadesinin yalnız cinsleri değil fertleri de kapsadığını dikkate alarak, burada dış dünyadakiler ile

⁸³⁹ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 172.

⁸⁴⁰ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 53.

⁸⁴¹ Elmalılı, a.g.e., VII, s. 265.

⁸⁴² Yıldırım Celal, a.g.e., XI, s. 5823. Ayrıca bkz: el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 53.

⁸⁴³ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 547.

⁸⁴⁴ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 548.

⁸⁴⁵ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 150.

onların zihindeki formlarının uyumlu eşleşmesiyle tecelli eden idrak meselesine de işaret bulunduğu yorumunu yapmıştır.⁸⁴⁶

Said Havva'ya göre, günümüzde “çift olma”nın anlamı hayvanı, bitkiyi, cansızları ve gök adaları dahi kapsayacak şekilde oldukça geniş bir çerçeve halinde açıklığa kavuşmuş bulunmaktadır. Çift oluşun söz konusu olmadığı hiç bir atom, hiç bir unsur bile yoktur, diye söylemektedir.⁸⁴⁷ Diğer bir açıklamaya göre, her ne kadar bir nesnenin zıddı yahut benzeri bulunmasa da onun, sûret veya madde olarak birleştiğı bir terkip vardır. İşte bu terkip de o nesne için bir çift oluşu ifade etmektedir.⁸⁴⁸

Âyetteki “Tâ ki düşünüp ibret alırsınız” ifadesine gelince, ez-Zemahşerî ifadeye, “Yani bizler bütün bunları, semanın bina halinde yapması, yeryüzünün döşek gibi yayması, çiftlerin yaratılması gibi fiilleri sizler öğüt alınız ve böylelikle yaratıcıyı tanıyıp O'na ibadet edesiniz diye yaptık” manasını vermiştir.⁸⁴⁹ İbnü'l-Cevzî de, “O vakit çiftleri yaratanın tek olduğunu bilirsiniz.” şeklinde açıklamıştır.⁸⁵⁰ Buna benzer bir görüşü Kurtubî de dile getirerek şöyle açıklamıştır: “Zira O'nun sıfatları arasında hareket, sükûn (hareketsizlik), aydınlık, karanlık, oturmak, kalkmak, başlangıcının olması, sonunun olması gibi şeyler düşünülmez. Çünkü o Allah Teâlâ, bir tektir.”⁸⁵¹

4. İnsanların Allah'a Yönelmeleri

Ellinci âyette Yüce Allah, birlik ve kudret delili üzerine فَفَرُّوا إِلَى اللَّهِ إِيَّيْكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ “Öyleyse, Allah'a doğru kaçınız. Şüphe yok ki ben O'nun tarafından size gönderilmiş âşikâr bir uyarıcıyım.” diye buyurmuştur. İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre, buyrukta geçen “kaçınız” diye terceme ettiğimiz kelimenin kökü olan ‘firar’ kelimesinin hakikat anlamı “bir şeyden başka bir şeye kaçmak” olup “bahtiyar kimselerin kaçışı” ve “bedbaht kimselerin kaçışı” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yani Cevziyye'ye göre, birinciler Allah'a kaçarken, ikinciler ise, O'ndan kaçmaktadırlar.⁸⁵² Nitekim İbn Abbas şöyle demiştir: “Allah'tan yine O'na koşun. Rabbinize itaat edin! anlamına gelir.”⁸⁵³ Diğer bir

⁸⁴⁶ Elmalılı, a.g.e., VII, s. 265.

⁸⁴⁷ Havva Said, a.g.e., XIV, 160.

⁸⁴⁸ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 172. Ayrıca bkz: el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 517.

⁸⁴⁹ ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1054.

⁸⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 41.

⁸⁵¹ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 53.

⁸⁵² İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 50.

⁸⁵³ el-Firûzâbâdî, a.g.e., V, s. 115.

görüŖe göre “Allah’a doğru kaçınız” ifadesi, hem sakındırma, hem teşvik ifade etmektedir.⁸⁵⁴ Bunun benzeri bir hadis-i Ŗerîfte Ŗöyle geçmektedir: “Senden kaçış ve kurtuluŖ yoktur. Kaçış ve kurtuluŖ ancak Sana’dır.”⁸⁵⁵

Taberî de ifadeyi, Cenab-ı Hakk’ın ikab ve cezalandırmasından, iman, emrine itaat ve taat üzere amel ile O’nun rahmetine kaçma olarak tefsir etmiştir.⁸⁵⁶ ez-Zemahşerî ise, “Allah’ın taatına ve sevabına kaçın, masiyet ve ikabını gerektireni bırakıp, O’nu birleyin, Ŗirke düşmeyin.” Ŗeklinde izah ederek amelin yanına itikatı da eklemiŖtir.⁸⁵⁷ Binaenaleyh Allah’a firar etmek, hem amel hem de inanç istikametiyle O’nun emrettiği çizgiye boyun eğmeye çalışmaktır.

er-Râzî bu hitapta “tevhidi emir vardır” diyerek sözlerine baŖlamış, firarı önce “helâktan kaçış” olarak açıklamıştır. Ona göre Hak Teâlâ’nın helâkı çok hızlı bir biçimde cereyan edeceği için O’na rücû edip yönelmede herhangi bir gecikme ihtimalına fırsat vermemek şarttır. er-Râzî buyruğun ‘kime’ kaçılacağından söz etmekle birlikte ‘kimden’ kaçılacağını söylememesi üzerinde durmuŖtur. Kendisinden kaçılacak olan, azabın dehŖeti olabileceği gibi insanın besbelli düşmanı olan Ŗeytan olması da muhtemeldir. Nitekim Fâtır Sûresi’nin altıncı âyetinde Ŗöyle geçmektedir: “Ŗeytan sizin için apaçık bir düşmandır; öyleyse siz de onu düşman sayın.”

er-Râzî’nin değer verdiği bir baŖka yaklaŖım da, bu buyrukta Cenab-ı Hakk’ın dışında kalan herŖeyden kaçılmasını istemesidir. Çünkü Cenab-ı Hak’tan baŖka her Ŗey, insanın ana sermayesi olan ömrünü yiyip bitirmekte, hayır ve hak olan her Ŗeyi ortadan kaldırmaktadır. İnsanı kemâlâta erdirmekten mâni olan herŖey bir yönüyle onun düşmanıdır. Buna rağmen insanın Hak Teâlâ’ya yönelip kaçışı, ömrünün vermesine mukabil, onun ebedî bir hayata ulaŖmasına sebep olacaktır.⁸⁵⁸

⁸⁵⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., V, s. 140; İbn ‘Atiyye, a.g.e., VIII, s. 80.

⁸⁵⁵ el-Buhârâ, Kitâbu’l-Vüdü’, 77, hadis no: 247.

⁸⁵⁶ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 549.

⁸⁵⁷ ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1054.

⁸⁵⁸ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 228.

İbn Kesîr de mezkûr ifadeyi, “Bütün işlerinizde O’na güvenip dayanınız.” şeklinde yorumlamıştır.⁸⁵⁹ Beydâvî, Merâğî, Âlûsî ve Elmalılı gibi şahıslar da zikrettiğimiz hususları söylemiş, fazla detaylara girmemişlerdir.⁸⁶⁰

Âyetin “Şüphe yok ki ben O’nun tarafından size gönderilmiş âşikâr bir uyarıcıyım.” kısmına gelince, bu ifadeyle Hz. Peygamber (s.a.v.) insanları hakikate (Allah yoluna) davet edip, olumlu cevap vermeyenleri üzüntü verici bir azapla uyarmaktadır.⁸⁶¹ Diğer bir açıklamaya göre Allah’ın, Resûlullah’a, onlara, ikabından kaçıp kendisine doğru kaçmalarını söylemesini emir buyurmasında, Resûlullah’ın da onlara Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olup kendiliğinden değil, bu kaçışın sebebi olarak gösterilmesinin altında, mü’minlerin kaçılan şeyden kurtulacaklarına ve matluplarına erişeceklerine dâir güzel bir müjde beklemektedir.⁸⁶²

Elli birinci âyette geçen “Allah’ın yanında başka bir ilâh edinmeyin.” ifadesiyle, Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.v)’e bu sözü insanlara söylemesini emretmektedir. Bazılarına göre bunun Yüce Allah nezdinden bütün insanlara bir hitab olduğu da söylenmektedir.⁸⁶³ er-Râzî’ye göre de bu ifade tevhidi tamamlayıp, Yüce Allah’a herhangi bir şekilde ortak koşmamak gereğini ifade etmektedir.⁸⁶⁴

Buyrukta yer alan “Elbette ki ben O’nun tarafından size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım.” ifadesinde, tekid etmek ve Cenab-ı Hakk’a ortak koşmanın tehlikeli olduğuna dikkat çekmek üzere, Hak Teâlâ bunu tekrarlamıştır.⁸⁶⁵ Nesefî’ye göre de ifadenin tekrarı tekid içindir. Yapılan tehditte, sözü uzatmak daha belîğdir, diye açıklamıştır.⁸⁶⁶ Hâzin ise şöyle söylemektedir: Allah Teâlâ, itaatı emretme ve şirki yasaklamadan sonra, mezkûr ifadeyi tekrarlardı ki, imansız amelin fayda vermeyeceği gibi, amelsiz imanın da fayda vermeyeceği ve ancak bu ikisini bir arada bulunduran kimsenin Allah katında felaha kavuşup kazanç elde edeceği bilinsin.”⁸⁶⁷

I. RASÛLULLAH’I YALANLAYAN MÜŞRİKLERİ AZAPLA TEHDİT

⁸⁵⁹ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 222.

⁸⁶⁰ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 150; el-Âlûsî, a.g.e., XXVII, s. 18; Elmalılı, a.g.e., VII, s. 266.

⁸⁶¹ Yıldırım Celal, a.g.e., XI, s. 5824.

⁸⁶² Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 143; el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 173.

⁸⁶³ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 54.

⁸⁶⁴ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 229.

⁸⁶⁵ es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 257.

⁸⁶⁶ en-Nesefî, a.g.e., III, s. 379.

⁸⁶⁷ Hâzin, a.g.e., IV, s. 196.

1. 52-60. Âyetler

كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (52) أَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ (53) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ (54) وَذَكَرْ فَإِنَّ الدِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (55) وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (56) مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُونَ (57) إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ (58) فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ (59) فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (60)

2. Âyetlerin Meâli

52. İşte böyle, Onlardan evvelkiler de bir resûl geldiğinde, mutlaka “Sihirbaz, yahut mecnûndur” dediler, 53. Yoksa bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler? Hayır, onlar taşkın bir kavim idiler, 54. Artık sen onlardan yüz çevir, sen kınanacak bir kimse değilsin, 55. Ve sen öğüt ver. Çünkü gerçekten öğüt ancak müminlere faide verir, 56. Ve ben cinleri ve insanları sırf bana ibadet etsinler diye yarattım, 57. Ben, onlardan bir rızık istemiyorum ve beni doyurmalarını da istemiyorum, 58. Şüphe yok ki, Allah rızık veren, metin ve kuvvet sâhibidir, 59. Muhakkak ki bu zulmedenlerin de, daha önceki meslekdaşlarının payı gibi bir azab payı vardır. Şu halde acele etmesinler, 60. Kendilerine va'd edilen günlerden dolayı vay o inkârcıların haline!.

3. İçerdiği Konular ve Tefsiri

Yukarıdaki buyruklarla, gelip geçen peygamberlerin yalanlandığı ve çoğuna sihirbaz ve mecnun denildiği üzerinde durularak Hz. Resûlullah'a teselli edilmektedir. Kur'ân-ı Kerim ile öğütte bulunmanın mü'minlere fayda vereceği de konu edilerek insanlarla cinlerin ne gâyeyle yaratıldığı belirtilmektedir. Sonra da zulmeden azgınlara dalkavukluk edenler uyarılmakta ve âhîret günündeki azap ile tehditte bulunularak sûre tamamlanmaktadır.

1. Hz. Peygamber'e Bir Teselli

Cenab-ı Hakk'ın birliğini, ölümden sonra dirilmeyi pekiştiren, Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğine gerekçe oluşturan deliller belirtilmiştir. Burada, müşriklerin ısrarla kafirliklerini ve inkarcılıklarını sürdürdükleri bir ortamda Hz. Resûlullah'ı teselli etmek, yalanlamalardan kaynaklanan acısını ferahlatmak üzere Hak Teâlâ bu âyetlere كَذَلِكَ “İşte böyle” diye başlamıştır.⁸⁶⁸ Neseî'ye göre ذَلِكَ ifadesi, onların paygamberleri

⁸⁶⁸ el-Cezâirî, a.s.e., IX, s. 139.

yalanlamalarına ve onu büyücü ya da deli diye adlandırmalarına işarettir.⁸⁶⁹ Yüce Allah müteakiben bu kısa ifadeyi “Onlardan evvelkiler de bir resûl geldiğinde, mutlaka ‘Sihirbaz, yahut mecnûndur’ dediler” sözüyle açıklamıştır. er-Râzî de bu âyeti tefsir ederken peygamberler tarihinden misal vererek, bütün peygamberleri değil ‘resûl’ sıfatına sahip olanların kastedildiğini, burada kapsamlı bir ifade getirilmiş olmasından bu ithamların herkes tarafından yapıldığı manasının çıkmayacağını belirtmektedir.⁸⁷⁰

Elli üçüncü âyette yer alan “Yoksa bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler?” ifadesinde, (ﷻ)’deki zamirinin “mutlaka sihirbaz, yahut mecnûndur, dediler” sözüne aid olduğu söylenmektedir.⁸⁷¹ Yani evvelkiler ve şimdikiler bu çirkin sözü birbirlerine tavsiyede mi bulundular ki hep birlikte ittifak halinde aynı şeyi söylediler?, manasına geldiği söylenmektedir.⁸⁷² Kurtubî buyruğun başındaki ‘elif’ (soru edatının), azarlamak ve yapılan işin hayret edilecek bir iş olduğunu ifade etmek (taaccub) içindir, diye açıklamıştır.⁸⁷³ Ebû Hayyân, İbnü’l-Cevzî, er-Râzî, eş-Şevkânî, gibi zatların tefsirlerinde de bu görüşün benzeri geçmiş bulunmaktadır.⁸⁷⁴

Buyruğun “Hayır, onlar taşkın bir kavim idiler.” kısmına gelince, müfessirler ifadeyi, o müşriklerin aralarında uzun zaman olduğu için tavsiyeleşmenin onları birleştirmesinden şu ortak noktaya geçmektir ki, onları birleştiren, buna sürükleyen taşkınlıktır, diye açıklamışlardır.⁸⁷⁵ İbn Âşûr âyette geçen ‘طَاغُونَ’ ifadesini “küfür ve zulümde aşırı gidenler” diye açıklamıştır.⁸⁷⁶ İbnü’l-Cevzî de, bunlar Mekke halkıdır, diye yorumlamıştır.⁸⁷⁷

Elli dördüncü âyette geçen “Artık sen onlardan yüz çevir, sen kınanacak bir kimse değilsin” ifadesiyle, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e başka bir teselli verilmektedir. er-Râzî de, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kendisini kusurlu sayması ve “Mekke müşriklerinin tevhidi kabul etmemeleri, benim tebliğdeki kusurumdan dolaydır” diyerek, inzar ve tebliğ işinde

⁸⁶⁹ en-Nesefî, a.g.e., III, s. 379.

⁸⁷⁰ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 229-230. Ayrıca bkz: el-Âlûsî, a.g.e., XXVII, s. 19.

⁸⁷¹ en-Nesefî, a.g.e., III, s. 380.

⁸⁷² ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 1054. Ayrıca bkz: el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 151; en-Nesefî, a.g.e., III, s. 380; el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 174; Havva Said, a.g.e., XIV, 150.

⁸⁷³ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 54.

⁸⁷⁴ Ebû Hayyân, a.g.e., V, s. 140; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 41; er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 230; eş-Şevkânî, a.g.e., V, s. 121.

⁸⁷⁵ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 151; el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 174; eş-Şevkânî, a.g.e., V, s. 121; Havva Said, a.g.e., XIV, 150.

⁸⁷⁶ İbn Âşûr, a.g.e., XXVII, s. 23.

⁸⁷⁷ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 42.

alabildiğine gayret göstermesi, onun üstün ahlakındandı, diye açıklamaktadır.⁸⁷⁸ ez-Zuhaylî ise, âyete ‘Ey Resûlüm, onları bırak, onlarla mücadele ve münakaşadan vazgeç, sen sana düşeni yaptın, davetini tebliğ ettin. Bundan sonra Allah katında sen kınanacak değilsin, çünkü sen üzerindeki risaleti, sorumluluğunu eksiksiz yerine getirdin.’ manasını vermiştir.⁸⁷⁹

İbn Abbas’tan gelen rivayete göre Yüce Allah “Ve sen öğüt ver. Çünkü gerçekten öğüt ancak müminlere faide verir” buyruğu ile bu âyeti nesh etmiştir.⁸⁸⁰ Kurtubî, bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.v.) öğüt vermek suretiyle onlara yönelmesinin emrolunduğunu söylemiştir.⁸⁸¹ Ebû Hayyân da şöyle demektedir: “Bu hitabın zahiri, müşrikler karışmamaya delalet etmektedir. Halbuki öte yanda seyf (savaş) âyeti⁸⁸² görülmektedir. O âyetle bu nesh edilmiştir.”⁸⁸³

2. Müminlere Öğüt Vermenin Faydası

Allah Teâlâ’nın وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ “Ve sen öğüt ver. Çünkü gerçekten öğüt ancak müminlere faide verir” hitabı söz konusu olunca bununla, davet etmenin çok iyi anlaşılması gereken bir kaidesi anlatılmaktadır. Zira, hakka davetin asıl gayesi, kendilerine ulaştırıldığında ona değer verip onu kabul edecek vasıftaki temiz fitratlara iman nimetini götürmektir.⁸⁸⁴

ez-Zeccâc âyette geçen ذَكَّرَ ifadesinin, ‘sen onlara başlarına gelecek ceza ile ve Allah’ın (azabını gönderdiği) belli günleri ile onlara öğüt ver’ şeklinde açıklamıştır.⁸⁸⁵ Katâde de, Kur’ân ile;⁸⁸⁶ Mukatil ise, Kur’ân’ın tehditlerini yâd ederek Mekke müşriklerine öğüt ver, diye yorumlamıştır.⁸⁸⁷ el-Kuşeyrî de bu hususu şöyle açıklamaktadır: “Başkaldırcılara ikabımı hatırlat ki, emrime muhalefetten dönüş yapınlar. İtaatkârlara da sevâbı mı hatırlat ki, taat ve ibadetlerini çoğaltsınlar. Ariflere üzerlerinden defettiğim belamı, zenginlere bahşettiğim ihsan ve inayetimi, fakirlere de

⁸⁷⁸ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 230-231.

⁸⁷⁹ ez-Zuhaylî, a.g.e., XIV, s. 50.

⁸⁸⁰ Süyûtî, a.g.e., XIII, s. 687.

⁸⁸¹ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 54.

⁸⁸² Hac, 22/39.

⁸⁸³ Ebû Hayyân, a.g.e., V, s. 141.

⁸⁸⁴ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 522.

⁸⁸⁵ ez-Zeccâc, a.g.e., V, 58.

⁸⁸⁶ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 55.

⁸⁸⁷ Mukâtil b. Süleymân, a.g.e. IV, s. 133.

dünyayı üzerlerinden çevirmiş olmamı ve kendileri için hazırladığım buluşmamı hatırlat.”⁸⁸⁸

Diğer bir görüşe göre “Çünkü gerçekten öğüt ancak müminlere faide verir” ifadesi, sadece Yüce Allah’ın iman etmesini takdir ettiği kimselere yahut fiilen iman edenlere yarar sağlamaktadır. Zira öğüt vermek onların iman ve basiretlerini mutlaka daha artırır, yakînlerini daha güçlendirir.⁸⁸⁹ Bunun benzeri bir âyette şöyle geçmektedir: “İman edenlere gelince, bu sûre onların imanını artırır.”⁸⁹⁰ er-Râzî de ifadeden kasıt, ‘öğüt ve nasihat senden sonra gelen mü’minlere fayda verir’ demektir, diye başlayarak âyete “Sen çokça, peyderpey öğütte, hatırlatmada bulunursan, bu vaziyet senden tevatür ile rivayet edilir. Bundan dolayı, senden sonra gelen mü’minler de istifade eder” manasını vermiştir.⁸⁹¹

3. Cinlerin ve İnsanların Yaratılış Gâyesi

Cenab-ı Hak âyette geçen *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* “Ve ben cinleri ve insanları sırf bana ibadet etsinler diye yarattım” ifadesiyle, bundan önceki öğüt emrinin tekid ve zikredilen illetini beyan etmektedir. Çünkü cinlerin ve insanların yaratılış gâyesinin, Allah Teâlâ’ya ibadet etmek olması, peygamberimizin, onlara öğüt vermesini ve onların da, öğüdü kabul etmelerini gerektirmektedir.⁸⁹²

Âyetin yorumu üzerinde müfessirlerin birkaç görüş ileri sürdüğü görülmektedir. Bu hususta izahların bir kısmı şöyle yapılmıştır:

Birincisi: Kurtubî’ye göre, Yüce Allah’ın ezeli ilmiyle, kimlerin ibadet edeceği tesbit edilerek umumi bir anlatımla özel mana kast edilmiştir. Buyruktaki ‘cin’ ve ‘ins’ kavramlarından maksad, bu iki ayrı cinsten ibadet edecek olanlardır.⁸⁹³ el-Ferrâ da âyette geçen *لِيَعْبُدُونِ* kelimesini “*لِيُؤَدُّونَ*” kelimesiyle tefsir ederek âyete, “Ben cin ve insanlardan bahtiyar kimseleri ancak benim varlığımı ve birliğimi bilsinler diye yarattım.” manasını vermiştir.⁸⁹⁴

⁸⁸⁸ el-Kuşeyrî, a.g.e., III, s. 239-240.

⁸⁸⁹ Arslan Ali, a.g.e., XIV, s. 469.

⁸⁹⁰ Tevbe, 9/124.

⁸⁹¹ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 231.

⁸⁹² Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 144.

⁸⁹³ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 55.

⁸⁹⁴ el-Ferrâ, a.g.e., III, s. 89.

İkincisi: Hz. Ali (r.a.)’ye göre “Cinleri ve insanları ancak, bana ibadet etmelerini emretmek için yarattım” demektir.⁸⁹⁵ Nitekim ez-Zeccâc da bu görüşü tercih etmiştir.⁸⁹⁶ Bunun delili Yüce Allah’ın “Halbuki onlar bir tek ilâh olan Allah’a ibadet etmekten başkasıyla emrolunmamışlardır.”⁸⁹⁷ buyruğu olmaktadır.

Üçüncüsü: Ali b. Ebî Talha’nın İbn Abbas’tan rivayet ettiğine göre “isteyerek veya istemeyerek bana kulluğu ikrar ve kabul etsinler diye yarattım” demektir.⁸⁹⁸ Taberî bu görüşü benimsemiştir.⁸⁹⁹ Bu açıklamaya Yüce Allah’ın “Eğer onlara (müşriklere), kendilerini kim yarattı, diye sorsan, hiç tereddütsüz “Allah” derler.”⁹⁰⁰ âyeti delil teşkil etmektedir.

Dördüncüsü: Tâbîîn’den Mücahid, âyeti “Ancak beni tanırsınlar diye yarattım” şeklinde açıklamıştır.⁹⁰¹ Buna benzer bir görüşü İbn Cüreyc de dile getirmiştir.⁹⁰² es-Sa’lebî de bu güzel bir açıklamadır, demiştir.⁹⁰³ Bu yorumun dayandığı ise şu hadis-i kudsî olduğu söylenmektedir: “Ben, gizli bir hazine idim de, bilinmek istedim; işte bilinmek için yaratılmışları yarattım.”⁹⁰⁴

Âyet-i kerime’nin metninde önce cin, sonra da insanlardan bahsedilmiştir. er-Râzî bunun hikmetini izah ederken şöyle yorumda bulunmuştur: “Cin kavramının muhtevasına melekler de girmiş olmaktadır. Çünkü ‘cin’ ifadesinin aslı gizlenmek, görünmemektir. Melekler de insanların gözünden gizli olarak görünmemektedir. Böylelikle cinnin önce geçmesi meleklerin de aynı kavramın muhtevasına girmesindedir. Melekler daha çok ibadet eder, daha çok ihlâs üzeredirler.”⁹⁰⁵

İbn Kayyim el-Cevziyye’ye göre âyetin “Sırf bana ibadet etsinler diye yarattım” kısmına geçen ibadet, cinlerin ve insanların yaratılış gayesidir. Onlar başıboş bırakılmak için yaratılmamıştır.⁹⁰⁶ er-Râzî de ibadetin manasını, Yüce Allah’ın buyruğuna

⁸⁹⁵ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 42; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 55.

⁸⁹⁶ ez-Zeccâc, a.g.e., V, 58.

⁸⁹⁷ et-Tevbe, 9/31.

⁸⁹⁸ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 222.

⁸⁹⁹ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 554.

⁹⁰⁰ Zuhruf, 43/87.

⁹⁰¹ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 55.

⁹⁰² İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 222.

⁹⁰³ el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 55.

⁹⁰⁴ el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü’l-Hafâ*, Mektebetü’l-Kudsî, Kahire, ty, s. 132.

⁹⁰⁵ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 232.

⁹⁰⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., III, s. 50.

olabildiğince tazim etmek, yarattıklarına karşı şefkat göstermektir, diye açıklamıştır.⁹⁰⁷ Mevdûdî'ye göre ise ifadenin tam anlamı, cin ve insanların Allah'tan başkasına tapmamalarını, itaat etmemelerini, hiç kimseye boyun eğmeyip, sadece Allah'ın karşısında eğilmelerini, onun itaat edip, O'ndan korkmalarını, sadece Allah'ın dininin kurallarına uymalarını, O'nun dışında hiçkimseden birşey beklememelerini ve hiç kimsenin önünde dua etmek için el açmamalarını kapsamına almaktadır.⁹⁰⁸

4. Allah'ın Rızıktan Müstağni Olması

Hak Teâlâ yaratmaktaki gâyenin yüceliğini zikrederek şöyle buyurmaktadır: “Ben, onlardan bir rızık istemiyorum ve beni doyurmalarını da istemiyorum.” Bu ifade, Yüce Allah'ın, yarattıklarına karşı olan azametinin, efendilerin, kölelerine karşı olan durumu gibi olmaktan münezzehe olduğunu bildirmektedir. Zira efendiler, rızıklarının temininde kendilerine yardım etsinler diye köle edinirler.⁹⁰⁹ es-Sâbûnî'ye göre güya Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Ben efendilerin kölelerinden faydalanmak istedikleri gibi kullarımdan bir menfaat istemiyorum. O halde onların üzerine vacib olan, yaratılışlarındaki gâyeyi, kulluğu yerine getirsinler.”⁹¹⁰ Bunun benzeri bir âyette şöyle geçmektedir: “De ki: Ben, yaptığuma karşılık sizden bir ücret istemiyorum.”⁹¹¹

İbnü'l-Cevzî, buyruğun “beni doyurmalarını da istemiyorum.” kısmını “benim mahlûkâtmdan bir kimseyi yedirmelerini de istemiyorum.” şeklinde takdir etmiştir. Fakat burada “yedirme” fiili Allah'a isnad edilmiştir. Zira İbnü'l-Cevzî'ye göre mahlûkât Yüce Allah'ın ailesidir, kim de bir kimsenin ailesini yedirirse onu yedirmiş gibi olur, diye açıklamıştır.⁹¹²

Mevdûdî de “Bu âyette çok latif bir işaret mevcuttur” diyerek şöyle bir açıklama yapmıştır: “Allah'ı inkar edenler, başkalarına ibadet etmektedirler, lâkin dünyada Allah'ın dışındaki tüm sahte ma'budlar kendilerini tapanlara muhtaçtırlar. Bu sahte ma'budlar kullarına rızık veremedikleri gibi, ayrıca onlar tarafından muhafaza edilirler. Eğer kulları onlara tapmaktan vazgeçerlerse, onca şan ve şevketlerinden eser kalmaz. Tek

⁹⁰⁷ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 232.

⁹⁰⁸ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 522.

⁹⁰⁹ el-Beydâvî, a.g.e., V, s. 151; Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 145.

⁹¹⁰ es-Sâbûnî, a.g.e., III, s. 259.

⁹¹¹ En'âm, 6/90.

⁹¹² İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 43.

ve gerçek ma'bud Allah'tır. O kendi kuvvetiyle kaimdir. O kullarına muhtaç değildir. Aksine herşeyi o kullarına lütuf eder.”⁹¹³

Elli sekizinci âyette geçen “Şüphesiz ki, Allah rızık veren, metin ve kuvvet sâhibidir.” ifadesi, Yüce Allah'ın rızıktan müstağni olduğunu zımnen bildirmektedir.⁹¹⁴ İbn Kesîr'e göre de Yüce Allah bu ifadeyle, kendisinin yaratıklara muhtaç olmadığını, bilakis kulların, her halükârda O'na mutac olduğunu, onları yaratan ve rızıklarını verenin Allah olduğunu bildirmiştir.⁹¹⁵ Nitekim sahih hadiste şöyle buyurulmuştur: “Ey Ademoğlu! (başka gereksiz işlerini bırakıp) bana ibadet etmek için bütün gayretini harca ki, kalbine zenginlik doldurayım. Eğer böyle yapayacak olursan kalbini meşguliyetlerle doldururum ve ihtiyaç kapımı da kapatmam.”⁹¹⁶

Âyette الرَّزَاقُ “rızkı veren” ifadesini İbn Muhaysin ile Dahhâk, âlim vezninde رَازِقُ “rızkılandırıcı” şeklinde okumuşlardır.⁹¹⁷ İbnü'l-Cevzî'nin söylediğine göre el-Hattâbî, ifadenin, “O rızka kefil olup her nefsin gıdasını veren demektir” diye açıklamıştır.⁹¹⁸

ez-Zeccâc, buyruktaki ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ibaresine “Çok güçlü ve muktedir” şeklinde mana verirken, bunun üzerine şöyle bir yorum yapmıştır: “ Kim الْمَتِينُ şeklinde merfu' okursa, Yüce Allah'a sıfat yapmış olur. Kim de kesre ile الْمَتِينُ şeklinde okursa kuvvete sıfat yapmış olur. Zira kuvvet kelimesinin müennesliği mev'ize'de olduğu gibi gerçek değildir. Nitekim şu âyetin durumu gibidir: ...فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ... “Kime Rabbi'nden bir öğüt ulaşır...”⁹¹⁹

5. Zalimlerin Payı

Elli dokuzuncu âyette Yüce Allah, Mekke müşrikleri ve benzerlerini tehdit ederek “ Muhakkak ki bu zulmedenlerin de, daha önceki meslekdaşlarının payı gibi bir azab payı vardır. Şu halde acele etmesinler.” diye buyurmuştur. Ebusuûd âyeti “Peygamberi yalanlayarak kendi nefislerini ebedî azaba maruz bırakmakla, yahut onun sözlerini tasdik yerine tekzib etme sûretiyle nefislerine zulmeden Mekke müşriklerinin de, daha önce

⁹¹³ el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 523.

⁹¹⁴ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 145.

⁹¹⁵ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 222.

⁹¹⁶ et-Tirmizî, Sıfatü'l-Kiyâme, 30, hadis no: 2466.

⁹¹⁷ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 43; el-Kurtubî, a.g.e., XVII, s. 56.

⁹¹⁸ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., VIII, s. 43.

⁹¹⁹ ez-Zeccâc, a.g.e., V, 59.

durumları anlatılan benzerleri eski kafirlerin azaptan payları gibi büyük payları vardır. Öyleyse bu kafirler, o azabı acele getirmemi benden dilemesinler, şeklinde açıklamıştır.⁹²⁰ Diğer bir görüşe göre bu âyetin o müşriklerin “Kıyamet nerede kalmış niye gelmiyor”⁹²¹ sözlerine verilmiş bir cevap olduğu da söylenmektedir.⁹²² Neseffî’ye göre Nadr b. Hâris ve arkadaşları azabın acilen gelmesini istemiştir.⁹²³ Ona Bedir savaşına kadar mühlet verildi. Bedir savaşında ise öldürülerek cehennemlik oldu. Önce öldürülme, sonra da cehenneme atılma sûretiyle istediği o azaba çarptırıldı, diye açıklanmıştır.⁹²⁴

Elmalılı’ya göre âyette yer alan ve su ile dolu kova anlamına gelen دَنُوبِ ifadesi azaptan pay almak manasına istiâre olunmuştur.⁹²⁵ el-Cezâirî de şöyle demektedir: “azap sapık toplumların başına kovadan su dökülür gibi dökülür. Ayrıca su dolu kovalar nasıl birbiri peşisıra dökülüyorsa, zalim toplumlara da azap peyderpey gelir ve sonunda bütün sapıklar azap acısını yudumlarlar.”⁹²⁶

Âyetteki “Şu halde acele etmesinler.” ifadesine gelince; er-Râzî bunun üzerine, rızık bitmediği sürece, ecel gelmez, diye yorumlamıştır.⁹²⁷ Sonra da Yüce Allah sûrenin başında zikrettiğini tekrarlamış ve “Kendilerine va’d edilen günlerden dolayı vay o inkârcıların haline!” buyurmuştur.

Mezkûr âyette geçen وَئِيْءِ ifadesinin; azap, badbahtlık ve kederden daha kötü bir hâl olduğu söylenmektedir.⁹²⁸ Taberî’ye göre de bu ifade, içinden cehennemliklerin irinlerinin aktığı bir cehennem vadisi anlamına gelmektedir.⁹²⁹ Lâkin İbn ‘Atiyye sözün bağlamı dikkate alındığında bu manayı vermenin zor olduğunu belirtmektedir.⁹³⁰

Buyruğun, “Kendilerine va’d edilen günlerden dolayı” kısmına gelince, Bursevî’ye göre ن cer harfî sebep bildirmek için kullanılmıştır. Yani “Bedir günü ile veyahut kıyamet günü ile uyarıldıklarından dolayı” demektir, diye açıklamıştır.⁹³¹

⁹²⁰ Ebussuûd, a.g.e., VIII, s. 145.

⁹²¹ Bkz: Yûnus, 10/48.

⁹²² el-Mevdûdî, a.g.e., V, s. 524.

⁹²³ en-Neseffî, a.g.e., III, s. 381.

⁹²⁴ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 183.

⁹²⁵ Elmalılı, a.g.e., VII, s. 265.

⁹²⁶ el-Cezâirî, a.g.e., IX, s. 134.

⁹²⁷ er-Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 238.

⁹²⁸ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 183.

⁹²⁹ et-Taberî, a.g.e., XXI, s. 559.

⁹³⁰ İbn ‘Atiyye, a.g.e., VIII, s. 84.

⁹³¹ el-Bursevî, a.g.e., IX, s. 183.

Zâriyât Sûresi'nin nihayeti ile baş tarafı arasında bir uyum bulunmaktadır: Yüce Allah, sûrenin ilk âyetlerinde dört önemli şeye yemin ederek ilâhi vadin ve ceza gününün mutlaka geleceğini beyan ettiği gibi, son âyetinde de zalimlere hazırlanan azaptan ve gerçekleşeceği günden söz ederek sûre tamamlandı.

SONUÇ

Yüce Allah'ın, insanları dünya ve âhiret mutluluğuna ulaştırmak için indirdiği Kur'ân-ı Kerim, aynı zamanda beşeriyeti tefekkür etmeye, aklını kullanmaya ve gönderilen mesajı anlamaya davet etmektedir. Bu yüzdendir ki insanlar Kur'ân indirildiğinden beri O'nu anlama ve açıklama yolunda gayret göstermişlerdir. Tefsir ilminin de asıl amacı, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru bir şekilde anlayıp yanlış yorumlardan uzak durmaya vesile olmaktır. Bizim çalışmamız da bir sûre tefsiri şeklinde yapılmıştır.

Tezimizin giriş kısmı, araştırmanın önemi, konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları hususunda kısa bilgiler içermektedir. Birinci bölümde; sûre hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bunun maksadı ise, sûrenin âyet âyet tefsirine geçmeden önce, onun hakkında genel olarak bir toplu bilgi sahibi olmayı sağlamaktır. Bu bilgiler şöyledir:

İlk olarak sûrenin ismi birinci âyette yer alan “وَالذَّارِيَّاتِ ذُرُوءًا” diye yemin edilen ifadeden alınmıştır. Bu sûrede üç yüz yetmiş kelime, bin iki yüz seksen altı harf ve altmış âyetten oluşmuştur. Bu bilgiler açıklandıktan sonra, Zâriyât Sûresi'nin nüzûlü ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Kûr'ân'ın sûreleri arasındaki münasebet önemli bir konu olduğu için, Zâriyât Sûresi'nin kendinden önceki ve kendinden sonraki sûreyle olan ilişkisi araştırılmıştır. Sonra da sûrenin kıraat açısından incelenmesi, mütevatir kıraatların okunuşu ile ilgili bilgi verilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda sûrenin bütün âyetlerinin i'rab ve belâğat nükteleri tahlil edilmiştir. Bölümün sonunda ise Zâriyât Sûresi'nin faziletiyle ilgili bir rivayet vardır. Bu rivayetin mevzû' olduğu ileri sürülmüştür.

İkinci bölümde ise, sûrenin tefsirine geçmeden önce sûrede mevcut olan bazı garib kelime ve ıstılahların izahı üzerinde çalışılmıştır. Bu kelime ve ıstılahların açıklanması hususunda bu ıstılahların geçtiği âyetler Yüce Allah'ın Kelamı'nda bulunarak, âyetlerde geçen kavramlar lügat ve Kur'ân sözlüklerinden istifade edilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, sûreyi âyet âyet tefsir etmeye, rivayet ve dirayet tefsirlerinden yararlanarak açıklamaya çalıştık. Buna göre, Zâriyât Sûresi'ni şu şekilde konular halinde ele alabiliriz:

Yüce Allah sûrenin ilk dört âyetinde dört önemli olay (Rüzgâr, bulut, gemi, melek) üzerine yeminle başlangıç yaparak, onların değerini belirttiği gibi, kalpleri uyararak onların ötesindeki gerçekleri düşünmeye ve onları belirli bir plân uyarınca gerçekleştiren kudret elini görmeye tevcih etmektedir. Sûre incelendiğinde görülür ki O, hep âhirete imanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Buna göre sûrenin beşinci ve altıncı âyetleri önceki yeminlerin cevabı olarak, kıyamet günün mutlaka geleceği, iyiliğe çalışanlara iyilikle mükâfâtın, kötülüğe çalışanlara kötülükle cezanın kesinlikle olacağı ve herkesin ettiğini bulacağını hatırlatmıştır. Yedinci âyette hubuktan ne kastedildiği konusunda bilgiler, onunla ilgili müfessirlerin görüşleri beyan edilmiştir. Birinci yemin biter bitmez Yüce Allah bu âyette de güzel yollara sahip olan göğe yemin etmiştir. Bu yeminle, ihtilâflı sözlere dalmış yalancıları, aptallık içerisinde kalmış gâfilleri, istihzâ ve yalanlamak için “kıyamet günü ne zaman gelecek?” diyenleri ve en şiddetli şekilde ölümlerini istediği kimselerin kıyamet gününde âteş üzerinde yakılacaklarını haber vermiştir. Şöyle ki, kötülerin cezalandırılması, iyilere mükafat verilmesi aklın da kabul ettiği bir iştir. Çünkü hayatın esasını ve temelini bu olgu oluşturur. ‘Kim ne ekerse onu biçecektir.’

Sûrenin on beşinci âyetinden on dokuzuncu âyetine kadarki kısım, müttakîlerin “cennetler ve çeşmeler içerisinde yaşayacak olmaları, Cenab-ı Hak’tan gelen ikram ve lütufları almaları, kabul etmeleri ve ondan razı olmaları, geceleri taraftan az uyumaları, seherlerde af talebinde bulunmaları, mallarından muhtaç ve mahrumun haklarını vermeleri” gibi vasıfları hakkında âlimlerin görüşleri beyan edilmiştir. İşte Yüce Allah, bu vasıflarla o yalancıların inkâr ettikleri ölümden sonra diriliş, ödüllendirme-cezalandırma inançlarını kuvvetlendirmek için beyan buyurmuştur.

Bundan sonra âfâktaki deliller, enfüsteki deliller ve gökyüzündeki deliller incelenmeye çalışılmıştır. Bütün bu deliller, Allah’ın birliğine birer gerekçe olduğu gibi, O’nun yeniden diriltmeye ve âhiret günü hesaplaşmasını gerçekleştirmeye gücünün yettiğini de ispat etmiştir.

Sûrenin yirmi dördüncü âyetinden elli beşinci âyetine kadar, değerli peygamberlerin kıssalarından, azgın milletlerin peygamberlere karşı tutumlarından ve başlarına gelen azap ve helaktan söz edilmiştir. Bunların helak olma sebeplerinden biri, Allah’ın emrinden yüz çevirmek, Allah’a ve peygambere itaat etmeye yanaşmamalarıdır. İbrâhim (a.s.)’in kıssasında yer alan selamlama, en güzel ile selam verme, misafire karşı

izzeti ikramda bulunma ve Yüce Allah'ın rahmetinden ümit kesmeme gibi mesajlar üzerinde durulmuştur. Sûrede her ne kadar hitap tekil ise de, verilen mesajların genel olduğunu, bütün insanları kapsadığını söylememize bir engel bulunmamaktadır. Dolayısıyla Zâriyât Sûresi, İbrahim (a.s.) için o gün ne anlam ifade etmiş ise, o günden bu güne ve de kıyamete kadar tüm insanlar için aynı şeyi ifade ediyor demektir. Ayrıca Lût ve Mûsâ (a.s.)'nin kıssaları ve azgın ve zorba olan Âd, Semûd ve Nûh kavmi hakkında da bilgi vermeye çalıştık. Sûrede bu kıssaların anlatılması, Hz. Peygamber (s.a.v.) için bir teselli ve basiret sahipleri için de bir ibret içermesi amacıyla. Akıllı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler bundan ibret alır.

Bu âyetlerde öğütün mü'minlere fayda vereceği de konu halinde incelenmiştir. Öğüt vermenin meşru olduğu bunun henüz iman etmedikleri halde Allah'ın iman etmelerini dilediği kimselere yararlı olduğu, bunun yanı sıra mevcut mü'minlerin de imanlarını pekiştireceği belirtilmiştir.

Bu mübarek sûrenin son kısmında insanlarla cinlerin ne gâyeyle yaratıldığı belirtilmiştir. Yani görünür görünmez hiçbir iradeli varlık bir anlam ve gâyeden yoksun yaratılmamıştır. Dışımızdaki dünyanın yaratılış amacını işleyen sûrenin sonu, girişle çarpıcı bir uyum içindedir. Şöyle ki, Yüce Allah sûrenin ilk âyetlerinde dört önemli şeye yemin ederek, ilâhi vaadin ve ceza gününün kesinlikle geleceğini beyan ettiği gibi, son âyetinde de zalimlere hazırlanan azaptan ve gerçekleşeceği günden söz ederek sûre tamamlanmıştır.

Biz bu tezimizde yeni bir şeyler ortaya koymaktan ziyade sûrede mevcut olan konuların tefsiriyle ilgili rivayetleri ve yapılan yorumları bir araya getirip sûreyi anlamaya ve anlatmaya çalıştık.

KAYNAKLAR

- EL-ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-Dîn es-Seyyid Mahmûd (v.1270/1854), *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I-XXX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, t.y.
- EL-ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed (v. 1162/1749), *Keşfü'l-Hafâ*, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire, ty.
- ARSLAN ALÎ, *Büyük Kur'an Tefsiri*, I-XVI, Aslan Y., İstanbul, t.y.
- ATEŞ, Süleyman, *Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*, I-VI, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2000.
- BEHCET, Abdulvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li Kitâbi'llâhi'l-Murattal*, I-XII, 1.b., Dâru'l-Fikr li'n-Neşrî ve't-Tevzî', Umman, 1413/1993.
- EL-BEYDÂVÎ, Kâdî Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (v. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, I-IV, 1.b, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ty.
- EL-BİKÂÎ, Burhânüddîn Ebu'l-Hasen (v. 885/11480), *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, I-XXII, 2.b., Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- EL-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (v. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-IX, 5.b., Dâru Tavku'n-Necat, Dimeşk, 1422/2002.
- EL-BÛRSEVÎ, İsmâ'il Hakkı (v. 1137/1724), *Tefsîru Rûhu'l-Beyan*, I-X, Mektebetü'l- İslâmiyye, İstanbul, 1926.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.
- EL-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd (v. 400/1010), *es-Sihâh*, I-VI, 4.b, Dâru'l 'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990.
- EL-CEZÂİRÎ, Ebû Bekir Câbir, *Eyserü't-Tefâsir*, I-X, 1.b., Mirac Y., İstanbul, 2007, s. 124.
- ED-DÂMEĞÂNÎ, el-Hüseyn, b. Muhammed (v.478/1085), *Kâmûsü'l-Kûr'ân*, 4.b, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Lübnan, 1983.
- ED-DÂNÎ, Ebu Amr Osman b. Saîd (v. 444/1053), *et-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, Darü'l- Kütübi'l-'Arabî, Beyrut, 1404/1984.

- ED-DERVÎŞ, Muhyiddin (v. 1402/1982), *Î'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuh*, I-IX, 3.b., Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1412/1992.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul, 1988.
- ED-DİMİYÂTÎ, Ahmed b. Muhammed el-Benna (v. 1117/1705), *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, I-II, 1.b., Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1407/1987.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/888), *Sünenü Ebi Dâvûd*, I-VIII, Mektebetü'l İslamiyye, Halab, 1406/1986.
- EL-EMÎN, Muhammed b. Abdullah el-Alevî el-Herârî, *Tefsîru Hadaiki'r-Ravhi ve'r-Rayhan fî Ravabi Ulûmil-Kurân*, I-XXXII, 1.b., Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut, 1421/2001.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf (v.754/1353), *el-Bahru'l-Muhît*, I-VIII, 1.b., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993. s. 136.
- _____, *Î'râbu'l-Kur'ân*, I-V, Dâru'd-Diyâ, Kuveyt, 1426/2005.
- ELİAÇIK İHSAN, *Yaşayan Kur'ân Türkçe Meâl ve Tefsîr*, I-III, 1.b., İnşa Y., İstanbul, 2007.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır (v. 1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, Feza Gazetecilik A.Ş Yayınları, İstanbul, ty.
- EBUSSUÛD, Muhammed b. Muhammed el-Îmâdî (v. 928/1574), *Tefsîru Ebi's-Su'ûd*, I-IX, Dâru'l-Mushaf, Beyrut, ty.
- EBÛ ZÛR'A, Abdurrahman b. Muhammed (v. 403/1013), *Hucetü'l-Kırâât*, 5.b., Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1418/1997.
- EL-FERRÂ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd (v. 207/822), *Meâni'l-Kur'ân*, I-III, 3.b., Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1403/1983.
- EL-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdu'd-Dîn Muhammed b. Ya'kûb (v. 817/1414), *el-Kâmûsu'l-muhît*, I-VI, 8. b., Mu'essesetu'r-Risâle, Beyrut, 1426/2005.
- _____, *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs*, çev. Cevher Caduk, I-V, 1.b, Harf Y., İstanbul, 2016, s. 99.
- EL-FEYYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed b. 'Alî el-Mukrî (v.770/1368), *el-Misbâhu'l-Munîr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Lübân, Beyrut, 1408/1987.
- EL-HÂKİM, Muhammed b. Abdullah en-Nisabûri (v. 405/1015), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, I-IV, 1.b., Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.

- HÂZİN, Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî (v. 525/1131), *Lübâbü't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*, I-IV, 1.b., Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1425/2004.
- HAVVÂ SAİD (v. 1410/1989), *el-Esâs fi't-Tefsîr*, çev. Muhammed Beşir Eryarsoy, I-XIV, Şamil Y., İstanbul, 1992.
- HÜSEYİN ATAY, *Kur'ân'a Göre İslam'ın Temel Kuralları*, M. E. B., İstanbul, 1994.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir (v. 1393/1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Daru Sahnûn, Tunus, 1997.
- İBN 'ATİYYE, Ebû Muhammed 'Abdu'l-Hakk b. Ğâlîb (v. 546/1151), *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, I-VIII, 8.b., Dâru'l-Hayr, Katar, 1428/2007.
- BNÛ'L-ARABÎ, Ebî Bekir Muhammed b. Abdillâh (v. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I-IV, 3.b., Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2002.
- İBNÛL-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahman b. Ali (v. 597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, I-IX, 4.b., el-Mektebü'l-İslami, Beyrut, 1407/1987.
- İBNÛL-CEZERÎ, Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî (v. 833/1430), *en-Neşr fi'l-Kırââtü'l-Aşr*, I-II, 2.b., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (v. 235/750), *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, I-IIIV, 1.b., Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409/1989.
- İBN EBÎ MERYEM, Nasr b. Ali, b. Muhammed, Ebî Abdillâh el-Fârisî el-Fesevî eş-Şîrâzî (v. 565/1170), *el-Mûdah fi vücûhi'l-Kırâât ve ilelihâ*, I-III, 2.b., el-Cemâatü'l-Hayriyye li Tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Cidde, 1422/2002.
- İBN FÂRÎS, Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (v. 395/1005), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luĝa*, Tahkik. Abdusselam Muhammed Hârûn, I-VI, Dâru'l-Fikr, 1979/1399.
- İBN ĞALBÛN, Ebu'l-Hasen (v. 399/1008), *Kitâbu't-Tezkire fi'l-Kırâât*, I-II, 1.b., ez-Zehrâu li'l-İ'lâmi'l-Arabî, Kahire, 1411/1991, s. 693.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub ez-Züra'i (v. 751/1351), *Bedâi'ut-Tefsîr*, I-V, 1.b., Dâru İbni'l-Cevziyye, Riyaz, 1427/2007.

- _____, *et-Tibyân fî Aksâmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Mutenebi, Kahire, ty.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail (v. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-XV, 1.b., Müessesetü Kurtuba, Kahire, 1421/2000.
- _____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-IX, 1.b., Mektebetü'l-Me'ârif, Beyrut, 1410/1991.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddân Muhammed b. Mükerrerem el-İfrîkiyy'l-Mısrî (v. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-IX, 3.b, Dâru Sadır, Beyrut, 1414, s. 177.
- İSLAMOĞLU, Mustafa, *Kur'an Surelerinin Kimliği*, 17.b., Akabe Vakfı Y., İstanbul, 2017.
- EL-KÂDÎ, Abdülfettâh Abdülganî (1403/1325), *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtibiyye fî'l-Kırâât's-Seb'*. 4.b., Mektebetü't-Dâr, Medîne, 1412/1992.
- EL-KERBÂSÎ, Muhammed İbrâhim b. Muhammed Hasan, *İ'râbü'l-Kur'ân*, I-VIII, 1.b., Dâru ve Mektebetü'l-Hilal, Beyrut, 1422/2001.
- KIRAATÎ, Muhsin, *Tefsîrü Nur*, IX, Merkezi Farhangî Dershâi Kur'ân, Tehrân, 1429/2008. Kiraz Celil,
- KİRAZ, Celil, *Minâr Tefsirinde Özgün Yorumlar*, 1.b., Emin Yay., Bursa, 2017.
- EL-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 671/1272), *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXII, el-Mektebetü'l-Arabiye, Kahire, 1387/1978.
- EL-KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım Zeynü'l-İslam Abdülkerim b. Hevâzin (v. 465/1072), *Letâifu'l-İşârât*, I-IV, b.2., Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1428/2007.
- EL-MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb (v. 450/1058), *en-Nüket ve'l-Uyûn*, I-VI, Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnani, ty.
- EL-MERÂĞÎ, Ahmed Mustafâ (v. 1364/1945), *Tefsîru'l-Merâğî*, I-XXX, 1.b., Mektebetü ve Matbaatu Mustafa'l-Bâbî-Halebî, Mısır, 1365/1946.
- EL-MERVEZÎ, Muhemmed b. Nasr b. Yahyâ (v. 294/906), *Muhtasarü Kiyâmi'l-Leyl*, 1.b., Hadis Akademî, Faysalabâd, 1408/1988.
- EL-MEVDÛDÎ, Ebü'l-Alâ (v. 1399/1979), *Tefhîmü'l-Kur'an*, çev. Komisyon, I-VII, 2.b., İnsan Y., İstanbul, 1996.
- MEYBÛDÎ REŞİDÜDDİN (V. 570/1175), *Keşfü'l-Esrâr ve 'Uddetü'l-Ebrâr*, I-XI, 7.b., Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1382.
- MUHAMEMMED HÂRÛN, Abdüsselam (v. 1408/1988) , *Mu'cemu Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 2.b, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1409/1988.

- MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN, Ebu'l-Hasen (v. 150/767), *Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân*, I-V, 1.b., Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 1423/2002.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyri en-Nîsâbü'rî (v. 261/875), *Sahîhu Müslim*, I-V, 1.b., Dâru'l-İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Lübnan, 1955/1374.
- EN-NAHHÂS, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'il (v. 338/949), *İ'râbu'lKur'ân*, I-V, 'Âlemu'l-Kutub, 2.b., Beyrût, 1409/1988.
- EN- NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/1310), *Medâriku'tTenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, I-III, 1.b., Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1419/2998.
- EN-NEŞŞÂR, Ebû Hafs Sırâcüd'-Dîn 'Umar İbn Zeynu'd-Dîn Kâsım İbn Muhammed İbn 'Alî (v. 938/1532), *el-Budûru'z-Zâhira fi'l-Kirâati'l-'Aşri'lMütevâtira*, I-II, 1.b., 'Âlemi'l-Kutûb, Beyrût, 1421/2000.
- ER-RÂĞİB EL-İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsimü'l-Hüseyn b. Muhammed (v. 502/1108), *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, Tahkik. Safvan Adnan Dâvûdî, 4.b, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1430/2009.
- ER-RÂZÎ, Fahreddîn Muhammad b. Ömer b. Hüseyin b. Ali el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî (v. 606/1209), *Mefâtihü'l-Ğayb*, I-XXXII, 1.b., Dâru'l-Fikr, Lübnan, 1401/1981.
- ER-RÂZÎ, Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdülkadir (v. 660/1261), *Muhtâru's-Sihâh*, Mektebetü'l-Lübnân, Beyrut, 1407/1986.
- ES-SÂBÛNÎ, Muhammed Alî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut, 1402/1981.
- ES-SAFÂKUSÎ, Ali b. Muhammed Sâlim en-Nûrî (v. 1118/1706), *Gaysü'n-Nef' fi'l-Kirâati's-Seb'*, 1.b., Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1999.
- ES-SEMÎN el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yusuf (v. 756/1355), *ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, I-XI, 1.b., Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1406/1986.
- SEYYİD Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân* (v. 1387/1967), I-VI, 32.b., Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1423/2003.
- SÜYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahmân (v. 911/1505), *Tenâsüki'd Dürer fi Tenâsübi's-Süver*, 1.b., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986.
- _____, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I-III, Dâru'l-Ma'rife, ty.

- _____, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, I-XVII, 1.b., Kahire, 1424/2003.
- EŞ-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Alî b. Muhammed (v. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr elCâmi'u beyne Fenni'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min ilmi't-Tefsîr*, I-V, 2.b., Şirketu Mektebe ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evleduhû bi Mısır, y.y., 1924/1383.
- ET-TABÂTABÂÎ, Muhemmed Hüseyin (v. 1402/1981), *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân*, I-XX, 1.b., Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut, 1417/1997, s. 554.
- ET-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310/923), *Câmîu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXVI, 1.b., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1415/1994.
- ET-TABERSÎ, Fazıl b. Hasan (v. 548/1153), *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, I-XI, 1.b., Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.
- ET-TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Seleme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî (v. 321/932), *Şerhü Ma'âni'l-Âsâr*, I-V, 1.b., Âlemü'l-Kitab, Riyad, 1414/1994.
- ET-TİRMİZÎ, Muhammed b. İsâ b. Serva (v. 279/892), *Sünenu't-Tirmizî*, I-V, Tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir, Matbaatü Mustafa Elbânî el-Halbî, Mısır, 1395/1975.
- TAŞCI HÜSEYİN, *Kur'ân-ı Kerim'in Rivayet ve Dirayet Tefsiri*, I-V, 1.b., Ravza Y., İstanbul, 2015.
- YÂKÛT, Mahmûd Süleymân, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, İskenderiye, ty.
- YILDIRIM, Celal (v.1440/2019), *İlim Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, I-XIII, Anadolu Y., İstanbul, 1989.
- YILMAZ, Hakkı, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'ân*, I-XI, İşaret Yay., İstanbul, 2009.
- EZ-ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Murtazâ (v. 1205/1791), *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XLVI 2.b, et-Turâsu'l-Arabî, Kuveyt, 1413/1993.
- EZ-ZECCÂC, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân, ve İ'râbuh*, I-V, 1.b., Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1408/1988.

- EZ-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer el-Havârizmî (v. 538/1143), *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Akâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1430/2009.
- _____, *Esâsü'l-Belâĝa*, I-II, 1.b, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.
- Ez-ZUHAYLÎ, Vehbe (v. 1932/2015), *et-Tefsîru'l-Munîr Fi'l-Akîde ve's-Şerîa ve'lMenhec*, I-XXXII, 1.b., Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1411/1991.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	ABDUL RAHMAN HANIF
Tez Adı	ZÂRİYÂT SÛRESİ TEFSİRİ
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Tez Türü	YÜKSEK LİSÂNS TEZİ
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Celil KİRAZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :

İmza :

